

ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΩΝ «Η ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΣ»
Πρόεδρος: Jacques Delors

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

□Η

Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ (ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ)

Σεμινάριο που διοργάνωσαν η Ομάδα Μελετών και Ερευνών «η Ευρώπη μας»
και το
Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών «ΕΚΕΜ»
στις 13 και 14 Νοεμβρίου 1998 στην Αθήνα

Πρακτικά του Jean-Louis Arnaud

44, rue Notre-Dame des Victoires - 75002 Paris
Tél. : 01.53.00.94.40
E-mail : notreeurope@notre-europe.asso.fr

Η Ευρώπη μας

«Η Ευρώπη μας» είναι μια ανεξάρτητη ομάδα μελετών και ερευνών για την Ευρώπη, το παρελθόν της, τους διαφόρους πολιτισμούς της, την πορεία της προς την ενοποίηση και τις προοπτικές της. Η ένωση αυτή ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1996. Αποτελείται από μια μικρή ομάδα πέντε ερευνητών που κατάγονται από διάφορες χώρες.

«Η Ευρώπη μας» συμμετέχει στο δημόσιο διάλογο με δύο τρόπους: δημοσιεύοντας με την ευθύνη της μελέτες και αναζητώντας ερευνητές και διανοούμενους εκτός των κύκλων της, προκειμένου να συμβάλουν στον προβληματισμό σχετικά με τα ευρωπαϊκά θέματα. Τα εν λόγω έγγραφα στοχεύουν σε έναν περιορισμένο αριθμό προσώπων που συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων καθώς και προσώπων από τον πολιτικό, κοινωνικο-επαγγελματικό, ακαδημαϊκό και διπλωματικό χώρο στις διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ένωση διοργανώνει επίσης συναντήσεις και σεμινάρια σε συνεργασία με άλλα ιδρύματα ή με φορείς του τύπου.

Βάσει των καταστατικών της Ένωσης, τουλάχιστον τρεις φορές το χρόνο συνεδριάζει επίσης η «Ευρωπαϊκή Επιτροπή Προσανατολισμού», η οποία αποτελείται από προσωπικότητες που προέρχονται από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και από διάφορους πολιτικούς και επαγγελματικούς χώρους.

Αποτελεί χώρο προβληματισμού, διεξαγωγής ζωντανού διαλόγου και διατύπωσης προτάσεων, κυρίως μέσω της υιοθέτησης προτάσεων που δημοσιοποιούνται, όπως είναι για παράδειγμα η προτροπή για «πολιτικοποίηση του ευρωπαϊκού διαλόγου».

Το ΕΚΕΜ

Το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ), το οποίο ιδρύθηκε το 1988, στοχεύει στη δημιουργία δεσμών ανάμεσα στην κυβέρνηση, τον ακαδημαϊκό κόσμο και τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα, με σκοπό τη χάραξη και υλοποίηση μιας συνεπούς ευρωπαϊκής πολιτικής. Το ΕΚΕΜ, εκτός από ερευνητικό ίδρυμα και εφαλτήριο διαλόγου σε θέματα ευρωπαϊκής συνεργασίας, αποτελεί επίσης συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Ελλάδα και τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Η συμμετοχή του ΕΚΕΜ στη δημόσια συζήτηση, η ουσιαστική συμβολή του στη χάραξη πολιτικής και οι δραστηριότητές του για την ευαισθητοποίηση του κοινού σε ό,τι αφορά τα ευρωπαϊκά ζητήματα στηρίζονται στις αρχές της ανεξαρτησίας και της πολυφωνίας. Η έρευνα και η προώθηση του επιστημονικού διαλόγου, που αποτελούν θεμελιώδεις στόχους του ΕΚΕΜ, παρέχουν ακαδημαϊκή στήριξη στην ελληνική πολιτική για προσαρμογή της στην πορεία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και επιτρέπουν την ανάληψη πρωτοβουλιών που ενισχύουν τη θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το ΕΚΕΜ δείχνει επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή των Βαλκανίων και της Μαύρης Θάλασσας. Το Κέντρο διοργανώνει δημόσιες συζητήσεις, επιστημονικά εργαστήρια και διεθνείς διασκέψεις και δημοσιεύει πολυάριθμα έγγραφα.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τη στιγμή που η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αρχίσει τις διαπραγματεύσεις για διεύρυνσή της με τις χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης, μια γενικευμένη επίθεση κατά της ιδέας της Ευρώπης και των ταυτοτήτων της φαίνεται να κερδίζει έδαφος, τώρα περισσότερο από ποτέ. Πώς μπορούμε να διατηρήσουμε, μέσα σε ένα πνεύμα πολυφωνίας, τις ιδιαιτερότητες που μας χαρακτηρίζουν έτσι ώστε να επωφεληθούμε αμοιβαία και να σφυρηλατήσουμε μια κοινή μοίρα; Από αυτή την άποψη, υπάρχει κάποιο «ευρωπαϊκό πρότυπο» που μας κάνει να ξεχωρίζουμε από τον υπόλοιπο κόσμο; Αυτό είναι το περιεχόμενο κάποιων από τα ερωτήματα που τίθενται σήμερα. Γι' αυτό, η ομάδα μελετών και ερευνών η «Ευρώπη μας» και το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ) αποφάσισαν να διοργανώσουν, στις 13 και 14 Νοεμβρίου στην Αθήνα, ένα σεμινάριο αφιερωμένο στις διάφορες όψεις, πολιτικές, κοινωνιολογικές και πολιτισμικές, της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Στο σεμινάριο αυτό συγκεντρώθηκαν τριάντα περίπου προσωπικότητες προερχόμενες από τον ακαδημαϊκό χώρο, το χώρο της πολιτικής και της διανόησης, της Δυτικής, της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Οι συζητήσεις, όπως θα διαπιστώσετε, με την ανάγνωση αυτών των πρακτικών, ήταν ζωνχές, και μάλιστα γεμάτες πάθος. Αυτό είναι θετικό. Γιατί και με τη διεξαγωγή, εκτός των άλλων, ενός ειλικρινούς και ανοιχτού διαλόγου διαμορφώνεται μια κοινή πολιτική συνείδηση, η οποία προϋποθέτει πάντοτε τη σύγκρουση ποικίλων συμφερόντων, γνώμων, απόψεων και πολιτισμών. Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, για να υπάρξει ως πολιτικό σχέδιο, απαιτείται να αντιμετωπίσει τις διαφορετικές απόψεις με τρόπο πολιτισμένο μάλλον, παρά με τεχνητές συνθέσεις ή με χαλαρές συναινέσεις. Η αποστολή αυτή αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύπλοκη, τη στιγμή κατά την οποία τα Βαλκάνια βιώνουν μια νέα τραγωδία. Για την επίτευξη μιας βιώσιμης ειρήνης, θα πρέπει να αναζητήσουν κοινές αξίες στο παρελθόν τους και να μάθουν και πάλι να συμβιώνουν μέσα σε πνεύμα αμοιβαίας κατανόησης και αλληλοσεβασμού.

Άραγε, αυτός δεν ήταν εξαρχής και ο τελικός στόχος της ευρωπαϊκής οικοδόμησης;

Jacques Delors
Παρίσι, Μάιος 1999

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1 - Ένας πολεμικός άνεμος

2 - Η ασπίδα των εθνών

3 - Η ανάγκη ενός οικονομικού μοντέλου

4 - Η απροσδιόριστη κοινωνία των πολιτών

5 - Γιατί να ζήσουμε μαζί;

Συμπέρασμα

Παράρτημα 1 - Η Ευρώπη των Ευρωπαίων

Παράρτημα 2 - Η Ευρώπη, μια ιστορία

Παράρτημα 3 - Λόγος του κ. Jaques Delors

Παράρτημα 4 - Λόγος του κ. Κώστα Σημίτη

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ

Arnaldo BAGNASCO	Καθηγητής κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Τορίνο (ΙΤΑΛΙΑ)
Jean-Louis BOURLANGES	Μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Πρόεδρος του γαλλικού τμήματος του Ευρωπαϊκού Κινήματος (ΓΑΛΛΙΑ)
Norman DAVIES	Καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ)
Jacques DELORS	Πρόεδρος της Ομάδας Μελετών και Ερευνών «η Ευρώπη μας», πρώην Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΓΑΛΛΙΑ)
Νικηφόρος ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ	Καθηγητής συγκριτικής πολιτικής του Πανεπιστημίου Αθηνών – Σύμβουλος του πολίτη (Ombudsman) στην Ελλάδα (ΕΛΛΑΔΑ)
Ronald DORE	Ερευνητής στο κέντρο «Center for Economic Performance» του London School of Economics (ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ)
Ivan GABAL	Διευθυντής του Gabal Analysis and Consulting (ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΤΣΕΧΙΑΣ)
Elemer HANKISS	Καθηγητής πολιτικών επιστημών του Πανεπιστημίου της Βουδαπέστης (ΟΥΓΓΑΡΙΑ)
Josef JARAB	Γερουσιαστής, Πρόεδρος και Πρύτανης του Central European University (ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΤΣΕΧΙΑΣ)
Jerzy JEDLICKI	Καθηγητής ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών (ΠΟΛΩΝΙΑ)
Pierre KENDE	Πρόεδρος του Ινστιτούτου της ιστορίας της επανάστασης του 1956 (ΟΥΓΓΑΡΙΑ)
Jack LANG	Πρόεδρος της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων της Εθνοσυνέλευσης, πρώην Υπουργός Πολιτισμού, Επικοινωνίας και Εθνικής Παιδείας (ΓΑΛΛΙΑ)
Henri MENDRAS	Διευθυντής έρευνας του CNRS, υπεύθυνος του κοινωνιολογικού Παρατηρητηρίου της αλλαγής (ΓΑΛΛΙΑ)

Yves MENY	Διευθυντής του Κέντρου Ρομπέρ Σουμάν του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου της Φλωρεντίας (ΓΑΛΛΙΑ)
Νίκος MOYZEΛΗΣ	Καθηγητής κοινωνιολογίας του London School of Economics (ΕΛΛΑΔΑ)
Filippo Maria PANDOLFI	Πρώην Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, πρώην Υπουργός Οικονομικών, Οησαυροφυλακίου, Βιομηχανίας και Γεωργίας (ΙΤΑΛΙΑ)
Christian PREDA	Δημοσιογράφος, διδάσκων του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου (ΡΟΥΜΑΝΙΑ)
Dimitrij RUPEL	Πρέσβης στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στο Μεξικό, καθηγητής κοινωνικών επιστημών, πρώην Υπουργός Εξωτερικών (ΣΛΟΒΕΝΙΑ)
Jacques RUPNIK	Διευθυντής έρευνας του κέντρου διεθνών μελετών και ερευνών (ΓΑΛΛΙΑ)
Dusan SIDJANSKI	Καθηγητής πολιτικών επιστημών του Πανεπιστημίου της Γενεύης (ΕΛΒΕΤΙΑ)
Wolfgang STREECK	Διευθυντής του Ινστιτούτου για τη Μελέτη της Κοινωνίας Μαξ Πλανκ (ΓΕΡΜΑΝΙΑ)
Jerzy SZACKI	Καθηγητής κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Βαρσοβίας (ΠΟΛΩΝΙΑ)
Istvan SZENT-IVANY	Πρόεδρος της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων του Κοινοβουλίου (ΟΥΓΓΑΡΙΑ)
Stefan TAFROV	Πρέσβης στη Γαλλία, πρώην Υπουργός Εξωτερικών (ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ)
Κωνσταντίνος ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ	Καθηγητής κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΛΛΑΔΑ)
Κωνσταντίνος ΒΓΕΝΟΠΟΥΛΟΣ	Πρόεδρος και Γενικός Διευθυντής του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΛΛΑΔΑ)

Εισαγωγή

Κατά την αναζήτηση κοινής ταυτότητας, οι Ευρωπαίοι επισημαίνουν συνεχώς τις διαφορές τους και τις κάθε τύπου αποκλίσεις : κλιματολογικές, εθνικές, γλωσσικές και θρησκευτικές, αποκλίσεις των νομικών ή πολιτικών καθεστώτων, των τρόπων ζωής και των ηθών κάθε είδους, που χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή χερσόνησο. Με μια λέξη, επισημαίνουν ό,τι δημιούργησε τον πλούτο και τη δόξα τους, ταυτόχρονα με την κοινή τους ιστορία και πολύ συχνά την κοινή τους δυστυχία.

Είναι το εμπόδιο ανυπέρβλητο ή μήπως αρκεί, όπως προτρέπει διακριτικά ο τίτλος του σεμιναρίου που διοργάνωσαν η ένωση «η Ευρώπη μας» και το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών «ΕΚΕΜ», να αφήσουμε τον καθένα ελεύθερο να προσθέσει ένα τελικό «-ες» στη λέξη ταυτότητα, παρά το ό,τι αντιφατικό εμπεριέχει αυτός ο πληθυντικός; Αυτό το ερώτημα πρόκειται να εξετάσουμε στα πρακτικά της συζήτησης που συγκέντρωσε για δύο μέρες, στην Αθήνα, είκοσι έξι διανοούμενους και ανθρώπους που εκπροσωπούσαν δώδεκα ευρωπαϊκές χώρες, έξι από τις οποίες - η Βουλγαρία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Δημοκρατία της Τσεχίας και η Σλοβενία - αναμένουν, με λιγότερη ή περισσότερη ανυπομονησία, να μπορέσουν να ενταχθούν στην Ένωση.

Ένα θέμα εκρηκτικό

Ανοίγοντας τη συζήτηση, ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών, Θεόδωρος Πάγκαλος, θα εκφράσει την ικανοποίησή του διότι στο σεμινάριο αυτό εκπροσωπούνταν η «Μεγάλη Ευρώπη», «εκείνη η οποία ξεπερνά τα στενά όρια της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης και η οποία αντανακλά τη δυναμική της Ευρώπης στο σύνολό της,» όπως θα πει, πριν ευχηθεί να επιδείξουν οι Δεκαπέντε «περισσότερη ειλικρίνεια και διάθεση ανοίγματος απέναντι στις υποψήφιες για ένταξη χώρες και να υπολογίσουν το κόστος της διεύρυνσης και το εύρος των αλλαγών που πρέπει να πραγματοποιηθούν για να προχωρήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.» Ο Πάγκαλος πιστεύει ειδικότερα ότι πρέπει να τεθεί ανοιχτά το ζήτημα ομοσπονδιακών θεσμών και να μην περιοριζόμαστε να συζητούμε «περί θεσμικής αριθμητικής για τη λειτουργία του Συμβουλίου ή της Επιτροπής.»

«Το θέμα που πρόκειται να εξετάσουμε είναι ένα από τα πιο εκρηκτικά», θα προσθέσει ο Jacques Delors πριν να θέσει το ερώτημα: - Το σύνθημα - ή ένωση μέσα από τη διαφορετικότητα - έχει, άραγε, ακόμα νόημα την εποχή της παγκοσμιοποίησης; «Η παγκοσμιοποίηση αφενός και η ευρωπαϊκή οικοδόμηση αφετέρου δεν θα απαλείψουν τις προσωπικότητές μας μαζί με τη διαφορετικότητά μας;» θα πει, καλώντας ταυτοχρόνως τους

παριστάμενους σε μια περιπλάνηση στο χρόνο και το χώρο, στην ιστορία και τη γεωγραφία, για να πραγματευτούν αυτό το πρόβλημα της ταυτότητας σε όλες του τις διαστάσεις.

Παραδοσιακά, αντιπαραθέτουμε την Ανατολική στη Δυτική Ευρώπη (ή ακόμα ευρύτερα την Ανατολή στη Δύση), αλλά και το Βορρά στο Νότο. Πόσες Ευρώπες υπήρξαν από τότε που σχηματίστηκαν τα έθνη της κατά τη διάρκεια της τελευταίας χιλιετίας; Πόσες υπάρχουν ακόμα; Αυτές οι ερωτήσεις θα χρησιμεύσουν ως βάση για τη συζήτηση.

Σε όσους τάσσονται υπέρ του να μην ενδιαφερόμαστε ιδιαίτερα για το παρελθόν, αλλά να βαδίζουμε προς τα εμπρός, θα υπενθυμίσουμε ότι κανένας λαός δε μπορεί να ασχοληθεί με το μέλλον του αν έχει λησμονήσει το παρελθόν του, σύμφωνα με μια προσφιλή φράση του Bronislaw Geremek, υπουργού εξωτερικών της Πολωνίας, ο οποίος επρόκειτο να κλείσει το σεμινάριο, αναγκάστηκε, όμως, να αποφύγει τη μετάβαση στην Αθήνα. Ο Delors επιμένει στη σημασία που πρέπει να προσδώσουμε στη γνώση του παρελθόντος και την εξέλιξη των κοινωνιών μας. Στην προσπάθεια αυτή, οι διανοούμενοι «είναι αναντικατάστατοι», λέει, καλώντας τους να εργαστούν περισσότερο ώστε να εξάγουν συνεχώς διδάγματα από το παρελθόν. «Εάν επιθυμούμε να θέσουμε τα θεμέλια μιας αμοιβαίας κατανόησης, πρέπει να εργαστούμε, προσθέτει, και γι' αυτό το λόγο πραγματοποιείται αυτό το σεμινάριο, το οποίο μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δικτύου διανοουμένων, που κατά κάποιον τρόπο θα απορροφήσει ολόκληρη την Ευρώπη.»

Τι μπορούμε να κάνουμε μαζί;

Σε εκείνους που υποστηρίζουν ότι, αν υπάρχει ταυτότητα, τότε πρέπει να την αναζητήσουμε στο ευρωπαϊκό σχέδιο, θα υπενθυμίσουμε ότι η ευρωπαϊκή οικοδόμηση δεν αποτελεί αυτοσκοπό. «Σημασία έχει να γνωρίζουμε τι θέλουμε να κάνουμε,» λέει ο Delors, πιέζοντας ειδικότερα τους παριστάμενους που προέρχονταν από την Κεντρική ή την Ανατολική Ευρώπη να απαντήσουν ρητά σε αυτή την ερώτηση. Γνωρίζουμε τι σκόπευαν να πραγματοποιήσουν μαζί οι Έξι, όταν θεμελιώναν λίγα χρόνια μετά το τέλος του Που Παγκοσμίου Πολέμου μια ευρωπαϊκή κοινότητα : να δώσουν ένα τέλος στους πολέμους που είχαν καταστρέψει την Ευρώπη, να υποστηρίξουν τη δημοκρατία και να δώσουν νέα ώθηση στις οικονομίες τους. Κατά τη διάρκεια των διευρύνσεων οι κοινοί στόχοι καθίσταντο όλο και λιγότερο σαφείς. Η είσοδος της Μεγάλης Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας μετέβαλε ήδη τα αρχικά δεδομένα. Τι να πούμε για την πιο πρόσφατη της Αυστρίας, της Φινλανδίας και της Σουηδίας, και για την ανησυχία τους για την «ουδετερότητα» ;

Με τις δεκατρείς υποψήφιες χώρες που χτυπούν σήμερα την πόρτα, το ζήτημα των κοινών στόχων φαίνεται σχεδόν απαραίτητη προϋπόθεση. Τις ενδιαφέρει πρώτιστα το NATO, ή η Οικονομική και Νομισματική Ένωση; Τις ελκύει ένα αμερικανικό μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ή ένα μοντέλο ευρωπαϊκού τύπου, αν υπάρχει; Τα

ερωτήματα αυτά γίνονται περισσότερο καίρια δεδομένου ότι έχουν τις ρίζες τους σε ένα παρελθόν μακρινό και κοντινό ταυτόχρονα, κατά το οποίο διαφόρων ειδών σύνορα χώρισαν την Ευρώπη.

Μέχρι πού φθάνει η αποφασιστικότητα των υποψηφίων χωρών και μέχρι πού η αλληλεγγύη των Δεκαπέντε; Οι πρώτες έχουν, άραγε, δικαίωμα γνώμης για να συζητήσουν για το μέλλον της Ευρώπης πριν καν να συμφωνήσουν για όλες τις υποχρεώσεις που είναι οι ίδιες με αυτές των σημερινών κρατών μελών; Ή μήπως τα κράτη μέλη είναι τα μόνα που μπορούν να μεταρρυθμίσουν τους κοινοτικούς θεσμούς ώστε να τους προσαρμόσουν στις απαιτήσεις μιας μεγαλύτερης Ευρώπης; Τι προσδοκούν οι μεν και οι δε από την παρουσία τους σε όλα μέσα στην Ένωση; Τι αντίτιμο είναι έτοιμες να πληρώσουν και σε ποια οφέλη δικαιούνται να ελπίζουν; Και μόνο με τη διατύπωση αυτών των ερωτημάτων, αναλογιζόμαστε πόσο εκρηκτικό είναι το θέμα της ταυτότητας.

Το πρώτο «μπαμ» δεν θα αργήσει να ακουστεί. Και μάλιστα αμέσως μόλις κάνουν τις εισαγωγικές παρουσιάσεις τους ο Henri Mendras και ο Norman Davies, για να μας εισαγάγουν στο θέμα και να δώσουν έναυσμα για συζήτηση. Οι επιπτώσεις αυτού του εναύσματος θα είναι μεγαλύτερες από κάθε προσδοκία διότι, κάνοντας τη διάκριση της Δυτικής από την «Άλλη Ευρώπη», και προτείνοντας ένα μοντέλο που με δυο λόγια ερμηνεύεται ως επιλογή και κρίση αξίας, ο Mendras θα πυροδοτήσει τη θρυαλίδα της πολεμικής. Αυτή η αντιπαράθεση θα αποτελέσει το αντικείμενο του πρώτου μας κεφαλαίου.

Με ποια πλευρά της προσωπικότητάς τους συνδέουν οι Ευρωπαίοι την ταυτότητά τους; Με την πολιτική φιλοσοφία τους (που βασίζεται στις έννοιες του έθνους, της εθνικής κυριαρχίας, της δημοκρατίας), με το οικονομικό τους σύστημα ή με την κοινωνία των πολιτών; Τα τρία στρογγυλά τραπέζια που έχουν οι συμμετέχοντες στη διάθεσή τους για να οικοδομήσουν τη συζήτηση, θα αποτελέσουν το αντικείμενο των τριών επόμενων κεφαλαίων:

- Η ασπίδα των εθνών.
- Η ανάγκη ενός οικονομικού μοντέλου.
- Η απροσδιόριστη κοινωνία των πολιτών.

Θα ολοκληρώσουμε με ένα τελευταίο κεφάλαιο αφιερωμένο στις προσδοκίες που εκφράζουν οι εκπρόσωποι της «Μέσης» Ευρώπης - ο όρος είναι του Mendras- ως απάντηση στο πιεστικό ερώτημα του Jacques Delors: - Τι μπορούμε να κάνουμε μαζί;

1 - Ένας πολεμικός άνεμος

Η καλύτερη κατανόηση των διαφορών είναι ο στόχος που θέτει, όπως δηλώνει, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Henri Mendras, συγγραφέας του «*Η Ευρώπη των Ευρωπαίων*»¹, όταν προτείνει ένα «μοντέλο» που εκφράζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των κοινωνιών της Δυτικής Ευρώπης και το οποίο μπορεί να αντιπαρατεθεί σε ένα άλλο μοντέλο που ισχύει για τη Μέση ή την Ανατολική Ευρώπη. Αυτά τα μοντέλα, διευκρινίζει, κατασκευάστηκαν βάσει μιας αντίθεσης μεταξύ Γαλλίας και Ρωσίας.

«Δεν πρόκειται για περιγραφή, πρόκειται σαφώς για ένα μοντέλο», επιμένει, εξηγώντας ότι προσδοκά να προκύψουν από τη συζήτηση αντιρρήσεις και συνεισφορά απόψεων, όχι μόνον από πλευράς του Norman Davies, ο οποίος πρέπει να του απαντήσει (και ο οποίος, καθώς προέρχεται από την άλλη πλευρά της Μάγχης, δεν βρίσκεται πλέον, κατά τη γνώμη του, ακριβώς στην Ευρώπη), αλλά κυρίως από την πλευρά της Μέσης Ευρώπης που έχει αρκετούς εκπροσώπους σε αυτό το σεμινάριο. Οι αντιρρήσεις που θα προκύψουν, όπως θα δούμε, θα ξεπεράσουν κατά πολύ τις προσδοκίες του.

Για τον Mendras, η τομή ανάμεσα στις δύο Ευρώπες τοποθετείται ακριβώς στα σύνορα του Σιδηρού Παραπετάσματος του 1948, σε δύο ιστορικά σχεδόν «σφάλματα», την Ανατολική Γερμανία και τη Βοημία, που αποτελούν τμήμα της Δυτικής Ευρώπης. Για να χαρακτηρίσει τον πολιτισμό αυτής της Δυτικής Ευρώπης, ο Γάλλος κοινωνιολόγος αναφέρει τέσσερα θεμελιώδη στοιχεία: τον ατομικισμό, το κράτος-έθνος, τον βιομηχανικό καπιταλισμό και την πλειονηφική νομιμότητα της δημοκρατίας. Αυτό δεν αποκλείει ιστορικές, εθνικές ακόμα και περιφερειακές διαφοροποιήσεις. Τόσο πολύ αληθεύει ότι η αγγλική ατομοκρατία διαφέρει από τη γαλλική ατομοκρατία, όπως και από η γερμανική ή την ιταλική - αλλά, για τον Mendras, καθένα από αυτά τα χαρακτηριστικά έρχεται σε αντίθεση με την κατάσταση στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Τελείως σκανδαλώδες

Κατά τον Mendras η δυτική ατομοκρατία ανάγεται στο Ευαγγέλιο. Διατηρήθηκε σταθερή και ενισχύθηκε από το ρωμαϊκό δίκαιο, καινοτομία του οποίου υπήρξε η καθιέρωση της ιδιοκτησίας, και ειδικότερα της έγχειας ιδιοκτησίας, που ανήκει σε έναν μόνο ιδιοκτήτη. «Να, λέει, τι είναι τελείως σκανδαλώδες για την πλειονότητα των υπόλοιπων κοινωνιών οι οποίες θεωρούν ότι η γη ανήκει στο Θεό, σε έσχατη περίπτωση στην κοινότητα, αλλά ποτέ σε έναν μόνον άνθρωπο.»

¹ Βλέπε παράρτημα Ν° 1, περίληψη αυτού του κειμένου στις εκδόσεις Gallimard, συλλογή «Folio», 1997.

Όσο για το κράτος-έθνος, αυτό προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές στη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ολλανδία ή τη Γερμανία. Στη Δανία εμφανίζει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό να στηρίζεται σε μία εθνική θρησκεία και μία εθνική Εκκλησία και σε μια παραδοσιακή άμυνα κατά της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αλλά, αντίθετα με την υπόλοιπη Ευρώπη -την Ευρώπη των αυτοκρατοριών-, η Δυτική Ευρώπη είναι ακριβώς η Ευρώπη των κρατών-εθνών.

Οι ιδέες του έθνους και των φυσικών συνόρων, όπως λέει, συνδέονται στενά με την ιδέα της σταθερής σε έναν τόπο και μη νομαδικής αγροτιάς. Οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης, όσο κι αν ήταν παθιασμένοι με την ιδέα του έθνους, όπως βεβαιώνει, δεν μπόρεσαν να την οικειοποιηθούν, λόγω της ποικιλίας των εθνοτήτων και της πολυμορφίας της γεωγραφικής τους εγκατάστασης.

Ο Mendras παρατηρεί προσεχτικά τις διαφορές ανάμεσα στον κολμπερτικό καπιταλισμό, που είναι συγκεντρωτικός και έχει χαρακτηριστικά κρατισμού γαλλικού τύπου, τον βαθιά ατομοκρατικό καπιταλισμό των Άγγλων, τον κοινωνικό καπιταλισμό των Γερμανών και τον δικτυακό καπιταλισμό της Βόρειας Ιταλίας. Κυρίως, όμως, υπογραμμίζει ότι, αν στη Δυτική Ευρώπη έχει γίνει από πολύ παλιά διάκριση της οικονομίας από την πολιτική και τη θρησκεία, έγινε για να αποδοθούν «τα του Καίσαρος τω Καίσαρι», ενώ η Άλλη Ευρώπη δεν πραγματοποίησε ποτέ μια τέτοια διάκριση.

Τέλος, υπογραμμίζει ότι ο κανόνας της πλειοψηφίας, η νομιμότητα του 50,1%, δεν είχε γίνει αποδεκτή πουθενά αλλού εκτός από τη Δυτική Ευρώπη (και, κατ'επέκταση, από τις Ηνωμένες Πολιτείες). Στην αγροτική οργάνωση του ρωσικού *mir*, όταν κάποιος αρχηγός οικογένειας δεν δεχόταν μια συλλογική απόφαση, η απόφαση αυτή δεν γινόταν αποδεκτή. Η Άλλη Ευρώπη δεν γνώρισε ποτέ τίποτε άλλο εκτός από την ομοφωνία, λέει. Δεν έπαψε να παραπαίει μεταξύ ομοφωνίας και αναρχίας και, πριν το 1939, όλες αυτές οι δημοκρατίες, με εξαίρεση την Τσεχοσλοβακία, παραχώρησαν τη θέση τους σε αυταρχικές κυβερνήσεις,

Αναρωτιόμαστε για την ταυτότητα ή τις ταυτότητες της Ευρώπης; Ο Mendras, υπό το φως αυτών των αναλύσεων, παρατηρεί ότι αναμφίβολα έχει κανείς την αίσθηση, γενικά, ότι βαδίζουμε προς μια πιο ομοιογενή κοινωνία, αν, όμως, υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες, αντιλαμβανόμαστε ότι οι αντιθέσεις και οι διαφορές αυξάνουν. Επισημαίνει ειδικότερα τις διαφορές μεταξύ οικογενειακών προτύπων, οι οποίες αυξήθηκαν σημαντικά σε διάστημα μιας γενιάς. Πριν από 30 χρόνια, σε όλες τις χώρες ο μέσος αριθμός παιδιών κατά οικογένεια ήταν 2,5. Σήμερα, η οικογένεια με δύο παιδιά είναι η κοινή μοίρα της Βόρειας Ευρώπης και της Γαλλίας. Ωστόσο, στη Νότια Γερμανία όπως και στη Βόρεια Ιταλία και την Ισπανία, το μοναδικό παιδί έχει γίνει ο κανόνας. «Όσο διαμορφώνεται η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν μπορεί παρά να ενισχύει τις διαφορές των περιφερειακών και εθνολογικών ταυτοτήτων, ίσως μάλιστα και των ίδιων των εθνικών ταυτοτήτων, καταλήγει.»

Αλλεργικός στα μοντέλα

Ο Βρετανός ιστορικός Norman Davies, συγγραφέας του «*Η Ευρώπη. Μια ιστορία*»², χρησιμοποιεί μια οπτική γωνία ερμηνείας εντελώς διαφορετική: «Είμαι αλλεργικός στα στερεότυπα και ψευδοεπιστημονικά μοντέλα που χρησιμοποιεί κανείς απλοποιώντας μέχρι υπερβολής, με σκοπό τη γενίκευση, όταν πρόκειται να μιλήσει σχετικά με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό», λέει, προαναγγέλλοντας ότι ο ίδιος στηρίζει τη δική του επιχειρηματολογία σε τρεις θεμελιώδεις αρχές:

- την ανάγκη ενός ευρωπαϊκού ιδεώδους, ενός οράματος που τοποθετεί τις ευρωπαϊκές υποθέσεις πέρα από τα κοινωνιολογικά ζητήματα, ή, ακόμα πιο απλά, πέρα από την τιμή του βουτύρου,
- τις διαφορετικές παραδόσεις, τόσο της πρώην Δυτικής όσο και της πρώην Ανατολικής Ευρώπης,
- τον πολυφωνικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Ο Davies προσάπτει καταρχήν στον Mendras ότι έχει δημιουργήσει το μοντέλο του με βάση τη Γαλλία στη Δύση και κυρίως με βάση μόνο τη Ρωσία στην Ανατολή και εξανίσταται, βλέποντάς τον να γενικεύει τις παρατηρήσεις που του εμπνέει η οργάνωση του ρωσικού «*mir*», και να τις επεκτείνει σε όλο το ανατολικό ήμισυ της Ευρώπης. Επισημαίνει ότι το ρωμαϊκό δίκαιο ουδέποτε χρησιμοποιήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία, αλλά αντίθετα ενέπνευσε τη νομική παράδοση της Πολωνίας όπου, εξάλλου, η έννοια της αγροτιάς δεν είχε ποτέ κολεκτιβιστική παράδοση. Αυτή η τελευταία παρατήρηση ισχύει για άλλες χώρες της Κεντρικής ή της Ανατολικής Ευρώπης, και κυρίως για ένα τμήμα της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Ο Davies τονίζει ότι υπήρχε βιομηχανία στην Πολωνία, όπως και στην κοιλάδα του Don, στην Ουκρανία, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά αντίθετα, δεν υπήρχε βιομηχανία σε ένα μεγάλο τμήμα της Δυτικής Ευρώπης, όπως στην Πορτογαλία, στην Ιρλανδία ή στη Lozere! Εξοργίζεται με τις παρατηρήσεις του Mendras σχετικά με την απουσία δημοκρατικής παράδοσης στην Ανατολική Ευρώπη και σχετικά με τα αυταρχικά καθεστώτα που άνθισαν εκεί στο διάστημα του Μεσοπολέμου: αναφέρει την εγκαθίδρυση στρατιωτικού καθεστώτος στην Ιρλανδία ως επακόλουθο της βρετανικής διακυβέρνησης, την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία της Ιταλίας από το 1922, την άνοδο του στρατηγού Primo de Rivera στην εξουσία της Ισπανίας, τη δικτατορία του Salazar στην Πορτογαλία και του Χίτλερ, από το 1933, στη Γερμανία! «Αν οι Ευρωπαίοι της Ανατολής έχουν διαπράξει κάποιο σφάλμα, παρατηρεί με ειρωνεία, μήπως αυτό είναι ότι ακολούθησαν το κακό παράδειγμα των καλύτερων από τους Ευρωπαίους της Δύσης;»

Πέντε ή έξι Ευρώπες

² Βλέπε παράρτημα 2, περίληψη αυτού του κειμένου, που κυκλοφόρησε το 1997 στις εκδόσεις Pimlico.

Ο Davies αντιτίθεται στη γεωγραφική και πολιτισμική διάκριση που κάνει ο Mendras. Η ευρωπαϊκή κληρονομιά, όπως εκτιμά ο ίδιος, φαίνεται να αποτελείται περισσότερο από πέντε ή έξι υπερτιθέμενους και αλληλοσυνδεόμενους κύκλους. Παρατηρεί ότι για περισσότερο από πέντε αιώνες, ένα από τα βασικά προβλήματα στον ορισμό της Ευρώπης εστιάστηκε στη συμπερίληψη ή τον αποκλεισμό της Ρωσίας από αυτόν. Οι δυτικοί γείτονές της δεν έπαψαν να αναζητούν λόγους να την αποκλείουν, ενώ οι Ρώσοι δεν ήξεραν κι οι ίδιοι καλά καλά αν ήθελαν να τους συμπεριλαμβάνουν σε αυτόν ή να τους αποκλείσουν. Ο Davies επισημαίνει κυρίως ότι οι ευρωπαϊκές αναφορές στη Μεγάλη Βρετανία δεν είναι λιγότερο αμφίβολες από τις αναφορές στη Ρωσία. «Όπως και οι Ρώσοι, λέει, έτσι και οι Βρετανοί ήταν σαφώς Ευρωπαίοι, αλλά με συμφέροντα κυρίως μη ευρωπαϊκά».

Στην παραδοσιακή διάκριση μεταξύ Ανατολής και Δύσης, διακρίνει μια τάση υποβάθμισης της Ανατολής. Κατά τη γνώμη του, εκφράσεις όπως η Άλλη Ευρώπη ή ο όρος «Βαλκάνια» συμβάλλουν σ' αυτό και αυτή η υποτιμητική στάση των Ευρωπαίων της Δύσης σε σχέση με τους γείτονές τους δεν μπορεί να μην του θυμίζει την περιφρόνηση που αυτοί επιδεικνύουν σε σχέση με το Ισλάμ και τον αραβικό κόσμο.

Για τον Davies, η αναζήτηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας αποδεικνύεται πιο αποτελεσματική αν την τοποθετήσει κανείς προς την κατεύθυνση του πολιτισμού μάλλον παρά προς την κατεύθυνση της οικονομίας ή της κοινωνίας, ακόμα κι αν αναγνωρίζει ότι και τα τρία αυτά στοιχεία συνιστούν ένα όλο. «Το αίσθημα τού να ανήκει κανείς στην Ευρώπη, λέει, δεν αποκλείει τον εθνικό πατριωτισμό. Οι ταυτότητές μας αποτελούνται από πολλά επίπεδα και μπορεί να είναι κανείς ταυτόχρονα καλός Έλληνας ή καλός Γάλλος και καλός Ευρωπαίος.»

Ο Roland Dore, ως ιστορικός αλλά και κοινωνιολόγος ή πολιτειολόγος του *London school of Economics*, προσπαθεί να μικρύνει το χάσμα που χωρίζει τον Mendras από τον Davies: «Έχω την εντύπωση, ότι η διαφορά μεταξύ των δύο ομιλητών δεν έχει να κάνει τόσο με την επιστήμη και τη γνώση των γεγονότων. Αφορά μάλλον τη συμπάθεια προς τη μια ή την άλλη μορφή ταυτότητας», λέει, υπερασπιζόμενος μια τεχνική γενίκευσης, την οποία δεν θα μπορούσε να αποφύγει ένας κοινωνιολόγος και την οποία εφαρμόζει ο ίδιος, όπως θα διαπιστώσουμε στην έκθεση των δικών του απόψεων περί έθνους, Κράτους και Δημοκρατίας.

Η μη επιλεκτική ξενοφοβία

Άλλοι εισηγητές θα ασκήσουν λιγότερο καλοπροαίρετη κριτική στον Mendras. Και πρώτος ο Έλληνας κοινωνιολόγος Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος αναρωτιέται μήπως η λογική του Mendras οδηγεί στον αποκλεισμό της Ελλάδας από την Ευρωπαϊκή Ένωση: «Ωστόσο η Ελλάδα βρίσκεται μέσα σε αυτήν και ελπίζουμε ότι θα παραμείνει ως πλήρες μέλος της», λέει, πριν ταχθεί υπέρ της

εξάλειψης κάθε μορφής και κάθε τρόπου εκδήλωσης της ξενοφοβίας, όποια κι αν είναι τα θύματά της, Ευρωπαίοι και μη Ευρωπαίοι.

«Η ξενοφοβία δεν είναι επιλεκτική, αποφαινεται, και αν στη Γαλλία για παράδειγμα, υπάρχει ξενοφοβία απέναντι στους Αλγερινούς, τότε υπάρχει και απέναντι στους Έλληνες, τους Ρώσους ή άλλους. «Αν αφήσουμε την Ευρώπη στις πολιτικές της, τις γλώσσες της, τις θρησκείες της, το παιχνίδι είναι χαμένο προκαταβολικά, καταλήγει», κάνοντας έκκληση για τη δημιουργία «κοινής ευρωπαϊκής συνείδησης, κοινής πολιτικής ταυτότητας, που θα δικαιολογήσει τους πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους συνύπαρξής μας».

Ο Γάλλος νομικός και πολιτειολόγος Yves Meny, που διευθύνει το κέντρο Robert Schuman στο ευρωπαϊκό πανεπιστημιακό ινστιτούτο της Φλωρεντίας, αρνείται να διαχωρίσει τη Δυτική Ευρώπη, ή να την αποσυνδέσει από την Ανατολική και δηλώνει «αμηχανία» απέναντι στον μη εξελικτικό χαρακτήρα του μοντέλου που προτείνει ο Mendras, καθώς και τη λύπη του για «την απουσία χρονικής διάστασης» που το διακρίνει. Κατά την άποψή του, η ατομοκρατία, το κράτος-έθνος, ο βιομηχανικός καπιταλισμός και η αρχή της πλειοψηφίας δεν ανήκουν ξεκάθαρα ούτε στη Δύση, ούτε στην Ανατολή: «Είναι αρχές τις οποίες αντιμετωπίζουν σήμερα όλα τα κράτη του πλανήτη, σε συγκεκριμένο χρόνο και με συγκεκριμένες πολιτισμικές μορφές», λέει, βεβαιώνοντας ότι το μοντέλο θα ήταν «λιγότερο επιθετικό» αν «επανεισήγαγε κανείς τη διάσταση της οικουμενικότητας».

Για τον ίδιο, ο κίνδυνος, που δεν προέρχεται από τον Henri Mendras, αλλά που μπορεί να προκύψει από την εκμετάλλευση του μοντέλου του, είναι να δούμε το μοντέλο να περνά από τη φάση της ανάλυσης στη φάση της επιβολής προτύπων. «Και, όπως προσθέτει, τίποτα δεν είναι ευκολότερο από την υπέρβαση αυτού του ορίου. Η αντιπαράθεση Ανατολής Δύσης μπορεί να αποδειχθεί σωτήρια για την καλύτερη κατανόηση καθεμιάς κοινωνίας, μπορεί όμως και να αποβεί επικίνδυνη αν μεταβληθεί επίβουλα σε συνταγή για το τι είμαστε εμείς και τι είναι οι άλλοι».

Ο Meny προτείνει όσο θα επιχειρούμε να οικοδομήσουμε μια δημοκρατική κοινότητα σε μια περιοχή, τα όρια της οποίας είναι ακόμα ασαφώς προσδιορισμένα, αντί να «αποκόψουμε την επαφή», να «δημιουργήσουμε γέφυρες»: «Αντιπαράθετε τα κράτη-έθνη στις αυτοκρατορίες, επισημαίνει στον Mendras, αλλά ξεχνάτε εν τω μεταξύ τις εμπορικές πόλεις που δημιουργούν, στο κέντρο της Ευρώπης, μια ζώνη με αστική δομή και έναν χώρο εμπορίου που επιβίωσε ως τον 20ο αιώνα και ο οποίος δεν ανήκει ούτε στη Δυτική, ούτε στην Ανατολική Ευρώπη».

Πλειοψηφία και ομοφωνία

Ο Meny ακολουθεί τη διαδρομή της αρχής της πλειοψηφικής νομιμότητας από τη Μεγάλη Βρετανία, όπου η αρχή αυτή έκανε την εμφάνισή της, ως τη Γαλλία όπου εξαπλώνεται μετά την Επανάσταση, όχι χωρίς δυσκολία, διότι αντιτίθεται σε δύο αρχές

ομοφωνίας, καθαρά γαλλικού τύπου . Η πρώτη, μοναρχική, βασίζεται στην ενότητα του λαού κάτω από τον αυταρχισμό του βασιλιά, και η άλλη, επαναστατική, αρνείται την ελευθερία στους εχθρούς της ελευθερίας. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η δυσκολία των πολιτικών κομμάτων να εδραιωθούν στη Γαλλία, δεδομένου ότι, από την οπτική γωνία της ομοφωνίας, κόμμα σημαίνει διάσπαση.

Από την πλευρά της καθολικής εκκλησίας και των μαρξιστών, ο Meny επισημαίνει άλλες μορφές εχθρότητας απέναντι στην αρχή της πλειοψηφίας, η οποία, ωστόσο, θα εισβάλει σιγά σιγά στην ευρωπαϊκή ήπειρο για να φθάσει στη Νότια Ευρώπη μόλις πριν από μερικές δεκαετίες. «Δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο ούτε δυσκολία, λέει, να εξαπλωθεί με τον ίδιο τρόπο και στην Ανατολική Ευρώπη ή σε άλλα μέρη του κόσμου.»

Η αρχή της πλειοψηφίας έχει εξελιχθεί από μόνη της, όπως παρατηρεί. Στις Κάτω Χώρες, για παράδειγμα, «όπου στην πραγματικότητα αυτό που λειτουργεί είναι η συναίνεση», αλλά κατά κάποιον τρόπο και στην Ιταλία επίσης, και βέβαια στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται πολύ περισσότερο με συναίνεση παρά με πλειοψηφία.

Ο Νικηφόρος Διαμαντούρος, καθηγητής συγκριτικής πολιτικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Σύμβουλος του πολίτη (Ombudsman) στην Ελλάδα, εγκρίνει αυτή τη μορφή ανάλυσης που είναι διαχρονική και προσδίδει αξία σε κάθε εξέλιξη και κάθε μετάβαση. «Οι διχοτομήσεις είναι καλές όταν απλοποιούν, είναι, ταυτόχρονα, και κακές διότι απλοποιούν υπερβολικά», λέει, πριν να υπενθυμίσει ότι η διχοτόμηση Βορρά-Νότου, που ξεκίνησε από τη Μεσόγειο στα χρόνια της αρχαιότητας, προηγήθηκε και, για μεγάλο διάστημα, επιβλήθηκε της προβληματικής Ανατολή-Δύση.

Ο Josef Jarab, γεροϋσιαστής της Δημοκρατίας της Τσεχίας, αμφισβητεί, και αυτός, τις διχοτομήσεις και δεν επιθυμεί να ξαναρχίσει να μιλά για συμπάθεια ή για την απουσία συμπάθειας των μεν και των δε, προκειμένου να αναλύσει τη λειτουργία των κοινωνιών μας. Η διαπίστωσή του είναι αυστηρή: «Αυτό που ακούμε εδώ, λέει, σημαίνει την έλλειψη γνώσης του άλλου και ένα έλλειμμα παιδείας των Ευρωπαίων σχετικά με την Ευρώπη, στο σύνολό της ... Γι' αυτό ευθύνονται τα πενήντα χρόνια διαίρεσης που επέβαλε ο ψυχρός πόλεμος.» Κατά τη γνώμη του, η μόνη λύση βρίσκεται στη συντονισμένη προσπάθεια μιας εκπαίδευσης, η οποία θα υπερβαίνει το σχολικό χρόνο και θα επεκτείνεται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και την πολιτική πρακτική. Σε αυτήν την εκπαιδευτική διαδικασία προτείνει να εισαχθεί «η ενεργός ανοχή», δηλαδή «η θέληση να μάθουμε όχι μόνο όσα αφορούν εμάς, αλλά και όσα αφορούν τον άλλο, και η διάθεση να αναγνωρίσουμε τις διαφορές για να τις σεβαστούμε και να αποκομίσουμε τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτές.»

Το Νίκο Μουζέλη, κοινωνιολόγο και καθηγητή του London School of Economics, δεν τον τρομάζουν οι διχοτομήσεις . «Ανάμεσά τους υπάρχουν καλές και κακές, δεν μπορούμε να τις αποφύγουμε», λέει, υπερασπιζόμενος τον Mendras. Πολύ πιο σημαντικό, κατά τη γνώμη του, είναι να αντιμετωπίσουμε τις διαφορές που υπάρχουν στην Ευρώπη, αφού πρώτα απ' όλα

τις εντοπίσουμε. Εξίσου σημαντικό είναι να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στην περιγραφή και την επιβολή. Το γεγονός ότι γίνεται λόγος για μια «άλλη» Ευρώπη, παρατηρεί, δεν σημαίνει ότι αυτή πρέπει να μείνει εκτός, και το ότι γίνεται σύγκριση των βαλκανικών οικονομιών και της εν εξελίξει ανάπτυξής τους με τις δυτικές οικονομίες δε θα πει ότι η Ελλάδα ωθείται εκτός της Ένωσης. Η δημοκρατία δεν αναγνωρίζεται μόνο βάσει του κανόνα της πλειοψηφίας. Στη Δυτική Ευρώπη, η ανάπτυξη του καπιταλισμού προηγήθηκε της εμφάνισης πολιτικών καθεστώτων που θεμελιώνονταν στα κόμματα. Σε άλλα σημεία της Ευρώπης, το πολιτικό άνοιγμα προηγήθηκε της βιομηχανοποίησης. Οι εξελίξεις αυτές υπακούουν σε διαφορετικούς ρυθμούς, τους οποίους ο Μουζέλης προτρέπει να μην αγνοούμε.

Ο φάρος των Βαλκανίων

Ο Stefan Tafrov και ο Istvan Szent-Ivany γεννήθηκαν και οι δύο το 1958 και είναι οι Βενιαμίν του σεμιναρίου. Ο Tafrov, πρώην δημοσιογράφος και υφυπουργός Εξωτερικών από το 1991 ως το 1992, είναι σήμερα πρεσβευτής στο Παρίσι. Ως Βούλγαρος, αισθάνεται ότι υφίσταται διπλή διάκριση, αφού έχει την αίσθηση ότι ανήκει όχι μόνο στην «άλλη Ευρώπη» αλλά σε μια «άλλη Άλλη Ευρώπη», τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ευρώπη των Βαλκανίων «που πάσχουν, όπως λέει, από πάρα πολλές προκαταλήψεις». Ωστόσο, αυτό που τον παρηγορεί, είναι το ότι βρίσκεται στην Ελλάδα την οποία περιγράφει ως «μια χώρα φάρο που κατόρθωσε να καταδείξει ότι αυτή η περιοχή ανήκει, πολύ απλά, στην Ευρώπη». Προσάπτει στον Mendras «ντε φάκτο ανακρίβειες». Επισημαίνει ότι η έννοια της αγροτιάς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ελάχιστη σχέση έχει με την αντίστοιχη έννοια στη Ρωσία και θίγει το θέμα της βουλγαρικής ατομοκρατίας που είναι «πολύ ιδιαίτερη και δεν έχει να ζηλέψει τίποτα από την αγγλική ατομοκρατία».

Κατά την άποψή του, οι Ευρωπαίοι «κινδυνεύουν να χάσουν μια ιστορική ευκαιρία, αν δεν εντάξουν σε έναν κοινό στοχασμό τη μοναδική εμπειρία των ανδρών και των γυναικών, που, βρισκόμενοι υπό σοβιετική κατοχή, όπως ο Vaclav Havel, αγωνίστηκαν κατά του κομμουνισμού και χρειάστηκε να επανεξετάσουν, όχι μόνο θεωρητικά, αλλά μερικές φορές με το τίμημα του σωματικού μαρτυρίου, τη σχέση του πολίτη με την πολιτική και με τα κοινά.»

Ο Tafrov δηλώνει ο ίδιος έκπληκτος από τη δημοκρατική ωριμότητα των συμπατριωτών του υπό συνθήκες «όχι πάντα εύκολες». Αυτός είναι ένας λόγος για να μην αμφισβητείται η εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών. Τη ρύθμιση των προβλημάτων των εθνικών μειονοτήτων στην χώρα του αλλά και στη Ρουμανία τη θεωρεί εξίσου ενθαρρυντικό στοιχείο. «Η Βουλγαρία, λέει, είναι μια μικρή χώρα της περιοχής, η οποία επέλυσε ένα εθνικό πρόβλημα με τρόπο πολιτισμένο, εντάσσοντας τους βούλγαρους πολίτες τουρκικής καταγωγής στη ζωή του κράτους με την κατασκευή χώρου για πολιτική ιθαγένεια σε ένα,

κατά κανόνα, μονοεθνικό κράτος». Ο Tafrov εφιστά την προσοχή στην πολιτική συμφιλίωσης που εφαρμόζει η Βουλγαρία με τους γείτονές της, και ειδικότερα με την Ελλάδα, με την οποία στο παρελθόν είχε βρεθεί συχνά σε εμπόλεμη κατάσταση, και συγκρίνει αυτήν τη σχέση με την αντίστοιχη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας. Τέλος, ζητά να αντιπαρέλθουμε το ζήτημα της οικονομίας ή ακόμα και της πολιτικής για να μιλήσουμε για το ευρωπαϊκό «όνειρο», και καταλήγει: «Η μετάβαση από τον κομμουνισμό στη δημοκρατία αποτελεί μια θαυμάσια ευκαιρία για ολόκληρη την Ευρώπη να προσθέσει σε αυτό το όνειρο ακόμα ένα λιθαράκι».

Ο Szent-Ivany σπούδασε εθνογράφος και είναι πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων του Ουγγρικού Κοινοβουλίου. Αμφισβητεί την επιλογή του κράτους-έθνους που κάνει ο Mendras, ως ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία του δυτικοευρωπαϊκού μοντέλου του. Θεωρεί ότι αποτελεί μια αρκετά πρόσφατη επινόηση, που εμφανίζεται μόλις τρεις ή τέσσερις αιώνες πριν και η οποία δεν είναι πολύ πειστική, τουλάχιστον όσον αφορά ορισμένες χώρες της Δύσης όπως η Μεγάλη Βρετανία, δεδομένου ότι φιλοξενεί πολλές εθνότητες: Ουαλούς, Ιρλανδούς και Σκώτους, μαζί με τους Άγγλους. Το ίδιο ισχύει και για την Ισπανία. «Η κληρονομιά του ψυχρού πολέμου είναι πολύ πιο επαχθής από ό,τι νομίζει κανείς και αυτό που προέχει είναι η κατάλυση των πνευματικών φραγμών», λέει, και προσθέτει ότι η Αυστρία, παρά το γεγονός ότι προήλθε από την ίδια την αυστροουγγρική αυτοκρατορία, σήμερα βρίσκεται πολύ εγγύτερα στη Δυτική Ευρώπη από ό,τι η Ουγγαρία ή οι Δημοκρατίες της Τσεχίας και της Σλοβακίας. Όπως και ο Delors, θεωρεί και αυτός ότι ο ρόλος των διανοουμένων είναι σημαντικός και ότι σε αυτούς εναπόκειται να αποδείξουν ότι η άδικη διάκριση που γίνεται μεταξύ Ανατολής και Δύσης είναι ξεπερασμένη και ότι τώρα εισερχόμαστε σε μια νέα εποχή.

Ούτε ανισότητα

ούτε αποκλεισμός

Ο Mendras, όταν θα τον προτρέψει ο Delors να υπερασπίσει τις απόψεις του, και, όντας εξαιρετικά θιγμένος από ορισμένες κριτικές, θα εξηγήσει καταρχήν ότι η λέξη «διαφορά» δεν είναι όρος αναιρετικός και ότι δεν εμπεριέχει ούτε ανισότητα ούτε αποκλεισμό. «Ενότητα και διαφορετικότητα αποτελούν τις δύο όψεις της ίδιας πραγματικότητας», λέει, και συνεχίζει, διευκρινίζοντας ότι τα σύνορα, για τα οποία μίλησε, αποτελούν μόνον ένα από τα υλικά, που χρησιμοποίησε στην αρχή για να παρουσιάσει την ανάλυσή του, και ότι δεν αποτελούν τη συνέπεια αυτής της ανάλυσης.

«Είμαι έτοιμος να αποδεχτώ ότι όλη η Μέση Ευρώπη ανταποκρίνεται στο μοντέλο μου και δεν έχω καμία πρόθεση να ισχυριστώ ότι οι Δυτικοί είναι ατομοκράτες και ότι οι άλλοι δεν είναι», λέει ο Mendras, και προσθέτει: «Το να κατασκευάσεις ένα μοντέλο σημαίνει ότι πάντοτε παραβιάζεις την πραγματικότητα και το ζήτημα είναι να γνωρίζεις αν το εργαλείο σου είναι χρήσιμο». Διαμαρτύρεται για την κατηγορία που του προσάπτουν ότι το

μοντέλο αυτό είναι στατικό, λέγοντας πως «αντίθετα, είναι εξαιρετικά δυναμικό και επιδέχεται διαφορετικούς ρυθμούς εξέλιξης. Στη Δυτική Ευρώπη βρίσκεται στο στάδιο της κατάρρευσης, εν μέρει τουλάχιστον . Και αν, οικοδομώντας το, καταλαβαίνουμε καλύτερα αυτό που ετοιμαζόμαστε να καταρρίψουμε, και κατά συνέπεια, καταλαβαίνουμε αυτό το διαφορετικό που πρόκειται να δημιουργήσουμε, τότε σημειώνουμε πρόοδο.»

2 - Η ασπίδα των εθνών

Τι ρόλο παίζουν το Έθνος, η εθνική κυριαρχία, και η δημοκρατία στην τυπολογία των ευρωπαϊκών κοινωνιών;

Ο Ronald Dore πραγματεύεται τα θέματα αυτά με έναν πραγματισμό εντελώς βρετανικού τύπου, με τη μορφή μιας σειράς παρατηρήσεων:

- Παρατηρούμε ότι μπορούμε να προχωρήσουμε μέσω της στατικής γενίκευσης και να κατατάξουμε τα κράτη-έθνη σύμφωνα με το ένα ή το άλλο κριτήριο, για παράδειγμα με βάση το πλήγμα που προκάλεσε σε ένα έθνος η εκτέλεση ενός μονάρχη, ή με βάση ότι το έθνος προέκυψε από έναν απελευθερωτικό αγώνα εναντίον κάποιου κατακτητή, όπως η Ελλάδα ή η Πολωνία. Πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την ανάγκη του έθνους για μια κοινή γλώσσα ή για μια κοινή θρησκεία. Να επισημάνουμε τις διαφορετικές σημασίες του εθνικισμού, ως πολιτικού δόγματος, ως δικαιώματος αυτοδιάθεσης ή ως εθνικού συναισθήματος. Να αξιολογήσουμε την ισχύ του εθνικισμού αυτού ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησης του έθνους σε σύμβολα, όπως η σημαία ή ο εθνικός ύμνος. Να προσέξουμε ότι η λέξη εθνικισμός χρησιμοποιείται συχνά για να ψέξει ενώ η λέξη πατριωτισμός για να εκθειάσει. Μήπως δε λέμε: «Εγώ είμαι πατριώτης, αυτός είναι εθνικιστής και ο τρίτος είναι σωβινιστής»;

Θα σταματήσουμε στην περίπτωση της Ιαπωνίας: «Λίγα κράτη συγκεντρώνουν όπως αυτό τόσο πολλά στοιχεία ικανά να δημιουργήσουν το αίσθημα εθνικής ταυτότητας», λέει ο Dore, ο οποίος απαριθμεί: ο νησιωτικό της χαρακτήρα, η κοινή γλώσσα, μια λογοτεχνική κουλτούρα διαφορετική από αυτή των γειτονικών της χωρών για χιλιετίες, 120 χρόνια αφιερωμένα σε έναν μοναδικό εθνικό στόχο -να φθάσει τις πιο εξελιγμένες βιομηχανικά χώρες- και μια φυλετική συνείδηση που συνδυάζει αισθήματα κατωτερότητας και ανωτερότητας ταυτόχρονα.

Εθνικισμός και σιδηρόδρομοι

-Αν προχωρήσουμε κάνοντας ριζικές γενικεύσεις, θα σταματήσουμε στα στάδια της εξέλιξης και της ανάπτυξης: Στην αρχή έχουμε μια στρατιωτική εξουσία που χαράσσει σύνορα αλλά μόνο για όσο διάστημα διακατέχεται από συλλογικό πνεύμα, ενώ η

πλειοψηφία του πληθυσμού δεν αισθάνεται ότι ανήκει σε ένα έθνος. Τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν με την οικονομική ανάπτυξη και την κινητικότητα. Έτσι φθάνουμε στον 19ο αιώνα και «σε αυτήν την Ευρώπη όπου η έννοια της εθνικής ταυτότητας αναπτύσσεται ταυτόχρονα με τα σιδηροδρομικά δίκτυα, την κινητικότητα των πληθυσμών, την πρόσβαση στην εκπαίδευση, τη στρατιωτική εκπαίδευση ...».

Είναι το πέρασμα από μια κουλτούρα της υποταγής σε μια κουλτούρα της συμμετοχής: «Το αυξανόμενο αίτημα για ισότητα συνοδεύει την οικονομική ανάπτυξη και η κινητικότητα του ατόμου καταλύει τους δεσμούς εξάρτησης, όπως περιγράφει ο Tocqueville συγκρίνοντας τη Γαλλία με τις Ηνωμένες Πολιτείες», παρατηρεί ο Dore, και στη συνέχεια αναφέρει ότι οι δικτατορίες μπορούν να θεωρηθούν ως μια μορφή συμμετοχής, «γιατί επιβάλλουν στους κυβερνώντες μια λαϊκίστικη απάντηση.»

Από εκεί θα περάσουμε στο σημερινό στάδιο των τεχνολογικών αλλαγών και στην κατάσταση κατά την οποία το κράτος-έθνος απειλείται ταυτόχρονα από την κορυφή και από τη βάση. Από την παγκοσμιοποίηση αφενός και από τη διάλυση των εθνικισμών αφετέρου. «Διαπιστώνουμε, λέει ο Dore, την ύπαρξη αιτήματος για ισότιμη συμμετοχή, το οποίο υπερβαίνει τις δυνατότητες του κράτους-έθνους και επικεντρώνεται πολύ περισσότερο στις περιφερειακές ταυτότητες».

Προσπαθούμε να δημιουργήσουμε στην Ευρώπη ένα κράτος υπερεθνικό; Μαζί με τον Dore, λοιπόν θα αναρωτηθούμε: - Θα έρθει, άραγε, μια μέρα που οι καρδιές των Γάλλων ή των Γερμανών θα χτυπούν γρηγορότερα όταν θα βλέπουν στο στάδιο μια ευρωπαϊκή ομάδα από όσο χτυπούν σήμερα, όταν βλέπουν την εθνική τους ομάδα; «Αυτό θα εξαρτηθεί εν μέρει από εξωτερικούς παράγοντες και συγκεκριμένα, στον οικονομικό τομέα, από τον ανταγωνισμό μεταξύ της ζώνης του Ευρώ και της ζώνης του δολαρίου. «Θα εξαρτηθεί επίσης από όσα θα συμβούν στη Ρωσία, ανάλογα με το αν το στρατιωτικό της δυναμικό θεωρηθεί ή όχι ως εξωτερική απειλή και οδηγήσει, κατά συνέπεια, τους Ευρωπαίους σε μεγαλύτερη ενότητα».

Η γλώσσα του κυρίαρχου

Αυτή η διαδικασία, προσθέτει ο Dore, μπορεί να ανακοπεί από το γεγονός ότι η κοινή γλώσσα των Ευρωπαίων είναι αυτή που και ο ίδιος ο Dore χρησιμοποιεί, δηλαδή η αγγλική γλώσσα, «η γλώσσα του κυρίαρχου του κόσμου, όπως λέει, με άλλα λόγια η γλώσσα των Ηνωμένων Πολιτειών, που αποτελούν την πηγή των σημερινών οικονομικών και πολιτικών θεωριών». Πρόκειται για άποψη την οποία θα αμφισβητήσουν -ή τουλάχιστον θα εκφράσουν με διαφορετικό τρόπο- αρκετοί ομιλητές. Όπως ο Dusan Sidjanski, που ίδρυσε και διηύθυνε το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Γενεύης, και ο οποίος δεν θεωρεί αθώες τις παρατηρήσεις πολιτισμικού τύπου. Για την αγγλική γλώσσα θα πει: «Κοινή γλώσσα επικοινωνίας, ίσως να είναι, όχι όμως κοινή γλώσσα πολιτισμού, ούτε

μητρική γλώσσα». Ο Ούγγρος ιστορικός Pierre Kende, από την πλευρά του, δεν συμφωνεί απόλυτα με την παρατήρηση του Dore αλλά λέει ότι θα τη δεχτεί, διευκρινίζοντας ότι η χρήση της αγγλικής δεν ταυτίζεται με την Ευρώπη αλλά με ένα ευρύτερο σύνολο, είτε αυτό είναι το NATO ή ο δυτικός κόσμος είτε ακόμα η διεθνής κοινότητα στο σύνολό της.

Ο Filippo Pandolfi, πρώην αντιπρόεδρος της Επιτροπής, που διατέλεσε και Υπουργός Οικονομικών, Βιομηχανίας και Γεωργίας επί αρκετών ιταλικών κυβερνήσεων, θα δηλώσει ότι «αντιτίθεται έντονα στην ιδέα μιας παγκόσμιας γλώσσας γιατί η πολιτισμική πραγματικότητα της Ευρώπης της επιβάλλει να διαφυλάξει τις γλωσσικές ταυτότητες που αποτελούν τον πλούτο των εθνών και διότι η φρόνηση της υπαγορεύει επίσης την ύπαρξη γλωσσών-φορέων», όπως λέει, θυμίζοντας πως στη Ρώμη, την εποχή του Τραϊανού, υπήρχαν πολύ περισσότεροι άνθρωποι που μιλούσαν ελληνικά παρά λατινικά.

-«Μήπως πρέπει να αντιμετωπίσουμε το νεοφιλελευθερισμό ως μια μορφή οπισθοδρόμησης;», ρωτάει επίσης ο Dore, διευκρινίζοντας ότι το κίνημα που γνωρίζει άνθηση στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Μεγάλη Βρετανία εδώ και δεκαπέντε χρόνια, δεν προτείνει απλώς να εγκαταλείψουμε κάθε μορφή σοσιαλιστικής διακυβέρνησης, αλλά και να περιορίσουμε το χώρο της δημόσιας πρωτοβουλίας. Όπως παρατηρεί, η σχέση μεταξύ της ελευθερίας της αγοράς και της δημοκρατίας έχει ορισμένα πνευματικά θεμέλια: «Ο καταναλωτής είναι κυρίαρχος, λέει, και όλοι μοιράζονται την ίδια εξουσία.». Αλλά παρατηρεί επίσης ότι «αν όλοι οι καταναλωτές είναι ίσοι, ορισμένοι είναι πλουσιότεροι από κάποιους άλλους, και, αν αληθεύει πως όλοι οι ψηφοφόροι είναι ίσοι, ορισμένοι έχουν πολύ πιο μεγάλες δυνατότητες παρέμβασης από ό,τι κάποιοι άλλοι.» Και συνεχίζει, διαπιστώνοντας ότι μετά την απότομη πτώση της στερλίνας το 1992, επανεξετάστηκαν οι θεωρίες περί ελεύθερων συναλλαγών και συζητήθηκε η επαναφορά κάποιου ελέγχου στην κίνηση των κεφαλαίων.

Παλαιά έθνη νέα κράτη

Για τις χώρες της Άλλης Ευρώπης, η έλευση της δημοκρατίας και της εθνικής κυριαρχίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το τέλος του ολοκληρωτικού συστήματος το 1989 και η επιστροφή της λαϊκής κυριαρχίας συγχέεται με αυτήν της εθνικής κυριαρχίας. Αυτή θα είναι η πρώτη παρατήρηση του Γάλλου ιστορικού Jacques Rupnik, καθηγητή και ερευνητή στο Fondation des Sciences politiques de Paris, ο οποίος θυμίζει πως από τον Οκτώβριο ως το Νοέμβριο του 1989, ακριβώς μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου, οι Ανατολικογερμανοί πέρασαν από το σύνθημα: «*Wir sind das Volk*» (είμαστε ο λαός) στο σύνθημα «*Wir sind ein Volk*» (είμαστε ένας λαός). «Αυτή η σημασιολογική εξέλιξη από την έννοια του λαού στην έννοια του έθνους, από το ζήτημα της δημοκρατίας στο ζήτημα της επανένωσης, δείχνει καθαρά πόσο συνδεδεμένα ήταν αυτά τα δύο ζητήματα το '89», όπως λέει.

Στο χώρο της Κεντροανατολικής Ευρώπης, συναντούμε παλαιά έθνη και νέα κράτη, εξηγεί ο Rupnik, που πιστεύει ότι το κράτος-έθνος εμφανίζεται σε αυτήν την περιοχή ως το προνομιούχο, αν όχι το αποκλειστικό, δημοκρατικό πλέγμα, και θεωρεί την ύπαρξη ασυνέχειας ένα από τα μείζονα χαρακτηριστικά της ιστορίας των χωρών αυτών. Τέτοια είναι η περίπτωση της Ουγγαρίας του 16ου αιώνα, της Βοημίας του 17ου αιώνα, μετά τη μάχη του Λευκού Όρους, και τέλος της Πολωνίας με τους διαμελισμούς στα τέλη του 18ου αιώνα. Όσο για τη Νοτιοανατολική Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τη Σερβία, πρέπει να ανατρέξουμε στον 14ο αιώνα!

Άλλο πρόβλημα είναι αυτό των εθνικών μειονοτήτων και της ένταξής τους. Ο Rupnik λέει ότι «τα εθνικά και τα πολιτικά σύνορα δεν συμπίπτουν και, από την Τρανσυλβανία ως το Κόσοβο, δε λείπουν τα παραδείγματα αμφισβητούμενης εθνικής κυριαρχίας», προειδοποιεί, ωστόσο, να μην πέσουμε στην παγίδα του πολύ εύκολου στερεότυπου που αντιπαραθέτει εδραιωμένα, σε ό,τι αφορά τη διάρκειά τους, κράτη-έθνη της Δύσης στον κατακερματισμό της Ανατολής. Υπενθυμίζει τον τίτλο αυτού του συνεδρίου, που έγινε στο Παρίσι στις αρχές του '92, «Η Ευρώπη και οι φυλές της», και το οποίο πρότεινε μια απλουστευτική οπτική ανάγνωσης: από τη μια πλευρά μια Ευρώπη στην πορεία για το υπερεθνικό και χωρίς σύνορα μέλλον, η Ευρώπη του Μάαστριχτ. Από την άλλη, οι φυλές της Ευρώπης που οπισθοδρομούν, ασπαζόμενες ιδεολογίες των αρχών του 19ου αιώνα. Η ολοκλήρωση για τις μεν, η διάλυση για τις δε.

Ο Rupnik θεωρεί, όχι αδικαιολόγητα, ότι και η ίδια η λέξη «φυλή» υπονοεί πως αυτές οι χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης δεν αποτελούν έθνη ατόφια και δεν συμμετέχουν στην ίδια ιστορία με τη Δύση. «Είναι σαν να ξεχνάμε, επίσης, ότι η κρίση του κράτους-έθνους δεν αποτελεί ιδιαιτερότητα της Κεντρικής Ευρώπης, αλλά ότι διατρέχει ολόκληρη την Ευρώπη», όπως το Βέλγιο, την ιταλική Παδανία, τη χώρα των Βάσκων, την Ιρλανδία και την Κορσική. Είναι, τέλος, σαν να λησμονούμε ότι η Κεντρική Ευρώπη έγινε πολύ πιο ομοιογενής από ό,τι ήταν στο διάστημα του Μεσοπολέμου: για πρώτη φορά στην ιστορία της, η Πολωνία είναι ένα κράτος-έθνος ομοιογενές -αληθεύει ότι ο Χίτλερ και ο Στάλιν πέρασαν από εκεί!-. Η Βοημία δεν έχει πλέον ούτε γερμανικό ούτε εβραϊκό πληθυσμό. Οι Τσέχοι και οι Σλοβάκοι χωρίστηκαν, ενώ η Δυτική Ευρώπη, μέσω της μετανάστευσης, ανακαλύπτει προβλήματα πολυπολιτισμικού χαρακτήρα και τη δυσκολία να συμφιλιώσει πολλαπλές ταυτότητες και ιθαγένειες.

Συνταγή για μια καταστροφή

«Το πραγματικό πρόβλημα, λέει ο Rupnik, δεν έγκειται στην πολλαπλότητα ή το μέγεθος των κρατών, αλλά στον χαρακτήρα τους... Στην Κεντροανατολική Ευρώπη επικράτησε μια πολιτισμική ή εθνογλωσσολογική αντίληψη περί έθνους. Καθώς υπήρχαν έθνη χωρίς κράτος, η πολιτιστική και γλωσσική ταυτότητα επικρατούσε ή προηγούνταν της

πολιτικής. Οι χώρες αυτές προσεγγίζουν πολύ περισσότερο το γερμανικό μοντέλο κράτους. Ωστόσο, όταν δημιουργούν κράτος, κλίνουν μάλλον προς ένα συγκεντρωτικό μοντέλο, ιακωβινικού και γαλλικού τύπου». Ένας χώρος όπου συνυπάρχουν πολλά έθνη και πολλοί πολιτισμοί απαιτεί μια μορφή ομόσπονδης και αποκεντρωμένης εξουσίας, όπως εκτιμά ο Rupnik, χαρακτηρίζοντας την ανάμιξη του έθνους αλλά γερμανικά και του κράτους αλλά γαλλικά ως «συνταγή για μια καταστροφή».

Δεύτερη ομάδα παρατηρήσεων: οι χώρες αυτές, καθώς απαλλάχθηκαν πρόσφατα από τη σοβιετική κηδεμονία και το δόγμα της περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας, αποστρέφονται την ιδέα να ξαναθέσουν υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία που ανέκτησαν τόσο δύσκολα. Σχετικά με το θέμα αυτό ο Rupnik παρατηρεί:

- ότι οι χώρες αυτές επιθυμούν να εισέλθουν στην Ευρώπη ως κράτη και είναι πολύ διστακτικές εμπρός σε κάθε μορφή περιφερειακής ολοκλήρωσης,
- ότι, αντίθετα, η ανάθεση ή η εκχώρηση εξουσίας γίνεται χωρίς πρόβλημα όταν πρόκειται για το NATO.

Κατά τα δέκα πρώτα χρόνια της μετάβασης στη δημοκρατία -η διαμόρφωση δημοκρατικών θεσμών, η εναλλαγή, το κομματικό σύστημα, το Κράτος Δικαίου-, όπως παρατηρεί ο Rupnik, κάνοντας ένα προσωρινό απολογισμό, όλα τα πράγματα, στο σύνολό τους, λειτούργησαν καλύτερα στην Κεντρική από ό,τι στην Ανατολική ή τη Νοτιανατολική Ευρώπη. Υπάρχει άραγε κάποιος δεσμός ανάμεσα στη σχετικά επιτυχημένη μετάβαση προς τη δημοκρατία και στη σχετική εθνική ομοιογένεια αυτών των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης; Ή μήπως πρέπει να θεωρήσουμε την επιτυχία αυτή ως το ευεργετικό αποτέλεσμα της κληρονομιάς του Κράτους Δικαίου, η οποία ανάγεται στην κοινή αυστριακή περίοδο των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης, και να τη θεωρήσουμε ως ένα «φαινόμενο Αψβούργων», κατά κάποιον τρόπο; Στην περίπτωση της καθολικής Πολωνίας, όπου η θρησκευτική πρακτική παραμένει ισχυρή, μήπως πρέπει να διακρίνουμε κάποια σχέση μεταξύ αυτού του καθολικισμού και της θεαματικής επίτευξης του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού; Ο Rupnik περιορίζεται μόνο στην επισήμανση αυτών των υποθέσεων, απαντώντας ότι αρνείται να θέσει κάποια ερωτήματα σχετικά με την έννοια του «πολιτικά ορθού».

Πολυπολιτισμικό ή πολυεθνικό

Ο Dimitrij Rupel κοινωνιολόγος και πρέσβης της Σλοβενίας στην Ουάσινγκτον, ενδιαφέρεται για το συνδυασμό των δύο μορφών ολοκλήρωσης που συνταράσσουν ταυτόχρονα τις χώρες της γηραιάς ηπείρου: της ολοκλήρωσης ενός καθαρά ευρωπαϊκού χώρου, μέσω της διεύρυνσης της Ένωσης, αλλά και της ολοκλήρωσης ενός αμερικανικού ή ατλαντικού χώρου, με την ιδέα μιας διατλαντικής δομής. «Πρόκειται για δυο αρχές που συναντώνται και για δυο διαφορετικούς κόσμους», όπως λέει, και προσθέτει ότι

«οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ένα έθνος αποτελούμενο από κράτη και ότι η μελλοντική Ευρώπη θα είναι ίσως μια μέρα ένα κράτος αποτελούμενο από έθνη.»

Για την ώρα αυτό που συγκεντρώνει την προσοχή του Rupel, είναι το γεγονός ότι οι Αμερικανοί είναι αυτοί που χειρίζονται στην πραγματικότητα ορισμένα από τα πιο λεπτά ζητήματα των Ευρωπαίων. Όπως αυτό της Βοσνίας ή του Κόσοβο» Οι συμφωνίες του Dayton, όπως λέει, στηρίζονται μάλλον σε μια αμερικανική αντίληψη περί πολυπολιτισμικότητας, παρά σε μια ευρωπαϊκή αντίληψη περί πολυεθνικής κοινωνίας»

Και συνεχίζει: «Μιλάμε για ένταξη αλλά και για διάλυση. Αυτό που θα έπρεπε να μας ανησυχεί, είναι το πρόβλημα της αναγκαστικής ένταξης, όπως και το πρόβλημα της διαφορετικότητας, του δικαιώματος στην εθνική ζωή, η οποία αποτελεί την ουσία και την απόρροια της αυτοδιάθεσης. Πρόκειται για ένα δικαίωμα μη αναγνωρισμένο στο Κόσοβο, που περιβάλλεται από Σέρβους που δρουν στο πλαίσιο της Ομοσπονδιακής τους Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, η οποία προήλθε άμεσα από τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.»

Ο Rupel εξηγεί ότι η πρώην Γιουγκοσλαβία δεν κατέρρευσε επειδή ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, αλλά γιατί το κράτος αυτό δεν είχε σωστή διακυβέρνηση. Κατά τη γνώμη του, δεν ήταν η εσωτερική αποσύνθεση που οδήγησε στην κατάρρευση της πρώην Γιουγκοσλαβίας ή στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά η έξωθεν επιβεβλημένη διάθεση ένταξης και η άρνηση αναγνώρισης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Ο Rupel τάσσεται υπέρ της ενίσχυσης ενός «πολυπολιτισμικού» στοχασμού και υπέρ της χρήσης, από τους Ευρωπαίους, της πείρας που διαθέτουν για τους διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης των κρίσεων στην Ευρώπη.

Η αναγνώριση του άλλου

Και ο Dusan Sdjanski θεωρεί ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί επίσης να παίζει το ρόλο της σε μια κρίση όπως αυτή του Κόσοβο, στην οποία συνοψίζονται όλα τα θέματα συζήτησης του σεμιναρίου, μαζί με τις αντιφάσεις τους: τη σχέση μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, την επιθυμία για ταυτότητα, αλλά και την επιθυμία αποκλεισμού του άλλου. «Ούτε οι μεν ούτε οι δε μπορούν να ζήσουν με πλήρη ανεξαρτησία», λέει, καλώντας την Ένωση να αξιοποιήσει τα στοιχεία αλληλεξάρτησης που είναι πολύ ισχυρά και να επιμείνει στο θέμα της ανοχής και της αναγνώρισης, της «ικανότητας, όπως λέει, να αναγνωρίσουμε τον άλλο ως ένα πρόσωπο με κύρος ανάλογο του κύρους που θεωρούμε ότι έχουμε εμείς.»

Ως προς το θέμα διαφορετικότητα-ενότητα, ο Sdjanski θα ήθελε να θέσει δυναμικά το ερώτημα: Ποια είναι τα στοιχεία που μας ενώνουν; Κατά την άποψή του, το ερώτημα αυτό είναι εξίσου θεμελιώδες με αυτό της διαφορετικότητας. «Μπορέσαμε να διαπιστώσουμε στην πορεία της πρόσφατης ιστορίας, όπως λέει, ότι οι εξελίξεις μάς ξεπερνούν και ότι δεν είχαμε προβλέψει όσα συνέβησαν», γεγονός που μας ωθεί να είμαστε έτοιμοι να δεχθούμε αλλαγές.

Ο ίδιος δεν διακρίνει στην Ευρωπαϊκή Ένωση ένα μελλοντικό κράτος. «Κοινότητα ή Ένωση, καταλήγει, είναι καινοτομίες, και το γεγονός αυτό πρέπει να μας επιτρέψει να φέρουμε κοντά και να ενώσουμε όλη την Ευρώπη.»

Μήπως η έννοια της επικράτειας δεν αποτελεί προϋπόθεση κάθε δημοκρατίας; Μπορούμε, άραγε, να έχουμε δημοκρατία αν δεν προσδιορίσουμε προηγουμένως την επικράτεια του κράτους, μέσα στο οποίο θα λειτουργήσει ο κανόνας της δημοκρατίας; ρωτά ο Νικηφόρος Διαμαντούρος. Ενδιαφέρεται, ωστόσο, και αυτός, για νέες μορφές μετάβασης προς τον εκσυγχρονισμό, συμφωνώντας με τον συμπατριώτη του Κωνσταντίνο Τσουκαλά, που θεωρεί ότι οι παλιές κατηγοριοποιήσεις είναι πλέον ανεπίκαιρες. Τη δημοκρατία πρέπει να τη θεμελιώσουμε σε νέες βάσεις, λέει ο Τσουκαλάς, που προτείνει να υπερβούμε το ζεύγος κράτος-έθνος, βεβαιώνοντας ότι η εποχή μας «από πολιτική άποψη, πρέπει να είναι μεταεθνική και μετακυριαρχική.»

Ο Τσέχος Ivan Galal, πτυχιούχος κοινωνιολογίας, διατέλεσε επικεφαλής του τμήματος πολιτικής ανάλυσης του προέδρου Vaclav Havel το 1991. Σήμερα, προϊστάται υπουργικού συμβουλίου. «Το βασικό αντικείμενο της ανάλυσής μας, λέει, δεν είναι απλά η ιστορική εξέλιξη, αλλά και οι επιπτώσεις της εξέλιξης αυτής στην ικανότητα των χωρών μας να προκαλέσουν την αλλαγή και να υιοθετήσουν αυτά που πρέπει, χωρίς να θέσουν σε κίνδυνο τη σταθερότητα και την ευημερία των χωρών που ήδη αποτελούν τμήμα του κινήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για την ώρα, το σημαντικότερο, από μεθοδολογικής άποψης, δεν είναι το επίπεδο της οικονομίας της Τσεχίας ή της Ουγγαρίας, αλλά η ικανότητα των κοινωνιών αυτών να αφομοιώσουν την αλλαγή.»

«Ζούμε στιγμές διαφορετικές στη ζωή μας, με μεγάλες αλλαγές, καταλήγει. Πρέπει να καταλάβουμε ότι οι ικανότητες αφομοιώσής τους είναι διαφορετικές και ότι οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης θα πρέπει να αφομοιώσουν τουλάχιστον δυο φορές περισσότερα από όσα η Δυτική Ευρώπη, δεδομένου ότι μας χωρίζει απόσταση μεγαλύτερη από σαράντα χρόνια.»

Το διαλυτό και το αδιάλυτο

Πού σταματά η Ευρώπη; Η έκτασή της παραμένει αβέβαιη: η Πολωνία δεν επιθυμεί να αποτελέσει μέρος της Ένωσης, ενώ η Ουκρανία το επιθυμεί πολύ λιγότερο; Εκτιμώντας ότι το ζήτημα αυτό των συνόρων δεν επιλύεται, ο Jean Louis Bourlanges, φιλελεύθερος ευρωβουλευτής και πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κινήματος στη Γαλλία, θεωρεί και το θέμα της ταυτότητας της Ευρώπης εξίσου ανεπίλυτο, «πράγμα το οποίο δεν πρέπει να μας εμποδίζει να θέτουμε το ερώτημα της ταυτότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που χωρίς να είναι πολύ εύκολο, είναι ωστόσο περισσότερο επιλύσιμο.»

Την ταυτότητα αυτή την ορίζει ως «συνδυασμό ενός συνόλου γεωιστοριοπολιτικών συνθηκών με μια θεσμική απάντηση πολιτικού χαρακτήρα η οποία βρίσκεται στο στάδιο της

διαμόρφωσης.» Σε τι πλαίσιο εξελίσσεται η Ένωση και ποια χαρακτηριστικά την ξεχωρίζουν από το περιβάλλον της; Ο Bourlanges προτείνει τέσσερα χαρακτηριστικά:

- Τη σχέση μιας χερσονήσου με τον κόσμο, δεδομένου ότι η ευρωπαϊκή χερσόνησος βρίσκεται σε μια γεωγραφική θέση όπου όλα όσα συμβαίνουν στον κόσμο την αφορούν, την πλήττουν ή την απειλούν. «Υπάρχει μια βασική ευπάθεια της Ευρώπης που δημιουργεί αντίθεση με την αμερικανική χερσόνησο, λέει, γεγονός το οποίο θα έπρεπε να οπλίσει την Ευρωπαϊκή Ένωση με διπλωματία και δράση παγκόσμιου χαρακτήρα, αξιοποιώντας κυρίως τις σχέσεις συνεργασίας παρά τις σχέσεις αντιπαράθεσης.»

- Μια φρικτή σχέση με τη βία. «Ποτέ πια!», μετά τις καταστροφές που προκάλεσαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, με τον «αμφίβολο χαρακτήρα όλων των ειρηνιστικών προσπαθειών που συνίσταται στο να μη επιθυμούμε μεν τον πόλεμο αλλά και να μην αντιστεκόμαστε με αρκετή επιμονή σε όσους τον επιθυμούν.»

- Μια αμφίσημη σχέση με το Έθνος, «διότι τα κράτη-έθνη είναι ταυτόχρονα συστατικά της Ένωσης και καταστροφείς της ενότητάς της. «Όταν μιλάμε για ευρωπαϊκή ιθαγένεια και για υποχρέωση επίδειξης πολιτισμένης συμπεριφοράς, είναι καταρχήν τα κράτη που πρέπει να συμπεριφέρονται ως πολίτες και να προφυλάσσονται από κάθε είδους απολίτιστη συμπεριφορά», λέει ο Bourlanges, αναφερόμενος στο Γάλλο διπλωμάτη Gilles Andreani.

- Μια απογοητευτική σχέση με την πολιτική, «πράγμα που σημαίνει, όπως διευκρινίζει, ότι οι έννοιες της κοσμικής και της πνευματικής τάξης διαχωρίζονται, και ότι δεν είναι μεν η πολιτική αυτή που προσδίδει νόημα στη ζωή, σε αυτήν εναπόκειται, όμως, να δημιουργήσει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο κάθε άνθρωπος, κάθε οικογένεια, κάθε οντότητα δίνει νόημα στη ζωή του.»

«Την ταυτότητά μας επομένως, καταλήγει ο Bourlanges, δεν πρέπει να την αναζητούμε στο παρελθόν μας αλλά στο μέλλον μας. Είναι ένα εργοτάξιο υπό κατασκευή. Το ευρωπαϊκό σχέδιο δεν μπορεί να καταργήσει τα σύνορα, τα σύνορα της Ένωσης είναι αυτά που θα ξεπεράσουν το σχέδιο, αφού η γεωγραφική αρχιτεκτονική της θα προσδιορισθεί με βάση το σχέδιο αυτό.»

Η μεγάλη αντιζηλία

Ναι, το έθνος αποτελεί τη μεγάλη αντίζηλο της Ευρώπης, παρατηρεί με τη σειρά του ο Ούγγρος ιστορικός Pierre Kende. «Όχι ότι τα ευρωπαϊκά έθνη είναι ανίκανα να συνενωθούν με τη μορφή ομοσπονδίας, - είναι απόλυτα ικανά να το κάνουν, όπως λέει, - αλλά γιατί έχουν μεταβληθεί σε κύρια εστία προνομιούχου πολιτικής ταύτισης.»

Ο Kende σε κάθε έθνος βλέπει «μια μικρή παγκοσμιότητα, ένα σύμπαν κλειστό στον εαυτό του, που αντιπροσωπεύει για τους πολίτες του την ανθρωπότητα στο σύνολό της.» Προτιμά να μιλά για ταύτιση με την Ευρώπη παρά για ταυτότητα της Ευρώπης «εφόσον αυτή η ταυτότητα, όπως λέει, είναι απροσδιόριστη και υπάρχουν πάρα πολλές ευρωπαϊκές

ταυτότητες για να μπορέσει κανείς να οικοδομήσει πάνω σε αυτές κάτι στέρεο.» Επομένως, το πρόβλημα είναι να μάθουμε αν είναι δυνατό να μεταφέρουμε την ταύτιση με το έθνος σε ένα ευρύτερο σύνολο, την Ευρώπη στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αλλά, δεδομένου ότι τα σύνορά της δεν είναι σαφή και ξεκάθαρα -και σε αντίθεση με τα έθνη που την αποτελούν- η Ευρώπη είναι ανοιχτή. Δεν είναι ένα περιβάλλον κλειστό. «Αντίθετα, μοιάζει με ένα υποσύνολο ενός ευρύτερου παγκόσμιου συνόλου και αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο είναι δύσκολο να πούμε πού τελειώνει και πού πρέπει να σταματά η διεύρυνσή της», όπως λέει ο Kende. Δεν κρύβει, μάλιστα, την απαισιοδοξία του γιατί δεν ξέρει ποιος θα μπορούσε να ζητήσει από τους κατοίκους της Ευρώπης, παρόλο που αυτή δεν είναι περιορισμένη, «να ταυτιστούν με ένα σύνολο το οποίο δεν αποτελεί ένα πραγματικό όλο.»

Κόκκινες κάρτες

«Πού αρχίζει και πού σταματά η Ευρώπη;» αναρωτιέται με τη σειρά του ο Jack Lang, πρώην Υπουργός Πολιτισμού, πρόεδρος, σήμερα, της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης, ο οποίος δηλώνει: «Επιθυμούμε μια Ευρώπη ευρεία, αλλά ταυτόχρονα θέλουμε να λάβουμε και ορισμένες προφυλάξεις ...». Κατά τη γνώμη του, το σημαντικότερο δεν είναι τόσο ο αυστηρός γεωγραφικός προσδιορισμός αλλά η ένταξη σε ένα σύστημα πολιτισμού και αξιών. Πράγμα που τον κάνει να πει, αναφερόμενος στην περίπτωση της Τουρκίας, που βρίσκεται μεταξύ Ασίας και Ευρώπης, ότι: «Όσο η δημοκρατία δεν έχει αποκατασταθεί πλήρως στην Τουρκία, η χώρα αυτή δεν μπορεί να είναι πλήρης υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση.»

Ο Lang εκτιμά ότι η γεωγραφική και ιστορική Ευρώπη πρέπει να συμπίπτει με την πολιτική Ευρώπη και προσάπτει στους αρχηγούς των κυβερνήσεων της Ένωσης ότι πριν από μερικά χρόνια είχαν αφήσει να εννοηθεί σαφώς ότι οι χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης θα ήταν υποψήφιας για ένταξη από το 2000 ή το 2001, και ότι σήμερα τους κλείνουν την πόρτα κατάμουτρα λέγοντάς τους: όχι πριν το 2005, το 2006 ή το 2007! Εκφράζει επίσης τη λύπη του γιατί η ιδέα της Γαλλίας για ευρωπαϊκή συνομοσπονδία, την οποία εισηγήθηκε ο Francois Mitterrand στην Πράγα το 1990, με την ευκαιρία ενός ταξιδιού του, απέτυχε - γιατί ήταν ελλιπώς προετοιμασμένη - θα επισημάνει παρενθετικά ο Delors. Ο Lang λυπάται, διότι αυτή η πολιτική, πολιτισμική και ηθική συγχρόνως οργάνωση, όπως λέει, θα είχε επιτρέψει και στους μεν και στους δε, σε ένα ενδιάμεσο στάδιο, να γνωριστούν και να μάθουν να εργάζονται από κοινού. «Όσο κι αν το όνομα του Gorbatchev δεν είναι πλέον στη μόδα, προσθέτει, εξακολουθώ να πιστεύω ότι η ιδέα του Κοινού Σπιτιού, την οποία ο ίδιος είχε εισηγηθεί επί των ημερών του, παραμένει επίκαιρη.»

Όσο για τη διαφορετικότητα της Ευρώπης, αυτή, κατά την άποψη του Lang, δεν αποτελεί εμπόδιο. «Είναι η μεγαλοφυΐα, είναι η ψυχή της Ευρώπης, λέει. Αυτό είναι που την κάνει να ξεχωρίζει από κάθε άλλη ήπειρο. Σε μια τόσο μικρή έκταση, τόσοι θησαυροί, τόσες

γλώσσες, τόσοι διαφορετικοί τρόποι ζωής. Η ευρωπαϊκή ενότητα πρέπει να υπηρετεί αυτήν την πολυφωνία, η οποία πρέπει να διαφυλαχθεί.»

Σε αυτή τη μάχη για την προώθηση της διαφορετικότητας, ο πρώην καθηγητής δημοσίου δικαίου, Jack Lang, ζητά να μην υποτιμηθεί η θέση του νομικού οικοδομήματος: «Η ευρωπαϊκή οικοδόμηση υπήρξε θέληση του πνεύματος, όπως λέει, ορισμένοι μάλιστα προσάπτουν σε αυτό το οικοδόμημα ότι συχνά κατασκευαζόταν από την κορυφή. Εδώ και λίγο καιρό, είναι το νομικό υπερ-οικοδόμημα αυτό που προσέδωσε νόημα στα πράγματα». Και παίρνοντας ως παράδειγμα τη Γαλλία, όπου το κράτος προϋπήρξε του έθνους, προσθέτει: «Τα ευρωπαϊκά όργανα πρέπει να προχωρήσουν εμπρός ώστε να διευκολύνουν την ανάδυση αυτής της κοινής ευρωπαϊκής συνείδησης.» Και συνεχίζει: «Συλλογικό μας καθήκον είναι να προωθήσουμε, ταυτόχρονα και στην κορυφή και στη βάση, αυτή την Ευρώπη που παραμένει στάσιμη και ασθμαίνουσα ...»

Στην κορυφή, «όπου όλος ο θεσμικός μηχανισμός είναι σήμερα παγιδευμένος, έχει ανάγκη από ανανέωση. Στη βάση, «όπου χρειάζεται να δώσουμε μια νέα πνοή, ένα νέο όραμα, ώστε να οικοδομήσουμε όχι μόνο μια κοινότητα συμφερόντων, αλλά και μια κοινότητα του οράματος και της και ελπίδας.»

Ύμνος στα νιάτα

Ο Lang είναι πεπεισμένος ότι με τη βοήθεια των νέων θα καταφέρουμε να προχωρήσουμε. «Πολλές κυβερνήσεις, λέει, είναι αποκομμένες από τους νέους της χώρας τους, οι οποίοι δεν είναι αντίθετοι στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση, αλλά ούτε και ενθουσιασμένοι από αυτήν την κάπως γκριζα, άτονη ή μακρινή και κάποτε αλαζονική Ευρώπη. Πρέπει, όχι μόνο να δώσουμε σε αυτήν την Ευρώπη πρόσωπο, αλλά κυρίως να επιστρατεύσουμε τις ικανότητες των νέων για δημιουργία και επινόηση». Επιθυμεί το 1999 να τεθούν τα θεμέλια μιας Ευρώπης των νέων, του πολιτισμού και της εκπαίδευσης και εκφράζει τη λύπη του για την αδιαφορία των κυβερνώντων για τα θέματα αυτά. «Το κύριο εμπόδιο βρίσκεται εδώ, επισημαίνει, και όχι στις απειλές που προέρχονται πέρα από τον Ατλαντικό».

Και προσθέτει ότι «η Ευρώπη ή θα είναι μια Ευρώπη του πνεύματος και της νεολαίας ή δεν θα είναι». Κατά τη γνώμη του, αυτό εξαρτάται από πολιτιστικά και εκπαιδευτικά σχέδια που συνδέουν τους νέους από διάφορες χώρες της Ευρώπης, κυρίως δε από τη δημιουργία ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, την πολυγλωσσικότητα και την υποχρεωτική μάθηση δύο ξένων γλωσσών. Προτείνει δε το 1999, έτος ανανέωσης του Κοινοβουλίου και της Επιτροπής, να πραγματοποιηθεί συνάντηση κορυφής με αποκλειστικό θέμα την εκπαίδευση, τον πολιτισμό και την έρευνα και της οποίας μπορεί να προηγηθεί «μια πολύ μεγάλη συνάντηση διανοουμένων, ιστορικών και νέων».

Πριν από δέκα χρόνια, η ασυνέχεια έκανε την εισβολή της στην Ιστορία. «Ευτυχής ασυνέχεια, την οποία δεν είχαν προβλέψει ούτε οι πολιτειολόγοι, ούτε οι πολιτικοί, ούτε οι υπηρεσίες πληροφόρησης», παρατηρεί ο Filippo Pandolfi, πριν εξετάσει τις επιπτώσεις της στην ευρωπαϊκή ταυτότητα ή ταυτότητες. Τεράστια προβλήματα τέθηκαν, όπως η επανένωση της Γερμανίας, η βαλκανοποίηση του πιο αδύναμου τμήματος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η άμεση μετάβαση από την προγραμματισμένη κεντρική οικονομία στην οικονομία της αγοράς. Αυτό όμως που ελκύει την προσοχή του Pandolfi, είναι το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, που γεννήθηκε το 1950 μετά από πρόταση του Robert Schuman, κλήθηκε να αναλάβει για πρώτη φορά μια ευθύνη, που η εμβέλειά της έφθανε σε όλη την ήπειρο και η οποία θέτει υπό δοκιμασία το θεσμικό της μοντέλο.

Ο Pandolfi θεωρεί το γεγονός ως πρόσκληση για την ανάπτυξη αυτή της μορφής «λειτουργικού φεντεραλισμού», που χαρακτηρίζει την άτυπη δομή την οποία η Ένωση κληρονόμησε από την Κοινότητα. Και αναλύει τις τρεις διαστάσεις της δομής αυτής: καταρχήν η οριζόντια διάσταση, με αρμοδιότητες που έχουν ανατεθεί ρητά στην Ένωση, σύμφωνα με το παρόν άρθρο 5 της Συνθήκης, στη συνέχεια η εξελικτική διάσταση, με βάση την πρακτική που εγκρίνει νέες πολιτικές -περιβάλλον, τεχνολογία, πολιτισμό- σύμφωνα με το άρθρο 235 και, τέλος, η κατά ενότητα διάσταση, σύμφωνα με το Σημείο 7 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, που προβλέπει την «ενισχυμένη συνεργασία».

3 – Η ανάγκη οικονομικού μοντέλου

Η οικονομική και κοινωνική οργάνωση των χωρών της Δυτικής Ευρώπης υπακούει άραγε σε αρχές αρκετά συγγενείς μεταξύ τους, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για ευρωπαϊκή ταυτότητα; Πρώτος ομιλητής σ' αυτό το στρογγυλό τραπέζι ο Γερμανός κοινωνιολόγος Wolfgang Streeck, διευθυντής του Ινστιτούτου Max Planck της Κολωνίας για την μελέτη των κοινωνιών, κάνει μερικές παρατηρήσεις σχετικά με την έννοια της ταυτότητας, πριν προχωρήσει στην ανάλυσή του: «Όλες οι ταυτότητες βασίζονται σε ομοιότητες αλλά ταυτόχρονα υποδηλώνουν και διαφορές. Υπάρχουν όρια που επισημαίνουν αυτές τις διαφορές ανάμεσα στο σύστημα και το περιβάλλον του. Συμπερίληψη από τη μία πλευρά και αποκλεισμός από την άλλη».

Ο Streeck εξηγεί πως «όλα εξαρτώνται από τις ομοιότητες που χρησιμοποιούμε για να προσδιορίσουμε μια συγκεκριμένη ταυτότητα, η οποία, εάν χρησιμοποιήσουμε άλλες παραμέτρους χωρίς ωστόσο να τις τονίσουμε, θα αποκτήσει ταυτοχρόνως μεγάλες διαφορές. Όσον αφορά ορισμένες μεταβλητές, κάποια στιγμή αποφασίζουμε ότι αυτές ανήκουν ή όχι κάπου. Σε τελική ανάλυση, η διάκριση είναι τις περισσότερες φορές βαθμιαία και πολύ σπάνια κατηγορηματική».

Μεγάλες διαφορές

Ο Streeck συνεχίζει: «Όταν αναρωτιόμαστε εάν το σύνολο των χωρών της Δυτικής Ευρώπης έχει κοινωνικοοικονομική ταυτότητα, διαπιστώνουμε μεγάλες εσωτερικές διαφορές, για παράδειγμα ανάμεσα στην Αυστρία και τη Μεγάλη Βρετανία. Δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιορίσουμε ως πού φθάνει το ευρωπαϊκό σύστημα, αναφορικά δε με τους Βρετανούς, δεν μπορούμε πάντα να εντοπίσουμε τη διαφορά τους από τους Αμερικανούς».

Αυτό το ζήτημα μιας συγκεκριμένης τάξης στη Δυτική Ευρώπη έχει πολύ μεγάλη σημασία για τη δημιουργία ευρωπαϊκής ταυτότητας, και για τον πρόσθετο λόγο ότι οι χώρες της Ανατολικής και της Κεντρικής Ευρώπης μπορούν να εμπνέονται απ' αυτό για την οργάνωση του δικού τους κοινωνικοοικονομικού τους συστήματος. Αυτό υπογραμμίζει ο Streeck, πριν επιχειρήσει να παρουσιάσει αναλυτικά κάποια χαρακτηριστικά που μπορούμε να αποδώσουμε στην τάξη αυτή.

- Πρώτα απ' όλα ο ρόλος του κράτους. Οι Ευρωπαίοι έχουν αποδεχτεί την άποψη ότι το κράτος δεν είναι πλέον εντολέας ούτε προγραμματιστής, αλλά διευκολύνει τη λειτουργία της οικονομίας και τη στηρίζει, επιβάλλοντας την τήρηση των κανόνων του ανταγωνισμού και έχοντας στη διάθεσή του ένα νομικό μηχανισμό που βοηθά τους παράγοντες της αγοράς να

εκμεταλλεύονται στο έπακρο τις δυνατότητες τους. Πρόκειται για ένα κράτος που συνεργάζεται χωρίς να παρεμβαίνει μονομερώς. Σε αρκετές χώρες το κράτος μπορεί να προσπαθήσει να αποτελέσει μέρος της κοινωνίας των πολιτών. Αντί να κυβερνά την κοινωνία, γίνεται μια από τις πηγές της.

- Στη συνέχεια είναι η αγορά. Αντίθετα από το αγγλοαμερικανικό πρότυπο, λέει, θέλουμε μια θεσμοποιημένη αγορά που δεν βρίσκεται σε κάποιο ανώτερο επίπεδο, όπου η πολιτική δεν μπορεί να παρέμβει. Θέλουμε μια οικονομία που συμμορφώνεται σε μια ορισμένη νομοθεσία, στην οποία η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών, σημαντικές κοινωνικές ομάδες και οι κοινωνικοί εταίροι παίζουν το ρόλο τους. Θέλουμε μια κοινωνικοοικονομική τάξη που δίνει τη δυνατότητα διαπραγματεύσεων στα συνδικάτα και τις επαγγελματικές οργανώσεις, που θέτει σε ενέργεια την αλληλεγγύη μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, ενθαρρύνει την ικανότητά τους για αυτοδιαχείριση, κινητοποιεί τις δημόσιες υπηρεσίες και αναγνωρίζει τις λειτουργίες του κράτους.

Το όραμα

«Θέλουμε αυτή η τάξη να συνδυάζει τον ιδιωτικό με τον δημόσιο παράγοντα και ταυτόχρονα να διατηρεί ένα χώρο του δημοσίου όπου άτομα, κοινωνικές ομάδες και κυβέρνηση μεριμνούν από κοινού για τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως είναι η εκπαίδευση και η κατάρτιση, ή για την πρόσβαση στις υποδομές, για τις οποίες οι ιδιωτικές επιχειρήσεις δέχονται να πληρώσουν υψηλούς φόρους ή δασμούς, εφόσον με αυτές εξασφαλίζουν τα μέσα λειτουργίας τους».

Ο Streeck αναγνωρίζει ότι το όραμα αυτό δεν είναι τόσο ρεαλιστικό και ότι η Ευρώπη έχει ακόμη πολύ δρόμο να διανύσει για να επιτύχει αυτήν την τάξη:

- «Υπάρχει ένα ενιαίο νόμισμα, δεν υπάρχει όμως ακόμη οργανωμένη κοινωνία των πολιτών, παρά μόνο σε υποτυπώδη μορφή. Αν συγκρίνουμε με την κατάσταση που επικρατεί στα κράτη-έθνη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι σχέσεις μεταξύ συνδικάτων, εργοδοσίας και των ίδιων των κυβερνήσεων δεν είναι ακόμη καθόλου ανεπτυγμένες».

- Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, εάν τις εξετάσουμε χωριστά, δίνουν μια διαφορετική εικόνα αυτής της κοινωνιοοικονομικής τάξης. Οι χώρες της Νομισματικής Ένωσης συγκλίνουν σε ορισμένα σημεία, όταν καθορίζουν στο 3% το επίπεδο του δημοσιονομικού ελλείμματος που δεν πρέπει να ξεπεράσουν, αποκλίνουν, όμως σε ό,τι αφορά τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, το ρόλο των κοινωνικών εταίρων ή τις τεχνικές κατάρτισης.

- Σε πολλές χώρες, τα συνδικάτα ομολογούν τον περιορισμό της επιρροής τους και η κοινωνική συνοχή της εργοδοσίας μειώνεται αντί να αυξάνει. Αντίθετα, βλέπουμε παντού την προσπάθεια να επινοηθούν νέα μέσα για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων πιέσεων της αγοράς.

Είναι ικανή η Ευρώπη να προλάβει τη διάβρωση των παραδοσιακών της θεσμών; Θα καταφέρει να οικοδομήσει ένα σύστημα που να της ταιριάζει σε ευρωπαϊκό επίπεδο; «Το

ερώτημα παραμένει ανοικτό, όπως συμπεραίνει ο Streeck, αλλά η απάντηση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από πολιτικές αποφάσεις».

Σ' αυτό το μοντέλο, που είναι εμπνευσμένο από το γερμανικό, ο Delors διακρίνει «ένα πολύ σημαντικό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, ευρωπαϊκό, που έρχεται σε αντίθεση με το αμερικανικό μοντέλο». Το χαρακτηριστικό του είναι, όπως παρατηρεί, «ότι βασίζεται σε μια ανοιχτή αγορά, ενώ συγχρόνως υπόκειται σε ορισμένο έλεγχο, διαθέτει κράτος που συνεργάζεται και ενεργεί αλλά ταυτόχρονα υπολογίζει τις ανάγκες των κοινωνικών εταίρων, των συνδικάτων και των εργοδοτικών οργανώσεων, που εξακολουθούν, παρά τη φθορά των συστημάτων των βιομηχανικών σχέσεων, να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον προγραμματισμό της οικονομίας και το κοινωνικό σύστημα».

Ο Pandolfi θα επισημάνει ότι η ίδρυση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης ενισχύει τον υπάρχοντα και τον μελλοντικό ανταγωνισμό στην Ευρώπη και μεταβάλλει αισθητά την κατάσταση σε σύγκριση με αυτήν που επικρατούσε μερικά χρόνια πριν.

Τονίζει επίσης την προσέγγιση των ευρωπαϊκών κοινωνικών μοντέλων, παρ' όλο που οι διαφορές παραμένουν: Μεταξύ του 45% του Α.Ε.Π, που αντιπροσώπευαν οι φορολογικές εισφορές στη Δανία και του 37 % στη Μεγάλη Βρετανία, η ψαλίδα ήταν τεράστια, όπως ισχυρίζεται, αλλά μειώθηκε κατά το ήμισυ.

Ένας βάρβαρος στην Ευρώπη

Ο Elemer Hankiss που του έχει ανατεθεί να παρουσιάσει τις απόψεις της Μέσης Ευρώπης σχετικά με την οικονομική και κοινωνική τάξη, και ο οποίος διδάσκει πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης, θα πραγματοποιήσει απότομη επίθεση και α λα ουγκρικά. «Είμαι ένας βάρβαρος από μια φυλή της Ανατολής, προέρχομαι από το βασίλειο της Αυστροουγγαρίας», διατυμπανίζει, και συγχρόνως δηλώνει ότι εκείνοι εκεί οι βάρβαροι είναι πιο Ευρωπαίοι από τους ίδιους τους Ευρωπαίους, ότι τα χριστιανικά βασίλεια της Πολωνίας και της Ουγγαρίας που διήρκεσαν πάνω από 1.000 χρόνια, είναι αρχαιότερα από τα βασίλεια ή τα Κράτη του Βελγίου, της Ολλανδίας, της Ιταλίας ή της Γερμανίας, ότι αυτός ο διάδρομος ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή, απ' όπου κατάγεται, αποτελούσε ήδη τμήμα της αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου και ότι ο πολιτισμός και η κουλτούρα της περιοχής αυτής (όπου τοποθετεί φύρδην μίγδην Σουηβούς, Βοημούς, Ούγγρους, Κροάτες και Βόσνιους) είναι πραγματικά ευρωπαϊκά.

Ο Hankiss αφήνει να εννοηθεί, ότι αυτό που κυρίως λείπει μεταξύ των Ευρωπαίων της Δυτικής και των Ευρωπαίων της Κεντροανατολικής Ευρώπης είναι ο διάλογος, χωρίς τον οποίο δεν μπορεί να διαμορφωθεί καμιά ταυτότητα. «Εάν η μία πλευρά επιπλήττει και δίνει μαθήματα στην άλλη, που με τη σειρά της ακούει συνεσταλμένα χωρίς να αντιδρά, δεν θα υπάρξει ποτέ πραγματική επικοινωνία μεταξύ των δύο», λέει ο Hankiss και καλεί τις δύο πλευρές να ακούει η καθεμιά πολύ περισσότερο τον εαυτό της και η μία την άλλη.

«Έχω κάθε δικαίωμα να τηρώ κριτική στάση, συνεχίζει, γιατί, εάν αληθεύει ότι η Ευρώπη και η Ευρωπαϊκή Ένωση μας έχουν ήδη βοηθήσει - και τους είμαστε ευγνώμονες γι' αυτό - θέλω να υπενθυμίσω ότι οι Αρχαίοι Ρωμαίοι ήταν πιο σώφρονες από τους σημερινούς Ευρωπαίους, διότι ακούγανε αυτά που είχαν να τους πουν οι βάρβαροι και μαθαίνανε από αυτούς πολλά πράγματα, όπως νέες τεχνικές ιππασίας ή πώς να φτιάχνουν καλύτερα τόξα. Δανείστηκαν από τους βαρβάρους πολλές ιδέες, για να μην αναφέρουμε τους θεούς που εισήγαγαν και εμπλούτισαν έτσι τον πολιτισμό τους. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν εισήγαγε καμία ιδέα ή εισήγαγε τόσο λίγες! - πάντως, δεν εισήγαγε κανένα θεό, παρ' όλο που αληθεύει ότι δεν έχουμε να τους προσφέρουμε κανέναν!» Μήπως οι ΗΠΑ αποτελούν τη σημερινή Ρώμη; Ναι, σύμφωνα με τις απόψεις του Hankiss, που θεωρεί τις ΗΠΑ πιο σοφές σ' αυτό το θέμα από τους Ευρωπαίους, γιατί εισάγουν στον πολιτισμό τους στοιχεία και τον εμπλουτίζουν με ιδέες και θεούς από κάθε γωνιά του κόσμου.

Ο Hankiss απαριθμεί τα προβλήματα και τις ανάγκες των χωρών που πέρασαν από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό και τη δημοκρατία και παρατηρεί ότι:

- Απέναντι στο κράτος οι Ευρωπαίοι της Ανατολής έχουν μια διφορούμενη στάση αγάπης και μίσους. Το μισούν γιατί τους καταπίεσε για αιώνες, αλλά και το αγαπούν γιατί εξαρτώνται όλο και περισσότερο απ' αυτό. Στην Κεντρική Ευρώπη η κατάσταση είναι πολύ πιο ισορροπημένη, ωστόσο τα προβλήματα είναι τα ίδια και οι Ευρωπαίοι της Δύσης μπορούν να μας βοηθήσουν να εξετάσουμε μαζί τη στάση που πρέπει να υιοθετήσουμε απέναντι στο κράτος και ιδιαίτερα το πώς θα οικοδομήσουμε το κράτος δικαίου και πώς θα το ισχυροποιήσουμε χωρίς να παραβιάσουμε τις ατομικές ελευθερίες.

- Ισχυριζόμαστε ότι η δημοκρατία εδρεύει μόνο στις χώρες όπου το κατά κεφαλή Α.Ε.Π ξεπερνά τα 10.000 δολάρια. Ανοησίες, λέει ο Hankiss, που θεωρεί ότι το ζήτημα λύνεται με 5 ή 6.000 δολάρια. «Εάν δεν μας περιέβαλλε η Ευρώπη, το έργο θα ήταν πιο δύσκολο, παραδέχεται, εντός όμως του ευρωπαϊκού πλαισίου μπορούμε να είμαστε εξίσου δημοκρατικοί με τους Ισπανούς ή τους Έλληνες».

- Σε ποιον βαθμό ασκείται η δημοκρατία: «Για τις χώρες μας, όπως και για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, το ζήτημα είναι να συνδέσουμε την τοπική με την περιφερειακή δημοκρατία και την περιφερειακή με την εθνική δημοκρατία και την εθνική δημοκρατία με τη δημοκρατία σε ευρωπαϊκό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η συνεργασία των θεσμών σε όλα τα παραπάνω επίπεδα δεν λειτουργεί πολύ καλά ούτε στη Δύση ούτε στην Ανατολή. Χρειάζεται λοιπόν να συζητήσουμε και να μάθουμε μαζί».

Ιδιωτικοποίηση του Παρθενώνα

«Στη χώρα μας το κύρος της ιδιοκτησίας είναι τεράστιο, συνεχίζει ο Hankiss. Όλοι θέλουν να είναι ιδιοκτήτες. Στην Ουγγαρία, το 76% των πολιτών προτιμά τον

καπιταλισμό από κάθε άλλο μοντέλο. Είμαστε η χώρα με τον υψηλότερο βαθμό ιδιωτικοποίησης. Εάν ήμασταν στην Ελλάδα, θα είχαμε ιδιωτικοποιήσει τον Παρθενώνα!

- Η μετάβαση ήταν ταχεία αλλά το κοινωνικό της κόστος υψηλό, «υψηλότερο από ό,τι έπρεπε και συνοδευόμενο από κάποιο βαθμό αποσύνθεσης της κοινωνίας μας και των κοινωνικών μας θεσμών». Σε οικονομικό πεδίο, η Ανατολική Ευρώπη απέχει πολύ ακόμη από τη Δύση, όμως το χάσμα αυτό θα αποκατασταθεί. «Το εκπαιδευτικό μας σύστημα είναι ένα από τα καλύτερα της Ευρώπης και ο πολιτισμός μας εξίσου πλούσιος με τον πολιτισμό της Δυτικής Ευρώπης. Σ' αυτό το επίπεδο δεν υπάρχει πρόβλημα», διαβεβαιώνει ο Hankiss, που επιμένει ωστόσο σε μια επικίνδυνη καθυστέρηση στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης, όπου η ανάγκη παροχής βοήθειας είναι επιτακτική.

Αραγε γνωρίζει η Ευρώπη ότι ο πολιτισμός για τον οποίο είναι τόσο υπερήφανη έχει μεταβληθεί σημαντικά; Ο Hankiss αμφιβάλλει πολύ γι' αυτό, καθώς διαπιστώνει πως οι Ευρωπαίοι οικοδομούν το μέλλον τους σαν να ήταν ο πολιτισμός τους ίδιος όπως και πριν 50 χρόνια. «Ο πολιτισμός έχει αλλάξει, και σε ορισμένες περιπτώσεις έχει προσλάβει τελείως αντίθετη μορφή», συνεχίζει ο Hankiss, και υπενθυμίζει ότι επί 2.000 χρόνια μαθαίναμε στην εκκλησία, στο σχολείο και στο σπίτι πως έπρεπε να αγαπάμε το γείτονα και τον πλησίον μας - ένα από τα βασικά στοιχεία της ιουδαιοχριστιανικής κουλτούρας. Και τι ακούμε τώρα; - Αγάπα τον εαυτό σου και μόνο! Προφύλαξε τον εαυτό σου! Μην θυσιάσεις για τους άλλους! Μην υπακούς, επαναστάτησε!

Μια κοινωνία της αθωότητας

«Να 'μαστε λοιπόν αντιμέτωποι με κανόνες που αντιτίθενται σε όσους μας δίδασκαν εδώ και 2.000 χρόνια, λέει. Φταίει η καταναλωτική κοινωνία; Η αμερικανική επίδραση; Δεν ξέρω. Πάντως, δεν μπορούμε να αγνοούμε το νέο αυτό δεδομένο, θεωρώντας το ως επιφανειακό και υποκρινόμενοι ότι ο πολιτισμός μας, που οικοδομήθηκε πάνω στην έννοια της ενοχής, της λύτρωσης και της συγχώρησης παρέμεινε ανεπηρέαστος. Σήμερα οδεύουμε προς μια κοινωνία της αθωότητας. Ίσως έτσι να είναι καλύτερα. Εν πάση περιπτώσει, είναι διαφορετικά».

Σε ό,τι αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα, ο Hankiss παρατηρεί: «Είναι εύκολο να ταυτιστούμε με την Βενετία, με τον Μπετόβεν ή με την Φλωρεντία. Είναι εύκολο να ταυτιστούμε με την Ευρώπη, όμως είναι πολύ δύσκολο να υιοθετήσουμε μια δυτικοευρωπαϊκή αντίληψη για τον κόσμο και να μάθουμε να ζούμε στο πλαίσιο ενός πολιτισμού που αλλάζει». Και συνεχίζει προς αυτήν την κατεύθυνση: «Πρέπει να ξαναμάθουμε να συμπεριφερόμαστε με τρόπο που να φανερώνει καλλιέργεια και πολιτισμό μέσα σ' αυτό το καινούριο πλαίσιο. Ο πολιτισμός δίνει απαντήσεις στα υπαρξιακά ερωτήματα του ανθρώπου. Από πού ερχόμαστε; Πού πάμε; Τι είναι καλό; Τι είναι κακό;

Ποιος είμαι; - Αυτή τη στιγμή, δεν διαθέτουμε απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα. Οι απαντήσεις του παρελθόντος έχουν καταρριφθεί. Οι καινούριες δεν είναι ακόμη έτοιμες».

«Επιτόλαια, μας έρχονται στο μυαλό αποσπάσματα από τηλεοπτικές σειρές, από κινηματογραφικές ταινίες, από οπερέτες, αλλά η κοινότητα των ευρωπαϊκών εθνών δεν έχει ακόμη διατυπώσει τις καινούριες απαντήσεις», συνεχίζει ο Hankiss και καταλήγει: «Πάνω σ' αυτά ακριβώς τα ερωτήματα πρέπει να σκύψουμε και να δουλέψουμε συλλογικά, μαζί με τους νέους, μέσα στα σχολεία και στα μέσα ενημέρωσης. Είναι τόσο σημαντικό αυτό, όσο σημαντικά είναι και όσα θα κάνουμε για τους οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της κοινής μας Ευρώπης».

Η τούρτα και το ψάρι

Από την πλευρά του Jack Lang, αυτά τα λόγια δεν έπεσαν στο κενό: «Συναρπαστικό!» θα αναφωνήσει. «Να κάτι που μας καλεί να δούμε τα πράγματα πιο ξεκάθαρα. Δεν θέτουμε αρκετά ερωτήματα σχετικά με τη συλλογική φαντασία. Ποια είναι τα όνειρα ενός νέου Ιταλού, ενός νέου Γερμανού, ενός νέου Γάλλου 15, 10 ή 12 ετών; Ποια πράγματα τον αντιπροσωπεύουν; Ποιες είναι οι ιδέες, ποιες οι ελπίδες, ποιοι οι φόβοι που φωλιάζουν μέσα του;»

«Διαισθάνομαι ότι το μέσο επίπεδο κουλτούρας ενός σημερινού νέου 15 ετών είναι ένα μείγμα από τυποποιημένες εικόνες, κυρίως αμερικάνικες, - και σίγουρα όχι τις καλύτερες - και από κάποιου είδους τοπική λαϊκιστική και σωβινιστική κουλτούρα, λέει ο Lang. Δυστυχώς, το άνοιγμα προς τους άλλους ανθρώπους και προς τον υπόλοιπο κόσμο δεν είναι αρκετά ισχυρό μέσα στο σύστημα εκπαίδευσης. Πρέπει οπωσδήποτε να καταφέρουμε να βρούμε κάποια πανάκεια γι' αυτή την μορφή ένταξης. Δεν πρόκειται για το κερασάκι στην τούρτα, όπως λέμε εμείς οι Γάλλοι, ούτε για τον μαϊντανό στο ψάρι, όπως λένε οι Γερμανοί... Πρόκειται για την ίδια την τούρτα και για το ίδιο το ψάρι! Το ζήτημα είναι καίριας σημασίας!»

Ο ιστορικός Jerzy Jedlicki, που διδάσκει στο Ινστιτούτο Ιστορίας της Ακαδημίας των Επιστημών της Πολωνίας, θα μιλήσει λίγο αργότερα γι' αυτήν την ειρηνική εξάπλωση της κουλτούρας και της ψυχαγωγίας αμερικάνικου τύπου, επιδεικνύοντας κάποια επιείκεια. «Όλοι οι λαοί του πλανήτη επιθυμούν να κατακτηθούν και ανοίγουν τις πόρτες τους οικειοθελώς», ισχυρίζεται ο Jedlicki, και υπενθυμίζει ότι η πολιτική απομόνωση δεν εμπόδισε την διάδοση ξένων πολιτισμικών προτύπων στην περιφέρεια της Ευρώπης - και μάλιστα πολύ πριν από το 1989. Αυτές οι τάσεις είναι αυτονόητο πως ενισχύθηκαν με το άνοιγμα των συνόρων και με την εισροή της δυτικής τεχνολογίας, όπως παρατηρεί, αποδεχόμενος, ταυτοχρόνως, την επιτυχία των πολιτισμών που είναι ανεπιφύλακτα δεκτικοί στην σύγχρονη τεχνολογία.

Ένας κινηματογράφος που πεθαίνει

Ωστόσο, απέναντι σ' αυτήν την τόσο δημοφιλή στους νέους μαζική κουλτούρα, οι λαϊκές παραδόσεις της Ανατολικής Ευρώπης και η κουλτούρα τους, αποδυναμωμένες ήδη καθώς ήταν από τη σοσιαλιστική εκβιομηχάνηση, ουσιαστικά εξαφανίστηκαν. Κι εξαφανίστηκαν για πάντα, καθώς αντικαταστάθηκαν από ντισκοτέκ ή από ταινίες που υπάρχουν σε όλον τον κόσμο. Ασφαλώς, με αυτή την διαπίστωση, ο Jedlicki εκφράζει την θλίψη του για τον πολωνικό, τον τσέχικο ή τον ουγγρικό κινηματογράφο που πεθαίνουν σιγά σιγά, γιατί η μάχη τους με τον αμερικανικό κινηματογράφο και με την τηλεόραση είναι άνισος. Τι να πει και για το θέατρο, «που αποτελούσε εθνικό καμάρι αλλά είχε ήδη χάσει μέρος της αίγλης του από την επικράτηση του κομμουνισμού», τι να πει για τις εκδόσεις και για την ποίηση;

«Σ' αυτό το πεδίο, είναι καλό να αφήνει κανείς τις δυνάμεις της αγοράς να δρουν ελεύθερα ή μήπως πρέπει να στηρίζει τη ζωτικότητα των εθνικών πολιτισμών; Κατά πόσο είναι ικανοί όμως αυτοί οι πολιτισμοί να επιβιώσουν ανεξάρτητοι;», ρωτά ο Jedlicki, που θα επιθυμούσε ευχαρίστως την παρέμβαση ιδιωτικών οργανισμών, τοπικών συλλόγων αλλά και της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την παροχή συγκεκριμένων οικονομικών πόρων. Καταλήγει δε απότομα, ότι «η Ευρώπη πρέπει να είναι ένωση δημιουργικών κοινοτήτων και όχι απλώς ένα σακί πατάτες!»

Ο Dusan Sidjanski συμφωνεί με τον Hankiss και αναγνωρίζει ότι στην σημερινή κοινωνία έχει επικρατήσει ένας κάποιος εγωκεντρισμός. Προτρέπει όμως να μην λησμονούμε την ανάπτυξη «εθελοντικών οργανώσεων» και των δικτύων τους, γεγονός που σηματοδοτεί μια εξέλιξη προς την άλλη κατεύθυνση. Ο Sidjanski εξάλλου επισημαίνει στον Wolfgang Streeck ότι στις κρατικές λειτουργίες συγκαταλέγεται και η λειτουργία της προώθησης, την οποία αναλαμβάνουν σήμερα οι δήμοσιες υπηρεσίες, κάτι που αξίζει να το επισημάνουμε. Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αναφέρει τις λειτουργίες της καινοτομίας και του συντονισμού που, όπως ισχυρίζεται, στηρίζονται πολύ περισσότερο στη συμμετοχή και την συνεργασία των μεν με τους δε, παρά στην δυνατότητα εξαναγκασμού που χαρακτηρίζει την κρατική εξουσία με την παραδοσιακή της σημασία.

Ο Yves Mény εντοπίζει στις διαφορές των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής προστασίας, που παρουσίασε ο Streeck, κάτι θετικό και ενθαρρυντικό που θα ήταν κρίμα να παραλείψουμε. Αναγνωρίζει ότι το σύστημα αυτό υφίσταται «κάποια αποδυνάμωση, τουλάχιστον των μορφών του, αλλά όχι της νομιμότητάς του». Θεωρεί ότι η συντριπτική παρέμβαση του κράτους στην οικονομία έγινε με το πρόσχημα να ρυθμίσει τις παρεκκλίσεις της αγοράς στη δεκαετία του τριάντα και μετά τον πόλεμο. «Σήμερα, όπως λέει, οι λόγοι παρέμβασης είναι ίσως λιγότερο σοβαροί και, το κυριότερο, μπορούν να γίνουν με άλλους τρόπους. Από αυτήν την άποψη, η πρόκληση του νεοφιλελευθερισμού, παρά τα προβλήματα που δημιούργησε, προσπάθησε να επιβάλει την αναθεώρηση της κατανομής μεταξύ δημόσιου

και ιδιωτικού τομέα». Παρατηρεί ότι στη Γαλλία, που θεωρείται πολύ προσκολλημένη σ' αυτό που ονομάζεται δημόσιος τομέας, οι περισσότερες από τις καθημερινές υπηρεσίες που παρέχονται στους πολίτες - αποκομιδή των απορριμμάτων, παροχή νερού - υπόκεινται στον έλεγχο (σχετικό κάποιες φορές) των τοπικών αρχών, τον οποίο ωστόσο πραγματοποιούν ιδιωτικές εταιρείες. Υπάρχει, όπως διαπιστώνει, «ένα είδος ανάμειξης του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα».

Το χρυσό τρίγωνο

Ο Mény, που συμμερίζεται τις απόψεις του Lang για τους νέους, επισημαίνει ότι οι Γάλλοι που σπουδάζουν και περνούν εξετάσεις σε μη γαλλικά ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, είναι περισσότεροι απ' ό,τι στο παρελθόν και το γεγονός αυτό τον χαροποιεί. Λυπάται, ωστόσο, γιατί όσοι από τους νέους αυτούς επιλέγουν στην συνέχεια ακαδημαϊκή καριέρα, βρίσκουν ευκολότερα επαγγελματική διέξοδο στο «χρυσό τρίγωνο» Οξφόρδη, Λονδίνο και Κέιμπριτζ. Λυπάται διότι «σ' αυτό το σημείο, η ευρωπαϊκή ήπειρος είναι δυστυχώς πολύ λιγότερο ανοιχτή απ' ό,τι η Μεγάλη Βρετανία και είναι παράδοξο το γεγονός ότι ένας Γάλλος, Ισπανός ή Γερμανός φοιτητής μπορεί ευκολότερα να βρει δουλειά σε ένα από τα τρία αυτά Πανεπιστήμια παρά στη δική του χώρα». Ο Ιταλός κοινωνιολόγος Arnaldo Bagnasco παρατηρεί ότι λίγοι νέοι Ευρωπαίοι πτυχιούχοι, κυρίως στη Γαλλία και τη Γερμανία, αποτολμούν να δημιουργήσουν καινοτόμες επιχειρήσεις και λυπάται γι' αυτή την «απουσία επιχειρηματικής κουλτούρας» που έχει ως αποτέλεσμα «να επιδιώκουν να εργαστούν οι νέοι σε χώρους που είναι ήδη καλά δοκιμασμένοι, είτε πρόκειται για το κράτος είτε για τις μεγάλες επιχειρήσεις».

Ποιο μερίδιο ατομικής ευθύνης πρέπει να εισαγάγουμε στη μεταρρύθμιση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης; Ο Streeck απαντά επισημαίνοντας ότι οι σοσιαλδημοκράτες αντιμετωπίζουν παντού - στην Ευρώπη και αλλού - αυτό το ερώτημα και οφείλουν να εξηγήσουν στους ψηφοφόρους τους ότι υπάρχει ένα ποσοστό κινδύνου που πρέπει να το επωμιστεί η κοινωνία. Ο ίδιος όμως, πιστεύει πως «το πιο μεγάλο πρόβλημα εξακολουθεί να παραμένει η υπεράσπιση της παραδοσιακής ισότητας των ευρωπαϊκών συστημάτων, γεγονός που συνιστά την συνολική διαφορά μας με τις ΗΠΑ». Εκτιμά ότι εφόσον η κάθε χώρα είναι διαφορετική από τις άλλες, οι απαντήσεις πρέπει να αναζητηθούν σε εθνικό επίπεδο και ότι σίγουρα η Ευρώπη μπορεί να συμβάλει σε θέματα ενημέρωσης και συντονισμού. Δεν αποκλείει ωστόσο το ενδεχόμενο «μέσα σε δέκα ή δεκαπέντε χρόνια να επικρατήσουν στις κοινωνίες μας ανισότητες παρόμοιες με αυτές που παρατηρούνται σήμερα στη Μεγάλη Βρετανία ή στις ΗΠΑ. Το χάσμα ανάμεσα στη βάση και την κορυφή έχει ήδη μεγαλώσει, όπως διαπιστώνει, και δεν παρατηρεί τάση μείωσής του».

«Μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τον αμερικάνικο δυναμισμό βασιζόμενοι αποκλειστικά στις δυνάμεις της αγοράς και των επενδύσεων;», αναρωτιέται με τη σειρά του ο

Γάλλος δημοσιογράφος Jean Daniel³. «Εάν ναι, μπορούμε να αποφύγουμε την αμερικανοποίηση για να αντισταθούμε στην αμείλικτη λογική της αμερικάνικης ηγεμονίας; Κι αν μπορούμε να αποφύγουμε την αμερικανοποίηση, ποιος είναι ο ρόλος της Ευρώπης; Για να το πούμε διαφορετικά, μήπως η ευρωπαϊκή ταυτότητα συνίσταται τελικά, και δεν τολμάμε να το παραδεχτούμε, στη δημιουργία ενός είδους αυτόνομης επαρχίας στους κόλπους της *pax americana* και της αυτοκρατορίας της;»

Ο αγγλοσαξονικός δυναμισμός

Η μετάβαση της Κεντρικής Ευρώπης στην οικονομία της αγοράς δεν έγινε υπό την οπτική του ευρωπαϊκού μοντέλου, ενημερώνει ο Rupnik. «Αντιθέτως, αυτό που μόλις περιγράψαμε εδώ θεωρούνταν ως μοντέλο πεπαλαιωμένο, εκτός λειτουργίας, με μηδενική δυναμική και με ανεργία μεγαλύτερη του 10%, τη στιγμή που τα θέλγητρα του αγγλοσαξονικού δυναμισμού ήταν ελκυστικότερα».

Αυτό το είδαμε στην Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, ιδίως στις περιπτώσεις όπου υπουργοί, όπως ο Balserowicz ή ο Vaclav Klaus χρησιμοποίησαν ως σημεία αναφοράς τον Milton Friedman και τη σχολή του Σικάγου, συνεχίζει ο Rupnik, και ενισχύει το επιχείρημά του αναφέροντας το παράδειγμα της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας: «Η ψευδομεταρρύθμιση ή η απουσία μεταρρύθμισης αποδείχθηκαν δαπανηρότερες σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο από τη θεραπεία σοκ», λέει, και παρατηρεί ότι η Πολωνία δεν γνώρισε ούτε απεργίες ούτε κοινωνική εξέγερση αλλά εδώ και πέντε και πλέον χρόνια παρουσιάζει τον ταχύτερο ρυθμό ανάπτυξης σε όλη την Ευρώπη και έναν από τους υψηλότερους στον κόσμο.

Αντιθέτως, σε ό,τι αφορά τη μετάβαση στη δημοκρατία, ο Rupnik παρατηρεί ότι οι ίδιες χώρες δεν αντιμετώπισαν παρά το πρόβλημα της επιλογής μεταξύ του αμερικανικού, του βρετανικού, του γαλλικού ή ακόμη του γερμανικού μοντέλου. Για την μεταρρύθμιση του Κράτους Πρόνοιας από την άλλη, δεν υπάρχει καμία έτοιμη συνταγή. «Επιχειρούν να ξαναεπινοήσουν το Κράτος Πρόνοιας ταυτόχρονα μ' εμάς», λέει, και εντοπίζει στο σημείο αυτό «ένα σαφές πεδίο συνεργασίας και αλληλεπίδρασης».

Και ο Bourlanges, προβλέπει επίσης ότι η Ανατολή, όπως και εμείς, θα πρέπει να επινοήσει μηχανισμούς που συμφιλιώνουν τις αρχές της αγοράς με τη συλλογική αλληλεγγύη. Πιστεύει πως ο ιδεολογικός υπερφιλελευθερισμός που κατέλαβε αυτές τις χώρες κατά την περίοδο της μετάβασής τους, επηρεαζόταν «από τον προφανή μανιχαϊσμό ανθρώπων οι οποίοι, για να απαλλαγούν από μια συλλογική τάξη, υιοθετούσαν την αντίθετη και προσπαθούσαν να φιλελευθεροποιήσουν την οικονομία τους χωρίς ταυτόχρονα να θέτουν το ζήτημα του Κράτους Πρόνοιας και της αλληλεγγύης».

³ Ο Jean Daniel, διευθυντής του περιοδικού *Nouvel Observateur*, έστειλε από το Παρίσι μήνυμα στο σεμινάριο.

Αυτό σημαίνει, όπως πιστεύει ο Bourlanges, ότι εάν τυχόν υπάρξει ρήξη ανάμεσα σε δύο τμήματα της Ευρώπης, πρέπει να την αναμένουμε μεταξύ Βορρά και Νότου, αφού στην Ανατολή όλα βρίσκονται στο στάδιο της ανακάλυψης και η επιλογή δεν έχει ακόμη επιτελεστεί: Στο Βορρά, από τη μια πλευρά, επικρατεί ένα μοντέλο σοσιαλδημοκρατικού τύπου όπου το κράτος διαδραματίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ των κοινωνικών εταίρων και μπορεί να τους επιβάλλει συμφωνίες που τηρούνται εκατέρωθεν - πρόκειται, συγκεκριμένα, για το ολλανδικό μοντέλο. Από την άλλη πλευρά στο Νότο, οι ευρωπαϊκοί μηχανισμοί διαπραγματεύσεων έχουν παγώσει γιατί η εργοδοσία τους θεωρεί «διαβολικές μηχανές» που θα στερήσουν από τις χώρες του Νότου το μοναδικό πλεονέκτημά τους, δηλαδή την ανταγωνιστικότητα.

Μπορεί άραγε το ευρωπαϊκό μοντέλο να διατηρήσει για πολύ την ιδιαιτερότητά του σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο; Ο Bourlanges αμφιβάλλει γι' αυτό. Θεωρεί πως η παγκοσμιοποίηση το επιβάλλει, και προβλέπει μια ορισμένη μορφή ισορροπίας μεταξύ ατομικής ελευθερίας και δημόσιας αλληλεγγύης, αλλά πιστεύει ότι αναπόφευκτα προσεγγίζουμε παγκόσμια μοντέλα, γιατί δύσκολα μπορεί να φανταστεί ένα ευρωπαϊκό σύστημα που λειτουργεί «μέσα σ' ένα είδος πολιτισμικής απομόνωσης, που είναι συμπαθής μεν, ευαίσθητη δε».

Η λεγόμενη Παδανία

Ο Mény ανησυχεί κι εκείνος με τη σειρά του όταν βλέπει κάποιες περιοχές να κινητοποιούνται για να αναπτύξουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα. «Υπάρχουν χίλιοι και ένας τρόποι για να το πετύχουν, όπως λέει. Μπορεί μια χώρα να είναι καλύτερη στον τεχνολογικό τομέα ή μπορεί να είναι περισσότερο εφευρετική. Μπορεί ακόμη να είναι φθηνότερη, και μία δυνατότητα για να το επιτύχει είναι ακριβώς η μείωση των κοινωνικών δαπανών μέσω του κοινωνικού ντάμπινγκ. Κάτι ανάλογο είναι το αποτέλεσμα της θατσερικής πολιτικής που έκανε αρχικά τη Μεγάλη Βρετανία τόσο ελκυστική στους ξένους επενδυτές. Ανάλογο είναι και αυτό που κρύβεται πίσω από την επανάσταση της λεγόμενης Παδανίας, με τους επικεφαλής των επιχειρήσεων που θεωρούν ότι έχει ζημιωθεί η ευρωπαϊκή τους ανταγωνιστικότητα, να θέλουν να εγκαταλείψουν και να αποσχιστούν από το Νότο της Ιταλίας».

Ιδού σε ποιο σημείο το πρόβλημα της ταυτότητας συναντά το πρόβλημα των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που προσφέρει η ανταγωνιστικότητα. «Μέσα σε λίγα χρόνια καταφέραμε να δημιουργήσουμε μια παδανική ταυτότητα, ένα καθαρά πνευματικό οικοδόμημα, που επινόησε κάποιος επιχειρηματίας leader», λέει ο Mény. Σ' αυτόν τον τρόπο παρέκκλισης της κοινωνικής πολιτικής, με στόχο την εξασφάλιση κάποιου πλεονεκτήματος έναντι του γείτονα, διαβλέπει ένα επικίνδυνο μειονέκτημα του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου. Αναφέρει, λοιπόν, την περίπτωση της Βορειοανατολικής Ιταλίας, η οποία

συνεργάζεται όλο και περισσότερο με τη γειτονική Σλοβενία, όπου το κόστος των εργατικών χεριών είναι ασύγκριτα χαμηλότερο, και επισημαίνει ένα καταστροφικό - ή τουλάχιστον πολύ καίριο - γράναζι του συστήματος του Κράτους Πρόνοιας.

- Η στάση των περιφερειών έχει καταστεί κινητήρια δύναμη που πρέπει να εκτιμηθεί με τα ίδια κριτήρια με τα οποία εκτιμάται και η στάση των κρατών, παρατηρεί ο Delors και προτρέπει να μην ξεχνάμε και το ρόλο των πόλεων που, όπως λέει, είχε υποτιμηθεί πολύ από τους ειδικούς της χωροταξίας.

- Ο Mény θα απαντήσει πως «πρέπει να γνωρίζουμε εάν τα κράτη, οι περιφέρειες ή οι πόλεις στην Ευρώπη είναι από κοινωνικής ή ιδεολογικής απόψεως σε θέση να δεχτούν φαινόμενα ανάλογα με αυτά που αντιμετωπίζουν εδώ και πολύ καιρό οι ΗΠΑ, όπου μεταξύ δύο απογραφών, παρατηρούνται πληθυσμιακές μεταβολές της τάξεως πολλών εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων και οι οποίες δεν έχουν ανάλογό τους σε καμία από τις χώρες μας».

- «Ναι, απαντά ο Delors, αλλά η ευρωπαϊκή πόλη δεν αποτελεί μόνον κέντρο οικονομικής επιρροής. Είναι μοναδική στον κόσμο γιατί αποτελεί ένα όλο κι έναν τρόπο ζωής που την κάνουν γοητευτική ακόμη και σε περίοδο οικονομικής ύφεσης». Αυτή η αστική ιδιομορφία -θα τη δούμε στη συνέχεια- θα θεωρηθεί ως ισχυρό στοιχείο ταυτότητας στη διάρκεια του τρίτου στρογγυλού τραπέζιού.

4 - Η απροσδιόριστη κοινωνία των πολιτών

Περιέργως, αυτή που αποκαλούμε κοινωνία των πολιτών δεν είναι αυθύπαρκτη αλλά υπάρχει μόνο σε σχέση με το κράτος. Έτσι την παρουσιάζει ο Arnaldo Bagnasco, εισάγοντας το θέμα του τελευταίου στρογγυλού τραπέζιού, και την προσδιορίζει ως «το σύνολο των σχέσεων και των κοινωνικών θεσμών που δεν εξαρτώνται άμεσα από την πολιτική ή από το κράτος». Συχνά, όταν μιλάμε για «επιστροφή» της κοινωνίας των πολιτών, όπως παρατηρεί ο Arnaldo Bagnasco, εννοούμε ότι όταν η πολιτική εγκαταλείπει κάποιον χώρο, αυτόν τον καταλαμβάνει η κοινωνία των πολιτών. Αυτό δείχνει ότι το κράτος είχε κάνει την κοινωνία των πολιτών να ασφυκτιά, καταλαμβάνοντας υπερβολικά πολύ χώρο, δεν αποτελεί όμως παράδοξο, διότι όταν αυξάνει ο χώρος που παραχωρείται στο κράτος η κοινωνία των πολιτών αποδεικνύεται ασθενέστερη.

Κυρίως στις ΗΠΑ, όπου η κοινωνία των πολιτών κατείχε τις ισχυρότερες θέσεις, ο διάλογος προχωρά με γοργούς ρυθμούς, τονίζει ο Bagnasco και υπενθυμίζει την ακόλουθη φράση του Tocqueville: Τι βρίσκει κανείς απέναντι σε μια αρκετά σημαντική επιχείρηση; Στη Γαλλία, το κράτος, στην Αγγλία έναν ηγεμόνα, στις ΗΠΑ κάποια ένωση. Ο Bagnasco, λοιπόν, θα αναλύσει την κατάσταση της υγείας αυτής της κοινωνίας των πολιτών στην Ευρώπη όπου κατά παράδοση η πολιτική επηρεάζει βαθύτατα την κοινωνική οργάνωση.

Το οικογενειακό παιχνίδι

Σε ό,τι αφορά την οικογένεια, ο Bagnasco παρατηρεί ότι το κύμα ομοιογενοποίησης φτάνει στο αποκορύφωμά του στην δεκαετία του εξήντα (με έναν ισχυρό οικογενειακό πυρήνα, χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, υψηλό ποσοστό γάμων σε νεαρή ηλικία, λίγα διαζύγια και λίγες εκτός γάμου γεννήσεις), στη συνέχεια όμως τα πρότυπα στην Ευρώπη διαφοροποιούνται. Στις χώρες της Μεσογείου - Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία- όπου η οικογενειακή παράδοση είναι η ισχυρότερη, παρατηρείται έντονη παρουσία των γυναικών στην αγορά εργασίας και το χαμηλότερο ποσοστό γεννήσεων στην Ευρώπη. Βορειότερα, στο Βέλγιο και τη Γερμανία, όπου οι βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί είναι σχετικά σπάνιοι, η παρουσία των μητέρων είναι ακόμη πολύ έντονη δίπλα στα παιδιά τους, ο αριθμός των οποίων συχνά δεν ξεπερνά το ένα. Στη Μεγάλη Βρετανία και στις χώρες του Βορρά το ποσοστό γεννήσεων ανεβαίνει και πάλι. Σύμφωνα με τη διάγνωση του Bagnasco, δεν πρόκειται τόσο για κρίση της οικογένειας, με όλη τη σημασία του όρου, όσο για μια φάση πειραματισμού όπου αναπτύσσονται νέες τάσεις

και ο θεσμός της οικογένειας ενισχύεται στο πεδίο της κοινωνικότητας, της υποστήριξης, ακόμη και της κληρονομιάς.

Στο χώρο της θρησκείας, οι στατιστικές αποκαλύπτουν ότι στην Ολλανδία το 54% του πληθυσμού δεν παρακολουθεί ποτέ τη θεία λειτουργία κάποιας ομολογίας, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο, το 36%. Στο άλλο άκρο της κλίμακας: Η Γερμανία με 21%, η Ιταλία με 12,5% (ελαφρώς μικρότερο από το 13,5% των ΗΠΑ). Η θρησκεία που ήταν πάντα ισχυρή πηγή ταυτότητας στην Ευρώπη, κυρίως όταν συνδυάζεται με το κράτος, τείνει να μετατραπεί σε καθαρά ιδιωτική υπόθεση, παρατηρεί ο Bagnasco, και αναρωτιέται μήπως αυτό το κίνημα της αδιαμφισβήτητης εκκοσμίκευσης έρχεται σε αντίθεση με άλλες διαπιστώσεις, όπως οι συγκεντρώσεις του πλήθους που είναι αποτέλεσμα των ταξιδιών του Πάπα ή η θρησκευτική διάσταση ορισμένων δραστηριοτήτων εθελοντισμού. Ο Bagnasco διακρίνει μάλλον σε όλα αυτά την ένδειξη ότι η θρησκεία, με την παραδοσιακή θεσμική της μορφή έχει καταρρεύσει, απελευθερώνοντας με τον τρόπο αυτό τις τέσσερις διαστάσεις της - την κουλτούρα, την ηθική, το συναίσθημα, το όραμα του κόσμου - που προσλαμβάνουν σήμερα διαφορετικούς συνδυασμούς, για παράδειγμα συμμετέχουμε χωρίς να πιστεύουμε ή πιστεύουμε χωρίς να συμμετέχουμε.

Προς την ίδια περίπου κατεύθυνση, ο Διαμαντούρος θα παρατηρήσει ότι «εκκοσμίκευση δεν σημαίνει απαραίτητα περιθωριοποίηση ή σταδιακή εξαφάνιση της θρησκείας αλλά αναδιαμόρφωση και αναδιοργάνωση της θρησκευτικής παρουσίας στους κόλπους της κοινωνίας των πολιτών».

«Με το φαινόμενο της εκκοσμίκευσης, η θρησκεία χάνει την ικανότητά της να διαμορφώνει ταυτότητες, λιγότερο όμως την ικανότητά της να επηρεάζει τις πολιτικές ιδεολογίες για παράδειγμα», επισημαίνει ακόμη ο Bagnasco. Δεν πιστεύει όμως ότι «από αντίδραση στο γεγονός αυτό θα επανέλθουμε σε νέους φονταμενταλισμούς που θα επιχειρήσουν να αποκαταστήσουν τη θεσμική ενότητα της θρησκείας με τρόπο απολυταρχικό».

Η γοητεία των πόλεων

Στην Ευρώπη οι πόλεις είναι πανταχού παρούσες. Ούτε οι πολιτικές αλλαγές ούτε η χωροταξική τους αναδιοργάνωση κατέστρεψαν τον ιστό τους σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους. Η μέση απόσταση μεταξύ δύο πόλεων στην Ευρώπη είναι 16 χλμ., ενώ στην Ασία 29, στην Αμερική 53, στην Αφρική 55 και στην Ωκεανία 114 χλμ. Όπως και σε άλλες ηπείρους, έτσι και στην Ευρώπη παρατηρούνται φαινόμενα αστικής υπερτροφίας και παθολογίας. Η Ευρώπη όμως διαθέτει ένα ορθά διαρθρωμένο σύστημα μικρού και μεσαίου μεγέθους πόλεων και περιφερειακών πρωτευουσών, όπως λέει ο Bagnasco, που πιστεύει ότι τη στιγμή της παγκοσμιοποίησης ο πλούτος αυτού του ιστού θα είναι αυτός που θα προκαλέσει, ως αντίρροπη ενέργεια, τάσεις περιφερειοποίησης. Μήπως ο Max Weber δεν

είχε παρατηρήσει ότι οι πόλεις επανακτούν δύναμη και ξαναγίνονται ορατές σε κάποια ιστορικά ιντερλούδια, όταν η ανώτερη εξουσία εξασθενεί ή καθίσταται αβέβαιη;

Σύμφωνα με τον Bagnasco «το ιστορικό προηγούμενο είναι η στιγμή που χωρίζει το Μεσαίωνα από την Αναγέννηση όπου, σε έναν κεντρικό διάδρομο της Ευρώπης από τη Μεσόγειο έως τη Βαλτική, ανθεί ένα δίκτυο εμπορικών πόλεων, που αναπτύσσουν την πρώτη μορφή καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, σ' αυτές τις ελεύθερες πόλεις σχηματίζεται η κοινωνία των πολιτών, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, και μέσα στα μεγάλα εθνικά συγκεντρωτικά κράτη, που δημιουργούνται σε κάθε γωνιά αυτού του διαδρόμου, οι πόλεις διαδραματίζουν έναν επίσης αποφασιστικό οικονομικό ρόλο για την είσοδο στη σύγχρονη εποχή... Σήμερα, η δυνατότητα αρκετών πόλεων μας να επιλέγουν και να επανεπενδύουν τους πόρους τους σ' έναν καινούριο κόσμο αποτελεί αλάνθαστη ένδειξη της ζωτικότητας της κοινωνίας των πολιτών στην Ευρώπη».

Ας μην ξεχνάμε, συμπληρώνει ο Bagnasco, ότι «σ' αυτές τις πόλεις γεννήθηκε η σύγχρονη κοινωνία με τη μορφή ενός συμφώνου συνεργασίας ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία, ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος. Όχι κοινωνία των πολιτών εναντίον του κράτους, αλλά δημιουργία θεσμών που μπορούν να εγγυηθούν την ισόρροπη συνεργασία μεταξύ των δύο ως προϋπόθεση για την ισόρροπη ανάπτυξη της κοινωνίας». Και καταλήγει: «Εδώ έχει τις ρίζες της μια καθαρά πολιτική διάσταση της ευρωπαϊκής ταυτότητας που τοποθετείται πέρα από εθνικές διαφορές και αποτελεί μια συγκεκριμένη πολιτιστική κληρονομιά». Οι πόλεις στην Ευρώπη υπήρξαν ανέκαθεν προϊόν της αλληλεπίδρασης μεταξύ της αγοράς και του κράτους και αυτό ακριβώς συνιστά την ιδιαιτερότητα της ευρωπαϊκής πόλης σε σχέση με την αμερικάνικη, θα προσθέσει ο Yves Meny, εκφράζοντας τη λύπη του διότι, μέσα στη σημερινή διάρθρωση της Ευρώπης η πόλη είναι η ορφανή. Περισσότερο λυπηρό είναι, όπως εξηγεί, το γεγονός ότι οι πόλεις συγκεντρώνουν μαζικά πληθυσμούς που συχνά έχει αποκλείσει η αστική κοινωνία, κυρίως τους αλλοδαπούς, και το ότι απαιτούνται σημαντικές επενδύσεις για να αναπτυχθούν οι μορφές συμμετοχής τους.

Οι τέσσερις μεταμορφώσεις

Μετά τον Bagnasco, και ως εκπρόσωπος της Μέσης Ευρώπης, ο Πολωνός κοινωνιολόγος Jerzy Szacki, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας, ομολογεί ότι δεν γνωρίζει πολύ καλά τι είναι αυτή η κοινωνία των πολιτών που τη θεωρεί ωστόσο «κάτι το πολύ σημαντικό και πολύ καλό που ανακαλύφθηκε στη Δύση και έφτασε σήμερα στην Ανατολή». Στις χώρες που παρέμειναν για 40 χρόνια υπό σοβιετική κατοχή, η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών προσέλαβε διαφορετικές μορφές, ανάλογα με τις περιστάσεις:

Κατά τον Szacki η πρώτη μορφή (ή μεταμόρφωση), μια έννοια που επινόησε ή ξαναεπινόησε η δημοκρατική αντιπολίτευση στο τέλος της δεκαετίας του εβδομήντα, αποτελούσε άρνηση του κομμουνιστικού κράτους, η οποία βασιζόταν στην αλήθεια και την

ελεύθερη επιλογή. «Μια υπέροχη ουτοπία, μια επιτροπή που αυτοδιοικούνταν, με άτομα χειραφετημένα που ήθελαν πάνω απ' όλα να δημιουργήσουν μια καινούργια ηθική και κοινωνική τάξη. Όλα αυτά συμπεριλαμβάνονταν στο πλαίσιο της άρνησης και της υποχώρησης του κομμουνιστικού κράτους, κάτι που αποδείχτηκε πολύ χρήσιμο προκειμένου να συσπειρώσει τους λαούς ενάντια στην κομμουνιστική διακυβέρνηση, δεν αποτελούσε όμως ούτε προσχέδιο δημοκρατικού κράτους ούτε οικονομικό πρόγραμμα του μέλλοντος». Εξ ου και η αντικατάστασή του από δύο άλλες έννοιες, μία πολιτική, και μία οικονομική. Η πρώτη έννοια θεμελιωνόταν στην πεποίθηση ότι το επιτακτικότερο πρόβλημα, μετά την επανάσταση, ήταν αυτό της πολιτικής συμμετοχής και ότι έπρεπε να υπάρξει κομματικό σύστημα, να γίνουν εκλογές, να οικοδομηθεί μια νέα δημοκρατική δομή και για τον σκοπό αυτό να μετατραπούν τα άτομα σε ενεργούς πολίτες. Η δεύτερη έννοια ήταν θεμελιωμένη στην υπόθεση ότι δεν υπάρχει πραγματική ανεξαρτησία χωρίς ατομική ιδιοκτησία και ελευθερία δημιουργίας επιχειρήσεων. Επομένως, πέρα από μια ηθική ή πολιτική εξέλιξη, αυτό που χρειαζόταν ήταν μια μεταρρύθμιση της οικονομίας σύμφωνα με τις αρχές του φιλελευθερισμού, καθώς όλα τα κοινωνικά προβλήματα ανάγονταν στο πρόβλημα της καλής λειτουργίας της αγοράς. Η δε τελευταία μορφή της αστικής κοινωνίας, είναι αυτή των Μ.Κ.Ο. και του κόσμου των συλλογικών οργανώσεων. Στην Πολωνία υπάρχουν 20.000 οργανώσεις εθελοντών που εμφανίστηκαν μετά το 1989. «Υπάρχουν και οργανώσεις μικρές και εφήμερες ανάμεσά τους, που μερικοί τις θεωρούν απλώς ως νησίδες σ' ένα πέλαγος ευκολίας και αδιαφορίας. Ακριβώς έτσι είναι», λέει ο Szacki, που θεωρεί το φαινόμενο ως εξίσου πολλά υποσχόμενο, αλλά δηλώνει ανίκανος να υποδείξει ποιο από τα τέσσερα πρόσωπα που δανείστηκε η αστική κοινωνία στην Ανατολή εδώ και δέκα χρόνια - το πρόσωπο της ηθικής, της πολιτικής, της οικονομίας, και του εθελοντισμού μέσω των διαφόρων οργανώσεων - του φαίνεται το σημαντικότερο.

Ο καϋμός των Ρουμάνων

Ο Christian Preda, που διδάσκει στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, η μοναδική ρουμανική φωνή σ' αυτό το σεμινάριο, θα επισημάνει «την μη ισόρροπη σχέση μεταξύ πολιτικής προόδου και οικονομικής προόδου». Εξηγεί πως στη Ρουμανία, μετά το 1989, ακούγονταν δύο ειδών πολιτικές συζητήσεις που διέφεραν ριζικά μεταξύ τους: Η πρώτη, υπερβολικά αισιόδοξη, υποστήριζε ότι η πολιτική και η οικονομική πρόοδος πάντα συμβαδίζουν, ενώ η δεύτερη υποστήριζε πως οι δρόμοι τους είναι τελείως διαφορετικοί! Όταν υπάρχει πολιτική πρόοδος, δεν υπάρχει οικονομική και αντιστρόφως. «Αυτό το γεγονός προκάλεσε μεγάλες απογοητεύσεις στο χώρο της πολιτικής, αλλά και στη ρουμανική κοινωνία γενικότερα», λέει ο Preda, ο οποίος εκτιμά πως η σχέση μεταξύ των δύο είναι πολύ πιο λεπτή και παρουσιάζει μεταπτώσεις.

Μήπως η ανάλυσή μας για την κοινωνία των πολιτών τείνει να μεταβληθεί σε επίδειξη πολυφωνίας; Μετά τις δύο αρχικές παρουσιάσεις, σ' αυτή την διαπίστωση καταλήγουν οι περισσότεροι από τους ομιλητές, και πρώτος απ' όλους ο Νίκος Μουζέλης. Υπάρχουν επομένως διάφορες έννοιες περί αστικής κοινωνίας, συνοψίζει, που η καθεμιά τους συνδέεται με μια ορισμένη προβληματική. Μπορεί να αποτελέσει μέσο περιορισμού του κρατικού αυταρχισμού και της αυθαιρεσίας, να αποτελέσει ένα μέσο κατά των λιγότερο ή περισσότερων απόλυτων μοναρχιών, κατά των απολυταρχικών καθεστώτων ή ακόμη κατά του κομμουνισμού. Εξεταζόμενη από τελείως διαφορετική σκοπιά, η κοινωνία των πολιτών μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο κριτικής της κοινωνίας των αστών και υπεράσπισης της αγοράς.

Ο Μουζέλης, από την πλευρά του, θα προτιμήσει να την τοποθετήσει πέρα από το κράτος και την αγορά, και να επικεντρώσει το ενδιαφέρον του στις δυνατότητες που αυτή προσφέρει για την καταπολέμηση της ανεργίας, εφόσον αυτοοργανωθεί. Λέει πως «όλοι οι πολίτες έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να παραμένουν ενεργοί, να έχουν πρόσβαση στην κατάρτιση και να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας. Η ιδέα της εκούσιας εθελοντικής εργασίας δεν πρέπει να θεωρείται περιθωριακή». Ο ίδιος την αντιμετωπίζει ως «ένα θεμελιώδες σχέδιο» και υποστηρίζει ότι η κοινωνία των πολιτών οφείλει να απαλλαγεί από αυτήν την παράλογη κατάσταση, όπου η μεν αγορά δεν ανταποκρίνεται στην προσφορά εργασίας, οι δε άνεργοι πληρώνονται, στην πλειοψηφία τους, χωρίς να κάνουν τίποτα.

Η ευγένεια το επιβάλλει

Ο Ronald Dore εμφανίζεται λίγο σκεπτικός σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα της κοινωνίας των πολιτών να αντισταχθεί στις συνέπειες της αγοράς. Υπενθυμίζει ότι στις οικονομίες, όπως αυτές των ΗΠΑ, η αγορά είναι αυτή που καθορίζει την βασική κατανομή των εισοδημάτων. Όσο οι θέσεις ανειδίκευτης εργασίας περιορίζονται ενώ συγχρόνως αυξάνουν αυτοί που απαιτούν ανώτερη κατάρτιση, η αγορά θα εξακολουθεί να ευνοεί την επαγγελματική εξειδίκευση, και οι ανισότητες, τις οποίες παρατηρούμε στις κοινωνίες όπου κυριαρχεί η αγορά, θα φτάσουν και στην Ευρώπη.

Ο Tocqueville - πάλι αυτός - είχε διαπιστώσει ότι στην Ευρώπη, με το σύνθημα «η ευγένεια το επιβάλλει», το κίνητρο των συλλογικών εθελοντικών δραστηριοτήτων ήταν η αξιοπρέπεια, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν το συμφέρον, και οι Αμερικανοί οργανώνονταν σε διάφορες ενώσεις με στόχο την καλύτερη εξυπηρέτηση των ατομικών συμφερόντων τους. Επομένως, λέει ο Dore, εάν πρέπει να αναζωογονήσουμε τις εθελοντικές μας δραστηριότητες, γιατί να μην ανασύρουμε από μέσα μας την αντίληψη «η ευγένεια το επιβάλλει»;

Στη Σλοβενία, μετά το 1989, η κοινωνία των πολιτών ήταν εκείνη που δημιούργησε ένα νέο κράτος. Παρ' όλα αυτά, σήμερα αυτή η χώρα ζει τη σύγκρουση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Είναι αυτό που εξηγεί ο Dimitrij Rupel, και τα λόγια του συνεχίζουν

τη συζήτηση του πρώτου στρογγυλού τραπέζιού, σχετικά με τη δυσκολία των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να αναθέσουν τη διαχείριση της πρόσφατα ανακτηθείσας εθνικής τους κυριαρχίας.

Πριν το 1989, η Σλοβενία επλήγη από διπλή συμφορά, λέει ο Rupel. Όχι μόνον επικράτησε ένα κομμουνιστικό καθεστώς αλλά το κράτος που βρισκόταν στο Βελιγράδι, κάποτε μάλιστα και στη Βιέννη (!), της ήταν ξένο. Απότοκος της κοινωνίας των πολιτών, το νέο δημοκρατικό κράτος γεννήθηκε από το κίνημα που αναπτύχθηκε μέσα σ' έναν χρόνο και το οποίο συμπεριλάμβανε τους συγγραφείς, τα Πανεπιστήμια, την Επιτροπή για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τους ποιητές και διάφορες οργανώσεις. Όμως, το κράτος αυτό ιδρύθηκε πάρα πολύ πρόσφατα για να μπορέσει να λειτουργήσει σωστά, όπως λέει ο Rupel. Ο πληθυσμός δεν του είναι αφοσιωμένος και του άσκησε οξύτατη κριτική για την απόφαση ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την οποία ο λαός ερμήνευσε ως εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας και ως προδοσία των εθνικών ιδιαιτεροτήτων και της σλοβενικής γλώσσας.

Ένα καταστροφικό αποτέλεσμα

Κατά τον Szent Ivany, μια αποτελεσματική κοινωνία των πολιτών, υποδηλώνει την ύπαρξη στενών δεσμών με τον κάθε πολίτη που είναι υπεύθυνος και έχει συναίσθηση τόσο των υποχρεώσεων όσο και των δικαιωμάτων του. Τέτοια άτομα μας λείπουν, όπως λέει, και υπενθυμίζει ότι η κομμουνιστική κυριαρχία, ιδιαίτερα στην Ουγγαρία, είχε θεμελιωθεί σε μια λίγο πολύ σιωπηρή συμφωνία ανάμεσα στην εξουσία και τους πολίτες, που τους παραχωρούνταν κάποια ελευθερία στην ιδιωτική τους ζωή με τον όρο ότι θα εγκατέλειπαν κάθε δραστηριότητα σχετική με τα κοινά. «Οι περισσότεροι πολίτες το δέχθηκαν. Το αποτέλεσμα ήταν από τα πιο καταστροφικά, συνεχίζει ο Szent Ivany, καθώς η εξουδετερωμένη κοινωνία έγινε πολύ εγωϊστική και κατακερματίστηκε. Αυτό είναι που πρέπει αυτή τη στιγμή να ξεπεράσουμε».

Ο Pierre Kende, όπως και ο Bagnasco, αντιμετωπίζει την κοινωνία των πολιτών ως «το σύνολο των δικτύων της τοπικής και επαγγελματικής κοινωνίας», τα οποία διερωτάται εάν σήμερα βρίσκονται υπό την πολιτική ή ακόμα και εναντίον της πολιτικής. «Αυτές που αυτοαποκαλούνται κοινωνίες των πολιτών είναι τις περισσότερες φορές αντιπολιτικές», όπως λέει, ενώ στην συνέχεια υπενθυμίζει ότι στην Ευρώπη κατά παράδοση, τα πολιτικά κόμματα ήταν εκείνα που αναλάμβαναν να κάνουν πραγματικότητα τις προσδοκίες της κοινωνίας των πολιτών και να προωθήσουν τη δημοκρατία σ' αυτή τη βάση.

Ο Kende ενδιαφέρεται για τις οιοδήποτε τύπου σχέσεις της κοινωνίας των πολιτών με την πολιτική κοινωνία γιατί, όπως λέει: «το πρόβλημα της Ευρώπης είναι πολιτικό και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι σχεδόν παντού η δημοκρατία εδραιώθηκε βάσει μιας πολύπλοκης σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία και τους πολιτικούς θεσμούς. Εάν μας απασχολεί το μέλλον

της Ευρώπης, είναι πολύ ενδιαφέρον να μάθουμε εάν μπορούμε να δημιουργήσουμε κάποια σχέση ανάμεσα στις κοινωνίες των πολιτών όλων των χωρών της Ευρώπης και την πολιτική ευρωπαϊκή κοινωνία».

«Δεν χρειάζεται να προαγάγουμε την κοινωνία των πολιτών. Το αν υπάρχει ή όχι δεν είναι δικό μας πρόβλημα. Αντιθέτως, οφείλουμε να προαγάγουμε την πιθανή σχέση ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και την πολιτική ευρωπαϊκή κοινωνία, λέει, και τεκμηριώνει την άποψή του με αυτά τα παραδείγματα της πρόσφατης ακόμη ιστορίας, όπου η κοινωνία των πολιτών συνέβαλε σημαντικά στην δημιουργία εθνικής συνείδησης, όπως συνέβη στη Γερμανία ή τις σλαβικές χώρες. Με αυτήν την οπτική, θα εμπιστευόταν ευχαρίστως σε οργανώσεις πολιτών, σε αυτές τις «*civic societies*» για τις οποίες μόλις μίλησε ο Norman Davies, κάνοντας τον διαχωρισμό ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και την *civic society*, την φροντίδα για την δημιουργία δεσμών μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και ευρωπαϊκής κοινωνίας.

Παθολογία και πολιτική

Όσον αφορά το παιχνίδι των ορισμών, ο Jean-Louis Bourlanges δεν στερείται έμπνευσης. Για την κοινωνία των πολιτών, στην Γαλλία τουλάχιστον, προτείνει τρεις ορισμούς:

- «Μέλος της κοινωνίας των πολιτών, λέει, είναι όποιος εμφανίζεται στην τηλεόραση για να μιλήσει γενικά χωρίς να είναι ούτε εκλεγμένος πολιτικός ούτε δημοσιογράφος». Ή ακόμη «αυτός που πιστεύει ότι χαίρει κάποιας πολιτικής νομιμότητας χωρίς να είναι εκλεγμένος». Πρόκειται για μια κατηγορία που ο Bourlanges διακρίνει αμέσως σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: «σ' αυτούς που ετοιμάζονται να εκλεγούν, σ' αυτούς που έχουν εκλεγεί και κυρίως, σ' αυτούς που για τον ένα ή τον άλλο λόγο δεν έχουν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι». Ακαταπόνητος και ανατρέχοντας στον Clausewitz αυτή τη φορά, μας αιφνιδιάζει με τον τρίτο ορισμό: «τη συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα».

«Υπάρχουν λοιπόν τόσες εκδηλώσεις της κοινωνίας των πολιτών όσες και οι παθολογίες της πολιτικής, όπως λέει, αφού η κοινωνία των πολιτών υφίσταται από την στιγμή που η πολιτική κοινωνία νοσεί. Στις αρχές του 18ου αιώνα, η κοινωνία των πολιτών σήμαινε την οικοδόμηση μιας φιλελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας απέναντι στη βασιλική απολυταρχία. Πιο πρόσφατα, στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η κοινωνία των πολιτών είναι η διαμαρτυρία κατά του ολοκληρωτισμού. Αλλά για την κορεσμένη και σκεπτικιστική δυτική κοινωνία η κοινωνία των πολιτών είναι και κάτι τελείως διαφορετικό που συνδέεται με την ιδιαίτερη παθολογία της μιας ή της άλλης χώρας».

Στη Γαλλία, αυτοί που μιλούν εξ ονόματος της κοινωνίας των πολιτών είναι οι διανοούμενοι, οι επικεφαλής επιχειρήσεων και οι ηγέτες του χώρου των οργανώσεων, και η παρέμβαση καθεμιάς από αυτές τις κατηγορίες φανερώνει κάποιο συγκεκριμένο έλλειμμα:

έλλειμμα ανάλυσης της πολιτικής κοινωνίας, έλλειμμα διαχείρισης της οικονομικής κοινωνίας, έλλειμμα ηθικής των πολιτικών ανδρών και του δημόσιου βίου.

Τι προσάπτουμε στους πολιτικούς, γενικά, και ιδιαίτερα στα μέλη του Κοινοβουλίου; Στους πρώτους, απαντά ο Bourlanges, ότι παρ' όλο που είναι επαγγελματίες πολιτικοί με πλήρη απασχόληση, δεν είναι αντιπροσωπευτικοί της κοινωνίας, ενώ στους δεύτερους ότι δεν είναι παρά η σκιά της εκτελεστικής εξουσίας, την στιγμή που η αληθινή εθνική ή κοινοτική ζωή εκτυλίσσεται αλλού. «Όπως στον Πλάτωνα, είναι οι σκιές του σπηλαίου. Οι πολίτες το γνωρίζουν και το λένε», παρατηρεί ο Bourlanges, που αναφέρει τέλος ότι, ακόμα και η λειτουργία της συγκρότησης οργανώσεων και της σύνθεσης των κοινωνικών αιτημάτων αμφισβητείται, και φοβάται μήπως υπάρχει κάποια σχέση «ανάμεσα στην άνοδο της κοινωνίας των πολιτών και την εξάπλωση της κοινωνικής αγένειας».

Καταστροφή των ιδεών εν τη γενέσει

Οι θεσμοί δεν βλέπουν με καλό μάτι τις πρωτοβουλίες, ιδιαίτερα αυτές που προέρχονται από την κοινωνία των πολιτών. Τείνουν να τις απορροφούν και θέλουν να ελέγχουν τα πάντα, παρατηρεί από την μεριά του ο Elemer Hankiss, παραθέτοντας το παράδειγμα των Πρασίνων, οι οποίοι ξεκίνησαν ως αυθόρμητοι πολίτες που στη συνέχεια απορροφήθηκαν από τους θεσμούς. «Ναι, παραδέχεται, οι νέες ιδέες πρέπει να ενσωματώνονται στους θεσμούς, όμως όχι πάρα πολύ γρήγορα, γιατί εάν ο έλεγχος ξεκινά πολύ γρήγορα, οι ιδέες καταστρέφονται εν τη γενέσει τους».

Παρ' όλα αυτά, προσθέτει, «δεν μπορούμε να σταματήσουμε την αλλαγή. Ο μετασχηματισμός των βασικών αξιών, δηλαδή των αξιών των ευρωπαϊκών ιουδαιοχριστιανικών παραδόσεων, είναι γεγονός. Έτσι, και χωρίς να το θέλουμε, οι θεσμοί θα αλλάξουν. Εάν οι άνθρωποι που έχουν την εξουσία στις Βρυξέλλες ή αυτοί που κυβερνούν τα εθνικά κράτη παρακολουθούσαν τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στην κοινωνία των πολιτών, τότε η εξέλιξη θα μπορούσε να είναι γρηγορότερη». «Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί την εκδήλωση του ενδιαφέροντος του πολίτη για τη δημόσια ζωή», λέει ο Josef Jarab. Ο Τσέχος γερουσιαστής εξηγεί, πως στην Πράγα μετά το 1990, παλαιοί αντιφρονούντες όπως ο πρόεδρος Vaclav Havel, υποστήριζαν την κοινωνία των πολιτών προκειμένου να προωθήσουν την ανάπτυξη της, ενώ άτομα όπως ο πρωθυπουργός Klaus, διέκριναν σ' αυτήν ένα είδος αντιπολίτευσης που δεν τους άρεσε.. Στην συζήτηση που διεξαγόταν εκείνη την περίοδο - άραγε η κοινωνία των πολιτών ενισχύει την πολυφωνία του δημοκρατικού περιβάλλοντος; - ο Klaus αποκρινόταν αρνητικά. «Για τον Klaus, όπως λέει ο Jarab, από την μια μεριά βρίσκεται ο πολίτης ως άτομο που αποτελεί μέρος της αγοράς και έχει το δικαίωμα του εκλέγειν, και από την άλλη η αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ανάμεσα τους δεν υπάρχει τίποτε άλλο. Δεν είναι περίεργο, προσθέτει, που η κυβέρνηση αυτή ήταν

εχθρική απέναντι στην αποκέντρωση και την περιφερειοποίηση, που είναι και οι δύο στενά συνδεδεμένες με την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών».

Η χύτρα που ξεχυλίζει

Η τελευταία παρατήρηση σ' αυτό το στρογγυλό τραπέζι είναι του Yves Mény: Οι δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες στηρίζονται σε δύο στύλους: ο ένας είναι η λαϊκή ψήφος, που δικαιολογεί το δημοκρατικό ιδεώδες, και ο άλλος, που αναπτύχθηκε κυρίως μετά το 1945, είναι η συνταγματικότητα. Δηλαδή, διευκρινίζει ο Mény, η πολιτική πλαισιώνεται όλο και περισσότερο από κανόνες και από συνταγματική συνέχεια καθώς και από θεμελιώδη δικαιώματα.

«Εξαιτίας των δυσάρεστων εμπειριών του Μεσοπολέμου η συνταγματικότητα δεν σταμάτησε να αναπτύσσεται παντού - κάτι που το χαρακτηρίζει ως ευτυχή συγκυρία - ταυτόχρονα όμως, οι καθαρά πολιτικές μορφές έκφρασης έγιναν δύσκαμπτες». Εξ ου και κάποια έλλειψη ισορροπίας, η οποία, όπως ισχυρίζεται, σχεδόν εξουδετερώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου το σύστημα σε ομοσπονδιακό επίπεδο καθορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από το σύνταγμα, αλλά σε επίπεδο Πολιτειών η εξουσία παραμένει στον λαό.

«Βαδίζουμε λοιπόν προς την ανάπτυξη ενός παρόμοιου συστήματος στην Ευρώπη;», ρωτά ο Mény. Δηλαδή, προς ένα συνταγματικό νομικό οικοδόμημα, πολύ ισχυρό σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, και με λαϊκές - συχνά δε λαϊκιστικές - προσδοκίες οι οποίες, αντίθετα από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες, δεν έχουν διόδους έκφρασης;» Και καταλήγει σχετικά με αυτό το τελευταίο ερώτημα: «Τι πρέπει να γίνει ώστε να έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα έκφρασης τα λαϊκά στρώματα και να μην συσσωρεύονται απογοητεύσεις που θα κάνουν τη χύτρα να ξεχυλίζει;»

5 - Γιατί να ζήσουμε μαζί;

Ο Jacques Delors, όταν ήταν ακόμα πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και επισκεπτόταν τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετά το '89, συνήθιζε να βολιδοσκοπεί τους οικοδεσπότες του ρωτώντας τους τι περιμένουν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και γιατί θέλουν να ενταχθούν σ' αυτήν. Μια που το ποδόσφαιρο είναι παντού δημοφιλές, η απάντηση συχνά περιοριζόταν στη φράση: «Θέλουμε να παίζουμε στην πρώτη κατηγορία».

Παρ' όλη την αγάπη του Delors για το συγκεκριμένο άθλημα, θα διαπιστώσουμε με έκπληξη ότι δεν τον ικανοποιούσε ούτε αυτή η απάντηση, ούτε και η απουσία εις βάθος προβληματισμού σχετικά με τα ζητήματα ασφάλειας στην Ευρώπη, τη στιγμή που άρχιζε ένας αγώνας ταχύτητας για να κριθεί ποιο από τα δύο όργανα, το Ν.Α.Τ.Ο ή η Ευρωπαϊκή Ένωση, θα υποδεχόταν πρώτο τις χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης.

Μπήγοντας τα βέλη

Ο Delors, αναζητώντας ιδέες που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως σύνθημα για την Ευρώπη της τρίτης χιλιετηρίδας, είχε αποφασίσει οριστικά να υποχρεώσει τους εκπροσώπους της Μέσης Ευρώπης να μιλήσουν στην Αθήνα και να απαντήσουν στο ερώτημα «Γιατί θέλουμε να ζήσουμε μαζί;». Για να αποφύγει πιθανές υπεκφυγές και προκειμένου να ζωντανέψει την τελευταία ώρα του σεμιναρίου, δεν θα διστάσει να τους προκαλέσει ρωτώντας τους: «Τι γνώμη έχετε για τα ευρωπαϊκά πράγματα;» για να συμπληρώσει ατάραχος: «Εάν ο στόχος σας είναι να ανεβείτε από την δεύτερη κατηγορία στην πρώτη, μην επιμένετε! Χθές είπατε τόσα άσχημα πράγματα για την Ευρώπη των δεκαπέντε, που δεν αξίζει τον κόπο να ενταχθείτε».

Και μπήγοντας βαθύτερα τα βέλη του συνεχίζει: «Δεν σας χρησιμεύσαμε ως πρότυπο σε τίποτα. Δεν σας καταλάβαμε. Δεν αποκομίσαμε κανένα δίδαγμα απ' ό,τι κάνατε... Εάν λοιπόν σκοπεύετε απλώς να αλλάξετε κατηγορία, να μην ενταχθείτε! Βρείτε άλλη ποδοσφαιρική ομοσπονδία!»

Η τεχνική αυτή, προς γενική ικανοποίηση, απέδωσε τα μέγιστα. Επωφελούμενοι από ένα «διάλειμμα για καφέ», οι επερωτούμενοι θα πραγματοποιήσουν μίνι σύσκεψη για να συντονιστούν. Συλλογικά, και με κίνδυνο να απογοητεύσουν, όπως λέει εξ ονόματος τους ο Stefan Tafrov, δίνουν μια απάντηση που μπορεί να ακούγεται κοινότυπη: «Οι λόγοι για τους οποίους θέλουμε να ενταχθούμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι οι πολιτικοί, οικονομικοί και πολιτιστικοί λόγοι για τους οποίους δημιουργήθηκε και διατηρήθηκε για πολλά χρόνια

ζωντανή η Κοινή Αγορά»: Ωστόσο, οι εξηγήσεις που θα δοθούν από τον καθένα χωριστά θα έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

Ένα ευρωπαϊκό όνειρο

Από καθαρά βουλγαρικής πλευράς, ο Ταφρον απαριθμεί τα ακόλουθα σημεία:

- «Η διατήρηση της ειρήνης και η επανασυμφιλίωση των κρατών στα Βαλκάνια. Πρόκειται για μια διαδικασία που χρειάζεται να ενταχθεί σε κάποιο πλαίσιο, λέει, όπως έγινε με τη γαλλογερμανική συμφιλίωση μετά τον πόλεμο».
- «Η εξαφάνιση της παραδοσιακής πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων και του πελατειακού συστήματος που αποτελούσε στην περιοχή μας μία από τις πηγές της δυστυχίας μας και της κακής μας φήμης».
- «Η ώθηση που δόθηκε στην δική μας εσωτερική οικονομική μεταρρύθμιση, καθώς η ίδια η ύπαρξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μας βοηθά να φέρουμε σε αίσιο πέρας μεταρρυθμίσεις πολύ δύσκολες και ιδιαίτερα επαχθείς για τον λαό».

«Λυπούμαστε για την απουσία κοινής εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής και, δεδομένου ότι αντιμετωπίζουμε προβλήματα ασφάλειας, η Ατλαντική Συμμαχία αποτελεί για μας την πιο ρεαλιστική επιλογή», λέει ακόμα ο Ταφρον, για τον οποίο το ευρωπαϊκό σχέδιο τελικά δεν μπορεί να είναι αποκλειστικά πολιτικό, οικονομικό, ή πολιτιστικό. «Η ευρωπαϊκή ταυτότητα, λέει, μπορεί να στηριχθεί σε ένα *ευρωπαϊκό όνειρο*, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες οικοδομήθηκαν πάνω σε ένα *αμερικανικό όνειρο*, και στην διαμόρφωση αυτού του ονείρου, πιστεύω ότι οι χώρες μας, υποψήφιες για την ώρα, δεν πρέπει να αποτελέσουν τα αντικείμενα αλλά τους συντελεστές».

Ο Szent Ivany απορεί γιατί την ερώτηση που έθεσε ο Delors στα ανατολικά κράτη δεν την είχε θέσει την αντίστοιχη χρονική στιγμή και στην Αυστρία, τη Σουηδία και τη Φινλανδία. Και ο Delors τον διορθώνει: «Την έθεσα, βεβαιώνει, και την ξαναθέτω: Γιατί προσχωρήσατε αφού δεν θέλετε κοινή εξωτερική πολιτική; Στην Επιτροπή αντισταθήκαμε στην επιτάχυνση της ενταξιακής διαδικασίας, όχι γιατί θέλαμε να παραμείνουμε δώδεκα αλλά γιατί θέλαμε απάντηση στο ερώτημα: «τι θέλουμε να κάνουμε μαζί;» Όσον αφορά την Ισπανία και την Πορτογαλία, περίμεναν επτά χρόνια, προετοιμάστηκαν επιμελώς, και η συμβολή τους στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση υπήρξε απολύτως αξιοσημείωτη».

Εκθέτοντας εν συντομία τους λόγους που ωθούν την Ουγγαρία να προσχωρήσει στην □Ενωση, ο Szent Ivany απαριθμεί:

- Πολιτική φιλοδοξία: «Θέλουμε να ξεπεράσουμε την κληρονομιά του ψυχρού πολέμου και, αφού θα μοιραζόμαστε τις ίδιες αξίες και παραδόσεις, θέλουμε να μοιραστούμε και τις αποφάσεις».
- Η λογική της οικονομίας: Η Ουγγαρία, που το 70% των συναλλαγών της πραγματοποιείται με την Ευρωπαϊκή Ένωση, χρειάζεται ελεύθερη πρόσβαση στην αγορά για να αναζητήσει

εκεί νέες τεχνολογίες και επενδύσεις. Όλες οι αποφάσεις που λαμβάνονται από το Συμβούλιο ή την Επιτροπή έχουν αντίκτυπο στην ουγγρική οικονομία. Πώς είναι δυνατό, λέει ο Szent Ivany, να έχουμε μια τόσο στενή σχέση και να μη συμμετέχουμε στη λήψη αποφάσεων;

Ο αυτοσεβασμός

Σ' αυτούς τους γενικούς λόγους, ο Elemér Hankiss προσθέτει ορισμένα κίνητρα διαφορετικής φύσεως:

- «Θέλουμε να ξαναβρούμε τον αυτοσεβασμό μας, λέει. Τα τελευταία 50 χρόνια, οι κοινωνίες μας διέπραξαν υπερβολικά πολλά λάθη, υπέστησαν πάρα πολλές αποτυχίες και δοκίμασαν πάρα πολύ συχνά ένα αίσθημα απογοήτευσης. Χάσαμε μαζί με την αίσθηση των αξιών και ένα κομμάτι της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς μας. Μέσα στην Ένωση, θα μπορέσουμε να επανακτήσουμε πολύ γρηγορότερα τον αυτοσεβασμό μας».

- Η επιθυμία μας για συμμετοχή στο μεγαλύτερο πολιτικό και οικονομικό σχέδιο που έχει συλληφθεί μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

- «Η Ουγγαρία είναι μια μικρή χώρα, και μιλώντας ουγγρικά δεν ακουγόμαστε, όπως διαπιστώνει.. Έχουμε πολλές καλές ιδέες, τις οποίες θέλουμε να μοιραστούμε μαζί σας. Πιστεύουμε ότι το ευρωπαϊκό μοντέλο είναι το καλύτερο μοντέλο για την επίλυση των πολύπλοκων προβλημάτων της οικονομίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Θέλουμε να συμβάλουμε ώστε η Ευρώπη να ξαναπαίξει τον κεντρικό ρόλο που έχασε προς όφελος της Αμερικής και να ξαναγίνει η πηγή έμπνευσης νέων τρόπων και νέων ιδεών για όλον τον κόσμο».

- Πού είναι το καλό, πού είναι το κακό; Πώς να αντιμετωπίσουμε το θάνατο; Τι είναι η ανοχή; «Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός οφείλει να ξαναβρεί απαντήσεις σ' αυτά τα πολύπλοκα ερωτήματα, συμπληρώνει ο Hankiss. Ένα κράτος-έθνος από μόνο του δεν μπορεί να καταφέρει και πολλά. Μια ήπειρος σαν την Ευρώπη έχει ήδη πολύ περισσότερες πιθανότητες».

Ζήτημα φιλοδοξίας

«Μια χώρα που θέλει να ενταχθεί στην Ένωση μοιάζει με ένα νέο που θέλει να μπει στο Πανεπιστήμιο. Είναι ζήτημα φιλοδοξίας», όπως λέει ο Dimitrij Rupel, ο οποίος πιστεύει ότι η χώρα του, η Σλοβενία, που το 80% των συναλλαγών της γίνεται με την Ένωση, δεν θα μπορούσε να επιζήσει διαφορετικά. Όχι μόνον οι οικονομικές συναλλαγές, όπως επιμένει, αλλά όλες οι πνευματικές ανταλλαγές: η φιλοσοφία, η λογοτεχνία, η μουσική, «όλα προέρχονται από την Ευρώπη, πρέπει λοιπόν να επανασυνδέσουμε τη Σλοβενία με τον χώρο στον οποίο ανήκει. Και για να μιλάμε ακόμα σλοβενικά μετά από 50 χρόνια, πρέπει να μάθουμε αγγλικά, γαλλικά. Χωρίς την γνώση άλλων γλωσσών δεν θα διατηρήσουμε την εθνική μας ταυτότητα, λέει».

Για εμάς η επιστροφή στην Ευρώπη είναι μια ανθρώπινη και πολιτιστική αντίδραση αυτοάμυνας, λέει ο Josef Jarab, ο οποίος δίνει έμφαση στην ανάγκη για παιδεία που αισθάνονται οι χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης. «Είναι πολύ σημαντικό που η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρει τα προγράμματα «Tempus» ή «ΣΩΚΡΑΤΗΣ». Πρέπει να εισαγάγουμε την κινητικότητα στην εκπαίδευση, και ο λόγος δεν είναι μόνο για να μελετήσουμε το παρελθόν. Κουλτούρα και αγορές, να τι χρειαζόμαστε».

Τον Ιανουάριο του 1990 οργανώθηκε στην Τσεχοσλοβακία η πρώτη σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης σχετικά με την άποψη του κόσμου για το μέλλον της χώρας: Το 95% των πολιτών τάχθηκε υπέρ της αποφασιστικής μετάβασης προς ένα ανοιχτό και δημοκρατικό κοινωνικό σύστημα. «Δεν υπάρχει λοιπόν άλλη εναλλακτική λύση από την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οποιαδήποτε άλλη πολιτική θα εθεωρείτο αδικαιολόγητη», λέει ο Ivan Gabal, υπενθυμίζοντας ότι στη Σλοβενία οι ψηφοφόροι ανέτρεψαν την κυβέρνηση που ήθελε να αναστρέψει αυτή τη διαδικασία, και την αντικατέστησαν με άλλη, ευνοϊκά διακείμενη στην ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO.

Πλήρες μέλος

Στο ερώτημα: γιατί θέλουμε τόσο πολύ να γίνουμε μέλος του Ν.Α.Τ.Ο, ο Gabal απαντά: «Διότι είναι ο μόνος τρόπος να γίνουμε πλήρες μέλος της Δυτικής Ευρώπης και το μόνο μέσο για να ενδιαφερθούμε για τη συλλογική ασφάλεια και την άμυνά μας».

«Η ιστορία απέδειξε ότι οι διμερείς σχέσεις και η συμφωνία με τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία δεν χρησιμεύουν σε τίποτα, προσθέτει. Από την άλλη πλευρά, είμαστε πολύ ευαίσθητοι σε ό,τι συμβαίνει στην πρώην Γιουγκοσλαβία, όπου πρέπει να υπάρξει δυνατότητα στρατιωτικής επέμβασης, κάτι που μόνο το NATO είναι σε θέση να πράξει».

«Τι μπορούμε να προσφέρουμε εμείς στην Ευρωπαϊκή Ένωση; ρωτάει επίσης ο Gabal. Ασφαλώς πολλές αρνητικές εμπειρίες που συσσωρεύσαμε κατά την περίοδο που δεν ανήκαμε πλέον στην μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια, αλλά και αγορές με πολλά πιθανά οφέλη».

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχει ένα ορισμένο είδος ισορροπίας που δεν παρατηρείται αλλού, όπως για παράδειγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες, δηλώνει από τη μεριά του ο Μουζέλης, ο οποίος τάσσεται υπέρ του να βελτιωθεί αυτή η ισορροπία και να αναπτυχθεί περαιτέρω. Καθώς η χώρα του ανήκει ήδη στην Ένωση, ο Έλληνας κοινωνιολόγος θα αναφέρει για ποιο λόγο χαίρεται για το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί μέρος της, συνοψίζοντάς τον στην φράση: Οι μορφές του ευρωπαϊκού καπιταλισμού είναι πιο ανθρώπινες από τον αμερικανικό καπιταλισμό και πιο δημοκρατικές από τον ασιατικό».

«Μόνο εάν προχωρήσουμε σ' αυτό το είδος σύγκρισης θα προβάλουμε τα κοινά μας συμφέροντα, και πάνω σ' αυτή τη βάση των κοινών συμφερόντων μάλλον παρά σε κοινές αξίες, πρέπει να οικοδομήσουμε την ευρωπαϊκή μας ταυτότητα».

Ο Κωνσταντίνος Βγενόπουλος, πρόεδρος του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών (EKEM), θα παρατηρήσει ότι «εφόσον αναζητούμε μια ευρωπαϊκή ταυτότητα, αξίζει να θυμηθούμε τουλάχιστον δύο θεμελιώδη στοιχεία που έδωσαν το προβάδισμα στους Αμερικανούς σε σχέση με τους Ευρωπαίους: Το πρώτο είναι το σημαντικό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς, το δεύτερο είναι ο αποθεματικός χαρακτήρας του νομίσματός τους... Για εμάς τους οπαδούς της Ευρώπης, δεν είναι άραγε αρκετά ξεκάθαρο το μήνυμα;»

Ο Bourlanges απαντά και αυτός με την ιδιότητα του πολίτη ενός κράτους που είναι ήδη μέλος. Παρατηρεί ότι στην πραγματικότητα το ερώτημα του Delors διακρίνεται σε δύο επιμέρους ερωτήματα: - Σας συμφέρει να ενταχθείτε στην Ένωση; Και: - Τι θέλετε να κάνετε μαζί με τους άλλους; «Είδαμε στην προηγούμενη διεύρυνση πόσο μας κόστισε το γεγονός ότι υποβάλαμε μόνο το πρώτο ερώτημα. Οι Σουηδοί, για παράδειγμα, είχαν κάθε συμφέρον να προσχωρήσουν στην Ένωση, ενώ συγχρόνως είχαν και τη διακαή επιθυμία, άπαξ και οι ίδιοι είχαν ήδη ενταχθεί, να μην κάνει τίποτα η Ένωση. Και πέτυχαν σε αρκετά μεγάλο βαθμό αυτούς τους δύο στόχους».

Το δεύτερο επιμέρους ερώτημα είναι αυτό που έλκει την προσοχή του Delors. Παρατηρεί πως «η ευρωπαϊκή οικοδόμηση, από το ξεκίνημά της, δεν είναι απλώς ένα όργανο στην υπηρεσία, κατά κάποιον τρόπο, εξωτερικών στόχων σε σχέση με την ίδια. Η ίδια αποτελεί τον αυτοσκοπό: Είναι η καθιέρωση διαδικασιών, θεσμών, είναι η υιοθέτηση του διαλόγου αντί για την αντιπαράθεση, και των ευρωπαϊκών συμβουλίων αντί για τα κλασικά παιχνίδια ισχύος που δεν έχουν προσφέρει τίποτε άλλο παρά αθλιότητα και καταστροφή. Η ευρωπαϊκή οικοδόμηση που συγχέει την πορεία με τον προορισμό είναι τόσο μαρόκ όσο και τα γλυπτά του Bernin, που θεωρεί πως ο άνθρωπος σε καμιά άλλη περίπτωση δεν είναι τόσο πολύ ο εαυτός του όσο όταν περπατάει».

Ο κίνδυνος του κενού

«Από εδώ πηγάζει ο κίνδυνος, όπως λέει ο Bourlanges: Ο κίνδυνος του κενού. -Τι σημαίνει αυτό, θα πει κανείς, εφόσον η ιδέα της ειρήνης θεωρείται όλο και περισσότερο - τουλάχιστον στη Δύση- ως οριστικό κεκτημένο που δεν χρειάζεται εδραίωση; Καθώς το δεδομένο αυτό συνδυάζεται με κάποια αποσταθεροποίηση των διαδικασιών προς όφελος ανεπίσημων λογικών, υπάρχει ταυτόχρονα κάποιο κενό σε επίπεδο στόχων και κάποια χαλάρωση σε επίπεδο διαδικασιών».

Αυτό σημαίνει, όπως εκτιμά ο Bourlanges, ότι υπάρχουν τρία πράγματα που εξακολουθούν να θεμελιώνουν το σύμφωνο:

- η λειτουργία της συναλλαγής συνδυαζόμενη μ' έναν ορισμένον αριθμό συλλογικών αξιών: ένα σύστημα νομικά οργανωμένο που αποβλέπει στην εξασφάλιση της ισότητας των παραγωγών απέναντι στον ανταγωνισμό, της ασφάλειας των καταναλωτών και της αλληλεγγύης των εργαζομένων.

- η λειτουργία της μοιρασιάς που τείνει σήμερα να αντικαταστήσει όλες τις υπόλοιπες και η οποία απαιτεί την συμφιλίωση της μοιρασιάς, ως στόχου κοινής πολιτικής, και της μοιρασιάς στο εσωτερικό του κάθε κράτους –διότι το ερώτημα είναι: - Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τι πρέπει να κάνουμε μαζί που δεν μπορούμε να το κάνουμε καθένας μας στη χώρα του;

- η λογική της ισχύος που εμπεριέχει δύο πειρασμούς: ο πρώτος, πολύ γαλλικός, είναι ο πειρασμός «της Ευρώπης ως δύναμης», που σημαίνει να κάνουμε, χάρη στην Ευρώπη, ό,τι το μέγα έθνος δεν μπορεί πια να κάνει μόνο του, δηλαδή να διακριθεί μέσα στην ιστορία. «Παράλογο», όπως λέει ο Bourlanges που θεωρεί ότι δεν πρέπει να οικοδομήσουμε την Ευρώπη με βάση το πρότυπο των Ηνωμένων Πολιτειών ούτε σύμφωνα με κάποιο σύστημα αντίθεσης προς τις ΗΠΑ, αλλά με τη μορφή συνεργασίας, πράγμα που είναι «δύσκολο, αλλά απαραίτητο να εφαρμοστεί».

Ο δεύτερος πειρασμός είναι να κάνουμε διάκριση: την Ευρώπη για την οικονομία, την κοινωνία, τα κοινωνικά οφέλη και την Ατλαντική Συμμαχία για τις σχέσεις ισχύος. «Εάν χρησιμοποιούμε ως αφετηρία αυτές τις βάσεις, συνεχίζει ο Bourlanges, παραγνωρίζουμε τον βασικό στόχο μας που είναι να αποκτήσουμε πρόσβαση όχι στην ισχύ αλλά στην παρουσία, αναλαμβάνοντας το μερίδιο της ευθύνης που μας αναλογεί στα πλαίσια μιας νέας εταιρικής σχέσης».

Ο Bourlanges καταλήγει στην ιδέα ενός θεσμικού συμφώνου μεταξύ των κρατών μελών, το οποίο θα βασίζεται σε τρία στοιχεία:

- στον περιορισμό της εξουσίας των κρατών μέσω της νομοθεσίας,
- στην συγκράτηση των παθών της δημοκρατίας με τη χρήση της λογικής,
- στην συνεκτίμηση των συμφερόντων και των υπολοίπων, μέσω της υπεράσπισης των προσωπικών συμφερόντων.

Στην πρώτη κατηγορία

«Η Ευρώπη πρέπει να είναι ισάξια με τους ικανότερους παίκτες, να είναι ανταγωνιστική και να αμύνεται, πρέπει να παίζει στην πρώτη κατηγορία», όπως λέει ο Norman Davies, που του αρέσει αυτή η μεταφορά που είναι δανεισμένη απ' το ποδόσφαιρο. Στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας, η διεύρυνση αποτελεί γι' αυτόν κάτι το απαραίτητο. Πρέπει επίσης να δοθεί τέλος στη διαμάχη ανάμεσα στην εμβάθυνση και τη διεύρυνση.

Στην υπόθεση αυτή, ο Davies φοβάται πως έχουν επιλεγεί λάθος προτεραιότητες. «Η διεύρυνση μακροπρόθεσμα θα αποφέρει τεράστια οφέλη, βραχυπρόθεσμα όμως πρέπει να γνωρίζουμε ποιος θα πληρώσει το κόστος της. Το καταστροφικότερο θα ήταν να υποχρεωθούν να το πληρώσουν, κατά μεγάλο μέρος, οι φτωχές χώρες της Αφρικής. «Ο Davies θεωρεί «μη πραγματιστικό το να χτίζουμε όλο και ψηλότερα τείχη γύρω από την Ένωση και να περιμένουμε από τις υποψήφιες χώρες να ανεβαίνουν όλο και

ψηλότερα. Πρέπει να επιτευχθεί συμβιβασμός, λέει, ανάμεσα στα υπάρχοντα κεκτημένα και την ικανότητα των υποψηφίων να ανταποκριθούν στις ευρωπαϊκές απαιτήσεις».

Συμπέρασμα

Από αυτήν την αντιπαράθεση μεταξύ Δυτικής και Μέσης Ευρώπης, με τις διακυμάνσεις που την εμπλούτισαν, ο Jacques Delors θα αντλήσει διδάγματα και θα κάνει έναν πρώτο απολογισμό των όσων μπορούν να μπουν στο «ίδιο τσουκάλι». Προηγουμένως όμως, θα ανακοινώσει ότι πήρε δύο βασικά μηνύματα από την Ανατολή:

1/ Η Δυτική Ευρώπη δε χρησίμευσε ως μοντέλο ούτε σε επίπεδο οικονομικής μετάβασης, όπου επικράτησε το αγγλοσαξονικό μοντέλο, ούτε σε επίπεδο πολιτικής μετάβασης.

2/ Δεν ενδιαφέρθηκε για την εμπειρία της Ανατολής, ούτε για όσα οι χώρες αυτές θα μπορούσαν να της προσφέρουν την περίοδο που εγκατέλειπαν τον σοβιετικό κομμουνισμό.

Θα μετριάσει ωστόσο τον τόνο των συμπερασμάτων από το πρώτο μήνυμα, υπενθυμίζοντας ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν αυτή που συντόνισε από το 1989 και εξής τις οικονομικές ενισχύσεις στην Ανατολική και την Κεντρική Ευρώπη και που χορήγησε το μεγαλύτερο μέρος της διεθνούς βοήθειας. Θα επισημάνει επίσης την αξιόλογη προσπάθεια που καταβάλλουν οι υποψήφιες χώρες κατά την τρέχουσα προενταξιακή διαδικασία για να εναρμονίσουν την οικονομική νομοθεσία τους με την ευρωπαϊκή νομοθεσία, και να προετοιμάσουν τις οικονομίες τους για την ενιαία αγορά.

Ο Delors θεωρεί την ευρωπαϊκή πόλη τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση ως «ένα στοιχείο κλειδί του πολιτισμού και της ταυτότητάς μας». Πρόκειται για την πόλη έμπορο, την πόλη πολιτιστικό χώρο, την πόλη δομικό στοιχείο της χωροταξίας της ευρωπαϊκής επικράτειας ή ακόμη για την πόλη που συνδέει την αγορά με το κράτος; Σε αυτό το πεδίο υπάρχει υλικό για πολύ σκέψη σε ό,τι αφορά την ιδιομορφία της Ευρώπης, παρατηρεί.

Η κοινωνία των πολιτών δεν είναι ούτε η κοινωνία του κράτους ούτε η κοινωνία της αγοράς. Η παρατήρηση ισχύει τόσο για την Ανατολή όσο και για τη Δύση όπου η συλλογική ζωή και η συμμετοχή του πολίτη είναι εξίσου αμφιλεγόμενες. Είναι αυτό που προκύπτει από τον διάλογο, λέει ο Delors, και εκμεταλλεύεται την ευκαιρία για να κάνει δύο ερωτήσεις: Μπορεί η κοινωνία των πολιτών να γίνει συνδημιουργός ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης; Μπορεί να ανασυνθέσει τον ιστό του πολίτη;

Σε ό,τι αφορά την κρίση του κράτους-έθνους, η σύμπτωση απόψεων είναι σχεδόν γενική, όπως διαπιστώνει ο Delors, αλλά απέναντι στην πρόκληση της παγκοσμιοποίησης, υπάρχει διχογνωμία και τίθεται το ερώτημα εάν η Ενωμένη Ευρώπη αποτελεί το καταλληλότερο μέσο ή εάν το έθνος παραμένει το βασικό στοιχείο κοινωνικής συνοχής για συσπείρωση των πολιτών.

«Λόγω της απόστασης και του μεγέθους της, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν θα μπορέσει ποτέ να εργαστεί υπέρ της κοινωνικής συνοχής, λέει». Έτσι δικαιολογείται και η προσωπική

του επιλογή για μια «Ευρώπη, ομοσπονδία εθνών κρατών, όπου το αίσθημα των πολιτών ότι ανήκουν στο έθνος τους προφυλάσσει από τη μέθη της παγκοσμιοποίησης».

Κατά τον Delors μια ευρωπαϊκή κοινωνικοοικονομική τάξη πρέπει να ξεπερνάει το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο που διαμόρφωσε η κάθε χώρα με τον τρόπο της, η Σουηδία, η Ομοσπονδιακή Γερμανία και, στην εποχή της, η Μεγάλη Βρετανία, καθώς και σήμερα οι Κάτω Χώρες και η Δανία. Ποιο είναι το μέλλον του ευρωπαϊκού μοντέλου; Οι γνώμες δίστανται, όπως παρατηρεί ο Delors. Ορισμένοι πιστεύουν ότι μπορεί να διατηρηθεί, εάν προσαρμοστεί, άλλοι δεν το βλέπουν να αντέχει στην πίεση της παγκοσμιοποίησης χωρίς να δεχθεί συμβιβασμούς που θα το εκφυλίσουν.

Θανάσιμες νοσταλγίες

Ο Delors πριν να ολοκληρώσει, θα υπενθυμίσει μερικά από τα «ορόσημα» που κατά τη γνώμη του σηματοδοτούν αποφασιστικά το δρόμο της Ευρώπης:

- Το πρώτο είναι «η Ευρώπη του ιδεώδους και η Ευρώπη του αναγκαίου». Ο ίδιος δηλώνει πως αισθάνεται να «καταδιώκει τον ίδιο περισσότερο από αυτούς που μας κυβερνούν, η ιδέα ότι η Ευρώπη δεν έχει ακόμη επιλέξει ανάμεσα στην επιβίωση και την παρακμή».
- Το δεύτερο επισημαίνει τις συνέπειες που έχει η νοσταλγία του παρελθόντος στην συμπεριφορά των μεγάλων ευρωπαϊκών εθνών. Πρόκειται για ένα γεγονός που εμποδίζει την επίτευξη κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας ακόμη και στις χώρες που την απαιτούν, διαβεβαιώνει ο Delors: «Αυτή η νοσταλγία είναι θανάσιμη για την Ευρώπη, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη της τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων. Για να αντιμετωπίσουμε τον κόσμο όπως είναι, δεν υπάρχουν ούτε η αντικειμενική επιστημονική ανάλυση ούτε η η μετριοφροσύνη που απαιτούνται».
- □Όσον αφορά το τρίτο ορόσημο, την ειρήνη για την οποία έχουν ειπωθεί τα πάντα, ο Delors δεν επεκτείνεται.
- Επιμένει όμως στο τέταρτο ορόσημο, δηλαδή «στο οικογενειακό πνεύμα» που σημαίνει ότι «όταν μιλάει το Λουξεμβούργο, ως ομιλητής, έχει την ίδια αξία με τη Γερμανία, τη Μεγάλη Βρετανία ή τη Γαλλία». Ο Delors το χαρακτηρίζει ως «μάθημα τεράστιας σημασίας, ίσως το θετικότερο που έχει προσφέρει η Ευρωπαϊκή Ένωση». Θεωρεί αυτό το οικογενειακό πνεύμα ουσιαστικής σημασίας για τη λειτουργία των θεσμών και καλεί το Κοινοβούλιο και την Επιτροπή να το καλλιεργήσουν, διότι «χωρίς αυτό, δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα».
- Όσον αφορά το πέμπτο ορόσημο, δηλαδή το κοινωνικό μοντέλο, προτείνει να γίνει η Ευρώπη η ήπειρος της ισορροπίας. «Βεβαίως, χρειάζονται αλλαγές και ικανότητα προσαρμογής χωρίς ωστόσο να απαρνούμαστε αυτό που είμαστε», λέει, αλλά τονίζει ότι στην Ευρώπη «αντίθετα απ' ό,τι στις ΗΠΑ, το άτομο δεν εκπληρώνει τις επιθυμίες του σε βάρος της κοινωνίας και, αντίθετα από την Ιαπωνία, η κοινωνία δεν συνθλίβει το άτομο».
- Στο τελευταίο ορόσημο, ο Delors θα χαράξει τη λέξη «φιλοδοξία» για μια Ευρώπη που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως ισχυρή και γενναιόδωρη ταυτόχρονα. «Κι αυτό, λέει, δεν γίνεται για να

παρατείνουμε το όνειρο για ισχύ του μεγάλου γαλλικού έθνους, αλλά γιατί η Ευρώπη διαθέτει ατού».

Δυστυχώς, αυτά τα ατού αντί να τα κρατά όλα στο ίδιο χέρι, τα μοιράζει, ανάλογα με τις περιστάσεις, στον τάδε ή τον δείνα αρχηγό κυβέρνησης, ή στους υπεύθυνους της οικονομίας και τους υπεύθυνους της Κεντρικής Τράπεζας. «Εάν δεν μιλήσουμε για στρατό ή για άμυνα, θα αναφωνήσει, πώς θέλετε αυτή η Ευρώπη που δεν κρατά όλα τα ατού της στο ίδιο χέρι να μπορεί να ισχυριστεί ότι θα μπορούσε να πραγματοποιήσει έστω και μία απλή ενέργεια εξωτερικής πολιτικής;»

Παρατήρηση που απογοητεύει μεν κάπως, δεν θα τον εμποδίσει όμως να καταλήξει πιο αισιόδοξα, αναφερόμενος στον Stefan Zweig και καλώντας μας «να έχουμε εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του πνεύματος και της λογικής και να επανεισαγάγουμε τον κόσμο του πνεύματος στο διάλογο μεταξύ της πολιτικής και των πολιτών».

